

Nina Bergset Jacobsen

Disiplineringsmekanismer i det norske straffesystemet

Et komparativt studie av disiplineringsmekanismer i høysikkerhetsfengsel, lavsikkerhetsfengsel og friomsorgen

Masteroppgave i sosiologi

Trondheim, mai 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse

Institutt for sosiologi og statsvitenskap

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Etter fem år med hardt arbeid og gode opplevelser som student, er det en ambivalent følelse å sitte med en ferdig masteroppgave. Masteroppgaven har vært den største, tyngste men også den mest lærerike opplevelsen i løpet av mine fem år som student. Jeg hadde ikke kommet meg gjennom den siste tiden uten et knippe viktige mennesker som har bidratt til denne oppgaven, de har vært uunnværlige i denne prosessen. Jeg vil derfor benytte anledningen til å takke noen av disse menneskene.

Først vil jeg takke informantene som stilte opp for å bli intervjuet. De har vist mot og styrke, og det er deres refleksjoner som har gjort denne oppgaven så spennende å jobbe med. Jeg vil også takke Kriminalomsorgen som har hjulpet meg i denne prosessen og gitt meg tilgang og mulighet til å forske på det jeg interesserer meg for.

Min veileder, Johan Fredrik Rye, har vært en utrolig god støtteperson i denne prosessen. Han har vist tålmodighet gjennom hele prosessen, også når jeg har hastet meg frem i litt for stor fart. Han har fra dag én vist en stor interesse for mitt prosjekt, og hans engasjement har gitt meg motivasjon til å fortsette når ting har vært litt tungt.

Takk til alle medstudenter i kull 14, uten dere hadde denne prosessen vært ensom. Jeg vil spesielt takke Marita Løkås og Lena Løveid Sundby for gode innspill til oppgaven, dere har alltid hatt troen på mitt prosjekt og hjulpet meg da ting har virket umulig. I tillegg vil jeg takke Astrid Bratberg og Marie Holm Slettebak som har vært mine lesesalkompanjonger, jeg kommer til å savne vår lille lesesal som har bidratt til mange gode stunder.

Jeg vil takke Oda Steen og Rebekka Fiksdal, det å komme hjem til dere hver dag gleder jeg meg alltid til. Deres oppmuntrende ord har gitt meg den stå på viljen jeg trenger. Til slutt vil jeg takke mine foreldre og min bror for all støtte dere har gitt meg. Deres telefonsamtaler, korrekturlesning og omsorg har gjort at jeg har klart å fullføre dette prosjektet. Dere har alltid hatt troen på meg og gitt meg den støtten jeg trenger!

Nina Bergset Jacobsen

Trondheim, mai 2016

Abstract

This thesis is a sociological study about disciplining mechanisms in the Norwegian penalty system. To analyze disciplining mechanisms inside and outside the prison, the analysis is based on the inmates' experiences of the Norwegian penalty system. Data is collected through in-depth interviews with thirteen current and former inmates in Norwegian prisons. The inmates represent three groups, high security prison, low security prison and former inmates on probation. The data is used in a comparative analysis that investigates the inmate's experiences within the total institution, the stigma and surveillance as disciplining mechanisms.

I use Michel Foucault and Erving Goffman's theories and Thomas Ugelvik's previous research. The theoretical foundation and the data are used to answer the research question. The paper will focus on the discipline mechanisms in the Norwegian penal system. More specifically, I will examine how current and former inmates in the three groups experience disciplining mechanisms.

My main findings suggest that one can distinguish between a physical and an abstract form of discipline. One can also distinguish between the disciplining mechanisms coming from the system, defined as officers and the administration, and other inmates. There are interactions between these various forms of disciplining mechanisms. Discipline is present inside the prison, but also outside. The mechanisms of being imprisoned are internalized within the inmate and continue to influence the inmate after completion of the sentence.

Innholdsfortegnelse

1.0 INNLEDNING	1
1.1 PROBLEMSTILLING	2
1.2 OPPGAVENS DISPOSISJON	4
2.0 TEORI OG TIDLIGERE FORSKNING	5
2.1 ERVING GOFFMAN – TOTALE INSTITUSJONER	6
2.1.1 DET NORSKE STRAFFESYSTEMET SETT I LYS AV GOFFMANS TEORI OM TOTALE INSTITUSJONER	6
2.1.2 AKTØREN I EN TOTAL INSTITUSJON	8
2.2 ERVING GOFFMAN – STIGMA	10
2.3 MICHEL FOUCAULT – OVERVÅKNING OG STRAFF	13
2.3.1 DISIPLINENS HENSIKT	15
2.4 THOMAS ÜGELVIK – FANGENES FRIHETER	17
3.0 METODE	21
3.1 METODISK TILNÆRMING	21
3.2 UTVALG	22
3.3 INTERVJU	24
3.3.1 INTERVJUGUIDE	24
3.3.2 GJENNOMFØRING	25
3.4 ETISKE VURDERINGER	26
3.5 FORSKERROLLE	28
3.6 UNDERSØKELSENS KVALITET	29
3.7 GRUNNLAG FOR ANALYSEN	31
3.7.1 TEMATISK ANALYSE	32
3.8 BESKRIVELSE AV CASET	33
4.0 AKTØREN I DEN TOTALE INSTITUSJONEN	37
4.1 RUTINER	37
4.2 BETJENTENES SANKSJONERING	39
4.3 DE INNSATTES MOTMAKT	41
4.4 FRIHETSBERØVELSEN	42
4.5 TIDEN ETTER DE FYSISKE MURENE	46
4.7 SONINGSBOBLA	50
5.0 STIGMA SOM EN DISIPLINERINGSMEKANISME	55
5.1 DET FORMELLE HIERARKIET	55
5.1.1 TITULERING	58
5.2 DET UFORMELLE HIERARKIET	59
5.3 DE PRØVELØSLATTES STIGMA	61
6.0 OVERVÅKNING SOM DISIPLINERINGSMEKANISME	65
6.1 OVERVÅKNING FRA SYSTEMET	65
6.1.1 PANOPTIKONS UTVIKLING	69
6.2 OVERVÅKNING MELLOM INNSATTE	72

6.2.1 MOTMAKT MOT SYSTEMET OG ANDRE INNSATTE	72
7.0 AVSLUTNING	77
7.1 OPPSUMMERING	77
7.2 KONKLUSJON	79
7.3 PROSJEKTETS BIDRAG TIL FORSKNINGSFELTET	82
LITTERATURLISTE	85
VEDLEGG	A
VEDLEGG 1. PROSJEKTGODKJENNING FRA KRIMINALOMSORGEN.	A
VEDLEGG 2. PROSJEKTGODKJENNING FRA NORSK SAMFUNNSVITENSKAPELIG DATATJENESTE.	E
VEDLEGG 3. INFORMASJONSSKRIV TIL INFORMANTER.	I
VEDLEGG 4. INTERVJUGUIDE HØYSIKKERHET/LAVSIKKERHET.	K
VEDLEGG 5. INTERVJUGUIDE FRIOMSORGEN.	M

Tabeller og figurer

TABELL 1 – INFORMANTER, SIKKERHETSnivÅ, SONINGSHISTORIE OG SONINGSTID.....	s. 35
TABELL 2 - FYSISKE MURER – OVERGANGEN FRA HØYSIKKERHET TIL LAVSIKKERHET	s. 57
TABELL 3 – PANOPTIKONS UTVIKLING.....	s. 76
FIGUR 1 – FIREFELTSTABELL – STRAFFESYSTEMETS DISIPLINERINGSMEKANISMER.....	s. 87

1.0 Innledning

Tema for denne studien er disiplineringsmekanismer i det norske straffesystemet. Ifølge Foucault (1999) er disiplin en mekanisme av makt som regulerer atferd hos individer. Disiplin utføres ved å regulere individets rom, tid og handling. Makt er ikke disiplin, det er heller disiplin som er et verktøy for å utøve makt. For å forhindre antisosial atferd fra individer i samfunnet tar staten i bruk ulike former for disiplineringsmekanismer. Fengsel er et eksempel på ett av statens organer for straff. Fengselsstraff er en legitimert form for maktbruk, og blir benyttet for å kontrollere menneskelig atferd (White og Perrone, 2010: 278). Fengsels-og straffesystemet er det tyngste maktapparatet vi har i Norge. Oppgaven fokuserer på fengsel og friomsorg, og andre former for straff vil ikke bli vurdert. Straffesystemet er et komplekst felt og en stor institusjon i det norske samfunnet som favner et stort antall aktører. Ved å forske på fengsel kan en belyse flere sosiale fenomener både i og utenfor fengselssystemet. I Norge er det Kriminalomsorgen som har hovedansvar for fengselsstraffen og rundt år 2000 fikk de også ansvar for friomsorgen. Denne fellesorganiseringen førte til at friomsorgens straffeoppgaver ble tydeligere og omsorgsperspektivet for de tidligere innsatte ble svekket (Fridhov, 2006:99-100). Disiplineringsmekanismene foregår både i fengselet og på utsiden for de prøveløslatte tilknyttet friomsorgen. Dette knytter jeg opp mot det Foucault (1999) omtaler som *det fengselsaktige*. Makten som befinner seg i fengselet gjenspeiler makten i samfunnet.

I fengselet er posisjoneringen av rollene satt, og feltet er konsentrert og oversiktlig. Ifølge Ugelvik (2011) er fengselet en egnet arena for å studere makt i praksis slik den utformer seg i dagligdags sosial samhandling. Med utgangspunkt i den foucaultdianske tradisjonen er makt noe individet enten underkastes eller gjør opprør mot. Makten er allestedsværende og eksisterer i alle relasjoner. Det moderne fengselet er preget av en disiplin som retter seg mot sjelen, og frihetsberøvelsen er først og fremst en mental straff (Foucault, 1999). Med utgangspunkt i en foucaultdiansk maktforståelse er fengselets disiplineringsmekanismer rettet mot å skape nye individer, der formålet er å skape nye handlingsmønstre i stedet for å forhindre tidligere handlingsmønstre. Gjennom disiplin og kontroll former institusjonen nye individer hvor deres atferds- og tankemønstre tilpasses systemets ønsker.

En total makt eksisterer ikke og disiplinen har grenser, fengselsinstitusjonen har dermed ikke en total makt over de innsatte. Ugelvik (2011) viser i sin forskning hvordan de innsatte

motsetter seg disiplineringsmekanismene og bedriver motmakt. Det eksisterer en maktulikhet hos systemet og de innsatte, men systemets makt er ikke total. Resultatene av disiplineringsmekanismene er ikke alltid som forventet, og det er grenser for makten når den møter motmakt. De innsatte kan bedrive motmakt, enten direkte eller indirekte, og får dermed en mulighet til å påvirke sin egen situasjon innenfor institusjonen.

Fengselet som total institusjon innehar visse karakteristikk. Alle livsområder eksisterer innenfor én og samme institusjon og alle de innsattes primære behov dekkes dermed innenfor murene. Innenfor fengselet er det to grupper; de innsatte og de ansatte. Fengselet defineres som en total institusjon kun for den førstnevnte gruppen. For de innsatte er hverdagen kontrollert gjennom faste rutiner og de blir dermed styrt av institusjonen. Innenfor den totale institusjonen foregår det to prosesser som er sentrale, den første er *krenkelsesprosessen*. Dette innebærer at den innsatte fra første dag blir fratatt alle materielle og sosiale holdepunkter for sin identitet. Han blir dermed en del av institusjonen, og er ikke lenger en del av det omkringliggende samfunnet. Aktøren endrer rolle fra far, venn eller sønn til rollen som innsatt. Rollen som innsatt er begrenset, og han har ikke lenger kontroll over eget hverdagsliv og mister sitt handlingsrom. Slik forsvinner aktørens identitet gjennom krenkelsesprosessen. Den andre prosessen er *privilegiesystemet*. Denne består av at den innsatte skal gjenoppbygges slik institusjonen ønsker ham etter krenkelsesprosessen. Den innsattes handlinger som blir sett på som ønskelig fra fengselet belønnes, og oppførsel som strider med institusjonen straffes (Goffman, 1991a). Goffmans beskrivelser av en total institusjon tar utgangspunkt i amerikanske forhold for over 40 år siden. Flere av hans konkrete eksempler er ikke like relevante for en analyse av et norsk fengsel i dag, selv om det er likheter. Ifølge mine funn er hans teori likevel svært aktuell i sammenheng med hans prinsipielle poeng om hvilke prosesser og forhold som eksisterer i totale institusjoner.

1.1 Problemstilling

Denne oppgaven vil belyse ulike former for disiplineringsmekanismer tilknyttet straffesystemet, nærmere bestemt fengsel og friomsorg. Jeg vil ta utgangspunkt i fengsels- og avvikssosiologi for å belyse hvordan makt og disiplin utøves i fengselet. For å studere disiplineringsmekanismer i straffesystemet kan en ta utgangspunkt i flere ulike innfallsvinkler. Blant annet vil en kunne ta utgangspunkt i strukturene ved å intervju betjenter og administrasjon som jobber for kriminalomsorgen. Da vil en få en forståelse for

hvordan teorien skal oversettes til praksis, og hvordan det optimale disiplineringsapparatet fungerer. På den andre siden kan en undersøke hvordan teorien faktisk fungerer i praksis for de innsatte i norske fengsler, som opplever disiplineringsmekanismene hver dag. Begge innfallsvinklene vil ha mangler hvor en går glipp av ulike trekk av disiplinen og kontrollen som foregår i fengselet. Begge sidene vil være farget av enten en systemforståelse, gjennom praksisen til betjenter og administrative føringer, eller en aktørforståelse som kun omfatter de innsatte. Jeg har besluttet å ta i utgangspunkt i de innsattes opplevelser av disiplineringsmekanismer og har derfor intervjuet innsatte på høysikkerhet og lavsikkerhet, samt tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen. Denne oppgaven vil fokusere på hvilke disiplineringsmekanismer som finnes i det norske straffesystemet. Mer spesifikt vil jeg undersøke hvordan disiplineringsmekanismene oppleves av nåværende og tidligere innsatte i de tre straffekontekstene.

For å belyse hovedproblemstillingen har jeg formulert to underproblemstillinger, som vil trekkes inn i analyse og diskusjon. Den første underproblemstillingen tar for seg aktørens opplevelse av stigma (Goffman, 2000) som disiplineringsmekanisme. Første underproblemstilling lyder som følger: *Hvordan oppleves stigma som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?*

En tydelig disiplineringsmekanisme er overvåkingen fengselet utøver over de innsatte. Både de nåværende og tidligere innsatte opplever overvåking fra systemet, her gjennom Kriminalomsorgen. I tillegg foregår det overvåking mellom de innsatte i den totale institusjonen. Den andre underproblemstillingen jeg vil undersøke er: *Hvordan oppleves overvåking som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?*

For å få en enda dypere forståelse av disiplineringsmekanismene i straffesystemet har jeg gjort en komparativ analyse. Datamaterialet er hentet fra tre ulike grupper; innsatte i høysikkerhetsfengsel, innsatte i lavsikkerhetsfengsel og tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen. Ved å sammenligne disse gruppene vil det være mulig å få en mer helhetlig forståelse av hvordan disiplineringsmekanismene fungerer, oppfattes og utvikles.

1.2 Oppgavens disposisjon

Denne oppgaven består av totalt syv kapitler. I kapittel to vil jeg ta for meg teori og tidligere forskning. Jeg vil først presentere Erving Goffmans teori om totale institusjoner, og deretter hans teori om stigma. Videre vil jeg presentere Michel Foucaults teori om overvåkning og straff. Til slutt vil jeg presentere Thomas Ugelviks forskning på fangenes friheter hvor han tar for seg makt og motmakt i et norsk fengsel.

I kapittel tre vil jeg beskrive de metodiske avgjørelsene jeg har tatt underveis i dette prosjektet, hvilke konsekvenser dette har ført til, og hvordan jeg har gått frem i analyseprosessen.

Kapittel fire, fem og seks består av tre ulike analysedeler. Analysedelene er strukturert etter de tre problemstillingene. Kapittel fire tar for seg aktørens opplevelser av disiplineringsmekanismer i det norske straffesystemet. Denne delen er direkte knyttet til oppgavens hovedproblemstilling. Kapittel fem tar for seg stigma som en disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet. Denne delen er knyttet opp mot underproblemstilling én. Til slutt i kapittel seks, er fokuset på hvordan overvåkning fungerer som en disiplineringsmekanisme i det det norske straffesystemet. Denne delen fokuserer på underproblemstilling to. Underveis i analysen vil jeg også diskutere mine funn opp mot teori og tidligere forskning presentert i kapittel to.

I kapittel syv avslutter jeg med en kort oppsummering av oppgavens hovedfunn og hovedkonklusjoner. Jeg vil først ta for meg de tre problemstillingene, og deretter vise mitt bidrag til forskningsfeltet.

2.0 Teori og tidligere forskning

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for teori og tidligere forskning som vil være med på å belyse hvilke disiplineringsmekanismer som finnes i det norske straffesystemet. Mer spesifikt hvordan disiplineringsmekanismene oppleves av nåværende og tidligere innsatte i de tre straffekontekstene. Jeg vil trekke inn teori der hensikten er å belyse forholdet mellom makt og frihet, samt fengselet som en total institusjon. Først vil Erving Goffmans teori om totale institusjoner presenteres og aktualiseres mot oppgavens tematikk, og deretter Goffmans teori om stigma. Jeg vil fokusere på de delene av disse to teoriene som kan bidra til å gi en fruktbar og belysende tolkning av de nåværende og tidligere innsattes opplevelse av en total institusjon, dens disiplineringsmekanismer og eventuelle konsekvenser. Videre vil jeg gjøre rede for og bruke Michel Foucaults teori om overvåkning og straff. Begrepene makt og frihet, er sentrale verktøy for min analyse, og disse begrepene anses som både abstrakte og komplekse. Det er et mangfold av mulige teorier og sosiologiske tradisjoner som tar for seg makt- og frihetsbegrepet. For å konkretisere forståelsen av disse for denne oppgaven, samt utelukke andre tolkninger for å unngå misforståelser, har valget falt på Foucault og hans tolkning av dette innenfor fengselsinstitusjonen.

Til slutt vil jeg presentere Thomas Ugelviks forskning på fangenes friheter og hans definisjon av makt og motmakt. Ugelviks forskning vil være nyttig for å få en bedre forståelse av Foucault, ved at han eksemplifiserer hvordan Foucaults teori kan bringes ned på mikronivå og inn i det norske straffesystemet. Hans tolkning av Foucault og fengselskonteksten i Norge vil bidra til en dypere forståelse, og vil derfor være et nyttig analyseverktøy. Den teoretiske forankringen i denne oppgaven strekker seg fra Foucault som vurderer fengselet fra et makronivå hvor han fokuserer på strukturene, til Goffman og Ugelvik som ser det fra et mikronivå og tar hensyn til aktørene. Ugelvik og Foucault har begge lik forståelse av begrepene makt og frihet, og de vil kunne utfylle hverandre og dermed bli et godt verktøy i dette prosjektet. Foucault og Goffman kan også knyttes opp mot hverandre ved at Goffmans forståelse av totale institusjoner kan benyttes utenfor fengselets murer, og Foucaults forståelse av *det fengselsaktige* også strekker seg utenfor murene. Fellestrekket for disse teoriene er hvordan begge kan benyttes til å forstå hvordan det eksisterer en sammenheng mellom straffesystemet og samfunnet rundt. Slik vil det være mulig å belyse hvordan livet i fengsel henger sammen med livet utenfor, og dette vil derfor være fruktbart i analysen hvor de tre kontekstene strekker seg fra den totale institusjonen til livet utenfor.

2.1 Erving Goffman – totale institusjoner

Goffman (1991a) fokuserer på totale institusjoner i sitt verk *Asylums*. Her fortolker han blant annet fengselet som en total institusjon. Begrepet totale institusjoner er et samlebegrep. Alle trekkene vil ikke være identifiserbare i alle institusjonene, men preges av kjennetegn som går igjen (Goffman, 1991a). Goffman definerer totale institusjoner på følgende måte:

A total institution may be defined as a place of residence and work where a large number for like-situated individuals, cut off from the wider society for an appreciable period of time (Goffman, 1991a: 11).

Ifølge Goffman (1991a) er det fem ulike grupperinger av totale institusjoner. Jeg fokuserer på kun én av disse og vil derfor ikke presentere de resterende gruppene. Fengsel er en total institusjon som er skapt for å beskytte det omkringliggende samfunnet (Goffman, 1991a). Goffman hevder at fokuset til fengselsinstitusjonen ikke er de innsatte, men samfunnsvern. Fengselet skal fungere som en rehabiliterende institusjon for kriminelle der fokuset er den langsiktige beskyttelsen av det omkringliggende samfunnet for å unngå videre kriminalitet etter innsattes løslatelse (Hjellnes, 2006).

Det som kjennetegner en total institusjon, utover den generelle definisjonen gitt ovenfor, er blant annet: 1) hverdagen er rutinebasert, 2) betraktelig avstand mellom de som arbeider og de som bor på institusjonen, 3) betydningen av arbeid, aktiviteter og rutiner har en annen betydning innad i institusjonen enn utenfor (Goffman, 1991a). Goffman retter seg mot en overordnet forståelse av fengsel, der målet er å kritisere fengselet som institusjon, samt belyse hvordan en total institusjon påvirker menneskers kreativitet, meningssøking og strategier. Institusjonen er de innsattes verden. Institusjonens totale karakter symboliseres gjennom avgrensningen til utsiden. Barrieren til utsiden er tydelig gjennom lukkede dører, høye vegger, piggråd og konkrete murer (Goffman, 1991a).

2.1.1 Det norske straffesystemet sett i lys av Goffmans teori om totale institusjoner

De innsattes tilgang på det omkringliggende samfunnet er svært begrenset i et høysikkerhetsfengsel. Murene hindrer dem fra å fysisk delta, samtidig som de får et innblikk i samfunnets utvikling via medier som tv og aviser. I et lavsikkerhetsfengsel er tilgangen fortsatt begrenset, men de fysiske omgivelsene er ikke lenger preget av konkrete murer og

piggtråd. Likevel er det fortsatt hindringer og begrensninger som avgrenser deres fysiske rom, samt mulighet for frihet. I friomsorgen er begrensningene færre. De tidligere innsatte er blitt en del av det øvrige samfunnet, men det er enda begrensninger, både fysiske og abstrakte. I analysen vil jeg undersøke hvordan de tre ulike kontekstene skiller seg fra hverandre, men også om det eksisterer likheter imellom dem.

Innenfor en total institusjon foregår alle livsområder på ett og samme sted. Arbeid, sosialt liv, privatliv og fritid foregår vanligvis på ulike områder og innenfor ulike sosiale settinger. I en total institusjon er det ingen skiller mellom de ulike livsområdene (Goffman, 1991b). I fengselet foregår alle disse livsområdene innenfor institusjonen. Her skal de innsatte gå på arbeid, sove, spise og sosialiseres. Noen av de livsområdene som krever tilpasning for de innsatte er arbeid, aktivitet og rutiner. Arbeid i en total institusjon som fengsel styres av andre motiv og holdninger fra de innsatte enn aktører som ikke soner, og det er en grunnleggende tilpasning som kreves (Goffman, 1991b). I storsamfunnet er motivasjonen ved arbeid målet om å forsørge seg selv og andre. Innenfor den totale institusjonen er ikke dette et mål fordi alle primære behov, som mat og husly, dekkes av institusjonen. Denne mangelen på motivasjon for arbeid kan virke demoraliserende og den manglende motivasjonen kan forstås som latskap eller mangel på arbeidsmoral (Hjellnes, 2006).

I et fengsel er det svake skillelinjer mellom private og offentlige områder. Aktører i storsamfunnet har personlige territorier som i det ”normale” samfunnet respekteres av andre. Når andre trækker inn på dette private området krenkes personligheten til individet. Krenkelsen av individet går imot respekten som forventes og individets personlige integritet utfordres (Goffman, 1991b). De innsatte blir stadig utsatt for visitering av kropp og celle. Deres private territorier er ubeskyttet, og premissene er satt av institusjonen og ikke individet. I den totale institusjonen fratras individet det han på utsiden kunne ha støttet seg på. Det blir tilbudt privilegier som belønning for å følge institusjonens regler, privilegier som ellers blir tatt for gitt i det øvrige samfunnet. I et norsk fengsel kan en slik belønning være innvilgning av søknader om å forflyttes fra høysikkerhet til lavsikkerhet. Innenfor de strukturelle forholdene i institusjonen er det flere aspekter som begrenser individets rom for handling. Som nevnt påpeker Goffman krenkelsen av det private området til individet. Krenkelsen i kombinasjon med innskrenking av handlingsrommet fører til en belastning for individet. Det sosiale selvet svekkes i den totale institusjonen. Dette er et resultat av mortifikasjonen som igjen er en konsekvens av den vedvarende krenkelsen. Tilpasning og strategi benyttes av

aktører for å opprettholde identitet og selvbylde, mortifikasjonen er selvets ende hvor den opprinnelige identiteten opphører og en ny identitet dannes gjennom privilegiesystemet (Goffman, 1991b). Ifølge Hjeltnes (2006) kan privilegiesystemet gi de innsatte en mulighet til å bygge opp sitt selvbylde. Dette kan gjøres gjennom rutineaktiviteten satt av fengselssystemet. Rutineaktiviteten vil gi den innsatte en tilhørighet og en forankring i noe. Likevel er dette kun en forankring til fengselet og det privilegiesystemet som eksisterer der, ikke en tilhørighet til samfunnet for øvrig. Gjennom privilegier søker fengselssystemet samarbeid hos de innsatte, en gruppe som naturlig ville vært i opposisjon. Dette er en disiplinerende funksjon i fengsel (Goffman, 1991b).

2.1.2 Aktøren i en total institusjon

I den totale institusjonen finnes det solidaritetsfremmende trekk de innsatte imellom, men her er det noen begrensninger. Sympatien mellom de innsatte er tvangsmessigheter og felleskapet de innsatte i mellom preges ikke av høy gruppemoral eller solidaritet (Goffman, 1991a). De innsattes sosiale liv er begrenset til aktørene i den totale institusjonen. De er en felles gruppe som er koblet sammen gjennom den totale institusjonen. Deres tidligere sosiale liv er satt på vent eller avsluttet. Innsatte har mistet sitt tidligere liv hvor de har bygget opp sin identitet og gjennom denne prosessen må aktørene tilpasse seg den nye hverdagen på best mulig måte.

Aktører i totale institusjoner tilpasser seg den kontinuerlige motsetningen mellom utsiden og innsiden. Som nevnt har de innsatte en begrenset tilgang på utsiden gjennom medier som tv og aviser. I tillegg har de også tilgang gjennom permisjoner og til slutt eventuell prøveløslatelse. Goffman (1991a) påpeker at innsatte er mer selvopptatte enn normen. Årsaken er den lave sosiale posisjonen og den maktesløsheten dette fører med seg. Dette kan vise seg gjennom klager og unnskyldninger hvor fokuset blir flyttet over på det de innsatte har makt over (Goffman, 1991a). Løslatelsen av innsatte viser institusjonens påvirkning på individene. Frykten for å løslates kan komme til syne, og innsatte kan føle at de ikke er klare for å ta steget ut i samfunnet (Goffman, 1991a). Jeg ønsker å trekke dette opp mot de innsatte på høysikkerhet, lavsikkerhet og de prøveløslatte tilknyttet friomsorgen. Slik vil en kunne se om dette kjennetegnet hos aktørene strekker seg utenfor murene.

Ifølge Goffman (1991a) er det liten sjanse for rehabilitering og endringer i totale institusjoner. Goffman ser ikke årsaken til forbedring, endring eller rehabilitering. Eventuelle endringer eller forbedringer som skulle oppstå før eller etter soningen, skjer sjeldent slik det var

intendert fra institusjonens side. Offisielt fremstilles totale institusjoner som rasjonelle og effektive gjennom offisielle mål, men i realiteten er flere totale institusjoner kun en lagringsplass for de som ikke er ønsket i samfunnet (Goffman, 1991a). Sentrale institusjoner, som Kriminalomsorgen, fremhever at en sentral del av det å sitte i fengsel er rehabiliteringen av de innsatte. Regjeringen mener et godt utgangspunkt, det vil si rehabilitert, ved løslatelse øker sannsynligheten for at innsatte skal lykkes med å leve et liv uten kriminalitet (St.meld. nr. 37 (2007-2008); Kriminalomsorgen, 2012). Det skal legges til rette for at lovbrystere kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster (Kriminalomsorgen, ukjent, a). Goffmans påstand om fengselets mangel på rehabilitering går imot det Kriminalomsorgen påpeker som et av sine mål med fengselsstraff. Goffman argumenterer for at fengselet som total institusjon ikke rehabiliterer innsatte, men Kriminalomsorgen påpeker at fengselet kun skal legge til rette for rehabilitering. Det er opp til hver enkelt innsatt å gjøre en egen innsats for endring. De innsatte har dermed et eget ansvar for å reflektere rundt sitt eget kriminelle handlingsmønster og må selv ta avgjørelsen om å avslutte det kriminelle livet. Ved å sammenligne de tre ulike gruppene av innsatte vil det være mulig å se om fengselsinstitusjonen påvirker dem og deres syn på eget ansvar for endring. Goffman stiller seg kritisk til den totale institusjonen, i denne oppgaven er dette ikke et fokus. Goffmans teori om den totale institusjonen satt i en annen tid og er ikke tilknyttet det norske straffesystemet.

Det er to ulike former for totale institusjoner, basert på om virksomheten er rettet utad eller innad. Fengselet som total institusjon retter fokus mot samfunnet utenfor, men også mot de innsatte gjennom ivaretagelse av ulike hensyn. Fengselets målsetting forklarer de ulike begrensningene og tiltakene som iverksettes. Her finner man motstridende målsettinger som både fokuserer på samfunnets sikkerhet, samt de innsattes ivaretagelse. Goffmans kritikk av den totale institusjonen baserer seg på innsattes plass i en institusjon, hvor kraften av de ulike karakteristikkene ved institusjonen bryter ned individenes personlighet og gjør dem avhengige av institusjonen. Kritikken er ikke rettet mot de innsatte, men mot systemet og de konsekvensene det har på de innsatte (Goffman, 1991a). Skildringene som Goffman gjør av totale institusjoner er interessant med hensyn til en analyse av et høysikkerhetsfengsel, samtidig vil det være interessant å se om noen av trekkene ved totale institusjoner kan videreføres til både lavsikkerhetsfengsel og tidligere innsatte som er tilknyttet friomsorgen. I analysen benytter jeg metafor som verktøy, metaforene jeg bruker er fysiske og abstrakte murer. Dette vil jeg forklare nærmere i kapittel tre. Murene er et sentralt element hos

Goffman, med spesiell vekt på de fysiske. I analysen vil jeg undersøke hva som skjer med Goffmans teori om totale institusjoner hvis en tilføyer aspektet om de abstrakte murene.

2.2 Erving Goffman – Stigma

Goffman (2000) benytter seg av teorien *stigma* for å forklare hvordan samfunnet kategoriserer mennesker inn i ulike grupper, og skaper distinksjoner som skiller individene fra hverandre på en hierarkisk måte. I denne studien vil stigma bli knyttet til hvordan innsatte blir stigmatisert av aktører utenfor murene i tillegg til de innsattes opplevelse av stigma fra hverandre. Samfunnet deler inn mennesker i disse kategoriene bevisst og ubevisst med utgangspunkt i våre kulturelle opplæringer. Stigma er definert som en diskrediterende egenskap. Konsekvensen av denne tildelte egenskapen er utelukkelse fra samfunnets sosiale aksept, en betegnelse på noen som viser til noe utenom det ”vanlige” eller noen som er moralsk mindreverdige (Goffman, 2000). Innsatte blir plassert i kategorier basert på sin kriminelle bakgrunn og handlingsmønster. De innsatte ses som moralsk mindreverdige og er ikke en del av det ”normale”. Konsekvensen av kategoriseringen er en forskjell i hvordan individers selvpresentasjon tolkes i en interaksjon, der det skilles mellom *den tilsynelatende sosiale identitet* og *den faktiske sosiale identiteten*. Denne tilsynelatende sosiale identiteten er egenskaper ved individene i en gruppe som former forståelsen av hvor de ulike individene hører hjemme. Den faktiske sosiale identiteten til individene er den kategorien hvor de egentlig hører hjemme, og de faktiske egenskapene de innehar. I kontakt med avvikere vil gjennomsnittspersonen eller de ”normale” ofte kun oppleve et førsteinntrykk, eller den tilsynelatende sosiale identiteten. Den ”normale” får aldri et annet inntrykk av avvikeren og hans faktiske sosiale identitet fordi han unngår å komme i kontakt med avvikeren. Denne unngåelsen vil føre til negative konsekvenser for avvikeren og styrke stigmatiseringen (Goffman, 2000). Stigma har sitt grunnlag i ubevisste forventninger, disse forventningene er skapt av de sosiale normene som opptrer i et gitt samfunn. Stigma vil særlig knyttes opp mot tidligere innsatte som er tilbake i det øvrige samfunnet. Deres møte med de ”normale” preges av mangel på aksept og skeptisisme. Stigma vil også være aktuelt knyttet til nåværende innsatte. Her er det forventninger fra systemet gjennom betjentene, men også forventninger fra andre innsatte.

Goffman (1990) beskriver hvordan aktører opprettholder selvet gjennom handlinger, altså hvordan de benytter seg av den stigmatiserte egenskapen i interaksjonen, og hvordan dette

påvirker deres fremtreden. Aktørene benytter seg av inntryksstyring i samhandling med andre aktører. Inntryksstyringen er en kontinuerlig prosess hvor individets identitet blir et resultat av deres egen selvpresentasjon og de andre aktørenes aksept eller avvisning i den sosiale samhandlingen (Goffman, 1990). Alle aktører er utstyrt med en forutinntatthet og forventninger til sine omgivelser. Disse blir omgjort til normative forventninger og krav til andre aktører. Forventningene og kravene kan være både positive og negative. De negative vil gjerne være knyttet til en avvikende gruppe mennesker i samfunnet (Goffman, 2000).

Goffman deler stigma inn i tre ulike kategorier, i denne oppgaven er det, det karaktermessige stigmaet som er relevant. Et karaktermessig stigma er en person som innehar visse karakteristikk som skiller dem fra det ”normale”, for eksempel en som er kriminell (Goffman, 1990). Stigma er egenskaper som kan føre til at et individ som ellers kunne passet inn i samfunnet, blir holdt utenfor på grunn av en egenskap som tiltrekker seg negativ oppmerksomhet, som igjen fører til at andre individer trekker seg unna. Andre egenskaper som kan være attraktive i samfunnet blir oversett fordi stigmaet avviker fra våre forventninger og settes i fokus. De stigmatiserte vil bli akseptert og forsøker hele tiden å spille en rolle som lever opp til de forventninger som er satt av samfunnet rundt (Goffman, 2000). De innsatte har karakteristikk som skiller dem fra det ”normale”. Deres kriminelle handling plasserer dem i en gruppe utsatt for stigma.

Hvis aktøren avgir inntrykk som ikke blir oppfattet av andre aktører i samhandlingen slik det opprinnelig er ment, kan dette føre til forvirring rundt individets identitetsforståelse. En aktør og hans publikum kan ha ulike oppfatninger rundt symbolenes mening, og dette kan videre føre til misforståelser rundt selvpresentasjonen. Slik kan det være vanskelig for en aktør å unngå å bli stigmatisert eller skjule sitt stigma (Goffman, 2000). Aktøren kan forsøke å skjule sin stigmatiserende egenskap, eller være uvitende om at visse egenskaper fører til et gitt stigma (Goffman, 2000). Goffman benytter sin teori om stigma både som et verktøy for å forklare hvorfor visse aktører ikke passer inn i det ”normale” samfunnet, men også hvordan det kan føre til at aktører forsøker å tilpasse seg samfunnet. Nåværende og tidligere innsatte kan velge å skjule deres karaktermessige ”abnormalitet” for andre. For eksempel kan en tidligere innsatt unngå å fortelle om sin kriminelle fortid til en mulig arbeidsgiver, eller andre som ikke har kunnskap om hans tidligere liv.

Aktøren gir en presentasjon av seg selv som gjenspeiler hans identitet. Hvis aktørens presentasjon fører til stigma, vil dette endre identitetskonstruksjonen, og derav endre identiteten (Goffman, 1990). Når det er en uoverensstemmelse mellom individets faktiske sosiale identitet og individets tilsynelatende sosiale identitet kan dette føre til at individets sosiale identitet undergraves. Resultatet kan være at aktøren stenges ute fra samfunnet og seg selv, og står igjen alene i et samfunn som ikke aksepterer han. Alle samfunn benytter seg av en inndeling av mennesker i ulike kategorier. Dette skjer gjennom hvilke egenskaper som blir sett på som "normale" i samfunnet (Goffman, 2000). Innsatte blir delt inn i en egen kategori av både betjenter, rettsstolen, politiet og sivile i samfunnet. Av betjentene kan de gå innunder kategorien "fange", hos sivile kan de gå innunder kategorien "kriminell". De innsatte er utenfor det "normale" og skiller seg dermed ut basert på sine egenskaper. Aktører som besitter egenskaper som skiller dem fra andre personer reduseres i vår bevissthet og blir dermed sett på som mindreverdige mennesker. Den stigmatiserte blir gjennom slike situasjoner i bedre stand til å styre de sosiale situasjonene og de inntrykk han avgir (Goffman, 2000). Den innsatte kan velge å skjule sin kriminelle bakgrunn gjennom de inntrykk han avgir. Dette kan skje ved at den innsatte ikke velger å informere nye bekjensker om sin fortid, og dermed får han muligheten til å "starte på nytt".

Inndelingen av aktører i ulike stigmatiserte grupper er sjelden til den avvikende gruppens fordel. Nåværende og tidligere innsatte blir oppfattet som en kriminell gruppe, en oppfattelse som usynliggjør det gode. Samtidig vil stigmaet tilknyttet de innsatte opprettholde forskjellene mellom de "normale" og de "abnormale" og dette kan føre til en polarisering i samfunnet. De innsatte som en kriminell gruppe kan bli sett på som en byrde som ikke hører hjemme i det omkringliggende samfunnet. I denne sammenhengen vil jeg som sagt knytte Goffmans stigmabegrep opp mot nåværende og tidligere innsatte i straffesystemet. Først og fremst vil det være aktuelt å knytte denne teorien opp mot de prøveløslatte, men den kan også overføres til nåværende innsatte. Jeg ønsker å se hvordan de nåværende og tidligere innsatte blir møtt av andre aktører, både i og utenfor fengselet. De innsatte kan møte på stigma fra betjenter eller andre innsatte, og de prøveløslatte kan møte på stigma fra familie, venner, bekjente og fremmede. Stigmaet de innsatte eventuelt opplever kan oppleves som en disiplineringsmekanisme. Stigma i seg selv er ingen disiplineringsmekanisme, men systemet kan benytte stigmatiseringen som en disiplineringsmekanisme ved at det kan oppleves som ytterligere straff. Hvordan stigma blir benyttet av systemet og det omkringliggende samfunnet vil jeg undersøke i analysen.

2.3 Michel Foucault – Overvåkning og straff

Michel Foucault skrev om fremveksten av fengselsinstitusjonen i boken *Overvåkning og straff* (1999). Her ser han på den historiske utviklingen av straff, hvor overgangen fra fysisk avstraffelse til frihetsberøvelse definerer denne utviklingen. Foucaults teori sentrerer rundt en forståelse av straff som en form for makt. Straffen er ikke nødvendigvis mer human i dagens samfunn, men begreper som disiplin, kontroll og normalisering har blitt vanligere (Foucault, 1999). På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet kom det Foucault kaller for det moderne lovverk. Dette var en ny tidsalder for strafferetten, og Foucault fremviser spesielt én endring han ser på som essensiell: pinselene forsvinner. Da pinselene forsvant ble det forstått som en form for humanisering av straffen, i den forstand at straffen ikke lenger var like fysisk brutal. I dag straffer man sjelen, og ikke kroppen (Foucault, 1999). I dagens fengselsinstitusjoner fremhever Kriminalomsorgen at de legger vekt på humanitet, rettssikkerhet og likebehandling. De legitimerer sin maktbruk mot enkeltmennesker ettersom fengselsstraffen er en berøvelse eller innskrenking av frihet, ikke tap av andre grunnleggende menneskerettigheter (Kriminalomsorgen, ukjent, c). Dette speiler det Foucault påpeker; straffen i norske fengsler er ikke en straff av legemet, frihetsberøvelsen straffer sjelen.

I tillegg til å undersøke fengselsinstitusjonens fremvekst gjør Foucault også et forsøk på å skissere hvordan makt utøves i moderne samfunn. I det moderne samfunnet blir makten fordelt mellom ulike aktører, og det har utviklet seg til en ny form for makt. Maktteknikkene som ble brukt i det klassiske samfunnet var svært annerledes ved at makten lå hos noen få mennesker, som for eksempel kongen. Det moderne samfunn kjennetegnes av administrasjon og institusjoner og ifølge Foucault er makten nå tilstede i alle deler av samfunnet, og påvirker alle individer og deres liv. Ifølge Foucault finnes ikke makten bare i fengselet, men er allestedsnærværende. Det Foucault viser til er at de maktteknikkene som blir benyttet i fengselet, også blir brukt i resten av samfunnet. Han kaller dette for *det fengselsaktige*. Disiplinen har tatt over, og alle tvinges inn i et system av disiplin. Fengselsinstitusjonen henger tett sammen med alle andre maktmidler og strategier som landets styremakter benytter seg av, og det er derfor det er så utfordrende å endre institusjonen (Foucault, 1999). Straff avspeiler måten maktforhold organiseres og begrunnes innenfor et samfunn. De nåværende og tidligere innsatte er alle påvirket av *det fengselsaktige*. Dette vil trekkes opp mot hvordan de opplever fengselets disiplineringsmekanismer underveis og etter soning.

Makten finnes overalt og ingen slipper unna. Systemet utøver makten gjennom disiplineringsmekanismer, og disiplinen sørger for at kroppen underkaster seg, og tvinges til å bli lydige og føye seg (Foucault, 1999:127). Slik jeg tolker Foucault gir han ikke et konkret svar på hvorfor individene lar seg bli underkastet av disiplinen. Foucaults fokus ligger på strukturene og makten fra systemets side. Dette vil være gjeldende for de innsatte som underkastes systemets disiplin. Likevel trekker han inn belønningssystemet som en viktig faktor for fengselets disiplin – de innsatte som føyer seg etter systemets regler vil bli belønnet, og de som ikke gjør det vil bli straffet. Belønningssystemet gjør disiplinen normaliserende for individene (Foucault, 1999:165-166). Fengselet er en suksess på to måter; fengselsstraffen skremmer individer fra å gå utenfor de normer og regler som er satt av samfunnet, samtidig som det kontrollerer de som ikke vil føye seg.

De innsatte er bevisst fengselets normer og regler, og justerer sitt handlingsmønster deretter. Belønning for innsatte som er lydige og føyelige kan være mulighet for prøveløslatelse, permisjoner og forflytning til andre og bedre avdelinger. Hvis den innsatte derimot bryter fengselets normer og regler, og dermed ikke underkaster seg systemet, kan han miste privilegier og få dårligere vilkår. Det er da opp til hver enkelt innsatt om de ønsker å belønnes eller straffes ytterligere.

I det moderne lovverket er kroppen et redskap eller et mellomledd for å nå en forbrytersk sjel med forbryterske tilbøyeligheter. Det er dette fengselet som teknologi er tenkt å settes i arbeid og virke på. Det som skal endres er sjelen, tanken, viljen og tilbøyeligheten til å gjøre det gale eller onde. De juridiske objekter som står definert i loven dømmes fortsatt, men samtidig dømmes man lidenskaper, instinkter, anomalier, mistilpasninger, kognitive mangler og andre kriminogene behov (Foucault, 1999). Man straffer volden, men mer nøyaktig straffer man aggressiviteten og den manglende selvkontrollen som antas å ligge bak.

Gjennom avstraffelsen utøves det makt, men også motmakt - en mulighet for å skape seg selv på individ- og gruppenivå. Makt henviser til et forholdsvis symmetrisk spill, kjennetegnet av usikkerhet og endringer av hvem som er på toppen. De samme trekkene som tjener som en maktressurs i én kontekst eller endog i en del av en prosess i samme kontekst, kan lett snus og bli det motsatte. Foucault benytter seg av begrepet *the conduct of conduct*. Dette er teknikker og strategier for å instituere spesifikke handlinger og handlingsmønstre. Foucault fremhever i denne sammenhengen et fokus om dominans, som er karakterisert av høy grad av

institusjonalisert tvang (Foucault, 1999). De innsatte er nederst i fengselshierarkiet, og de blir utsatt for ulike disiplineringsmekanismer og institusjonalisert tvang. I tillegg eksisterer det et hierarki innad i gruppen av innsatte. Her benytter de muligheten til å utøve makt over hverandre, samtidig som noen innsatte også bedriver motmakt mot systemet. De innsatte benytter dermed ulike maktressurser i de ulike hierarkiene, og tilpasser seg konteksten de befinner seg i.

Disiplinen som maktteknologi gjør individet medgjørlig og produktivt samtidig som den integrerer individet i kontrollsystemer og institusjoner som er mulige å overvåke. De som er synlige, observerer og kontrollerer seg selv, og makten fungerer automatisk uten noen nødvendig inngripen fra samfunnet.

Den som befinner seg i et synsfelt, og vet det, tar innover seg øvrighetens tvang. Han lar den spontant innvirke på seg, dvs. internaliserer herskeforholdet, og gjør seg til kilden for sin egen underkuelse (Foucault, 1999:177).

2.3.1 Disiplinens hensikt

For at disiplinen skal fungere er den avhengig av å synes. Foucault forklarer dette som et nettverk av synlighetslinjer, gjennom arkitekturen opprettholdes disiplinen og garanterer disiplinens synlighet. Synligheten gjør det lettere å oppdage avvik fra samfunnets normer, og straffe de som avviker. Straffen skal disiplinere, redusere avvik, forme og normalisere (Foucault, 1999:161-162). I sammenheng med fengselet trekker Foucault frem det panoptiske fengselet; alle innsatte skal til enhver tid være overvåket, uten selv å vite når de blir sett, dette for å øke graden av selvdisciplinering. Hver enkelt celle blir overvåket fra et tårn i midten av fengselet. Dette er det panoptiske fengselet og modellen ble utviklet av Jeremy Bentham (Foucault, 1999:174-175). Forbryteren er et objekt for sanksjon og korreksjon, gjennom objektiveringen blir forbryteren en kategori, klasse eller type. Foucault fremmer dermed en ny måte å forstå individualisering. Gjennom disiplinen blir de avvikende undersåttene individualisert gjennom bevoktning og målinger (Foucault, 1999:169). På grunn av overvåkningen er de innsatte alltid under oppsyn. Denne teoretiske forståelsen vil være et interessant verktøy i analysen for å belyse innsattes oppfattelse av overvåkning som en disiplineringsmekanisme, samt hvordan de blir overvåket av både fengselet og hverandre.

Makt er noe individene enten underkastes eller gjør opprør mot. Makten kontrollerer individets forståelse av seg selv, vilje, evner og vaner. Ifølge Foucault er individet en fiksjon, kun et resultat av en samfunnsoppfatning skapt av disiplinen. Disiplinen utsetter individene og massene for en analyse, de blir plukket fra hverandre og deretter satt sammen igjen. Disiplin er en makt som gjør kroppene våre lydige, og vi underkaster oss de normer og regler som er satt. Makt utøvd gjennom disiplin skaper individer, og disiplinen kan ses som et slags støpeverk. Differensieringen av individene er både funksjonell og rangerende, hvert individ tildeles en plass i en rekke som uttrykker hans rolle og posisjon. Ved å synliggjøre en slik rangering, kan hvert enkelt individs posisjon i hierarkiet justeres (Foucault, 1999). Disiplinen setter grenser, både fysisk og psykisk. Fengselet skal være et komplett disiplinært apparat, disiplineringen tar ikke slutt, påvirkningen er uavbrutt og avsluttes ikke før oppgaven er fullført (Foucault, 1999:201). De fysiske murene hindrer de innsatte i å bevege seg utenfor et begrenset område, og dermed begrenser de konkrete murene deres handlingsfrihet. Viktig for studien er de abstrakte eller mentale murene som viderefører disiplinen på et annet nivå, og påvirker de innsattes forståelse av seg selv samt at de gjennom denne disiplineringen internaliserer herskerforholdet.

Makt- og frihetsbegrepet er komplekst og abstrakt, og det er derfor essensielt å ta utgangspunkt i en så konkret forståelse som mulig, for å unngå misforståelser og utydigheter. I, *Overvåkning og straff*, belyser Foucault (1999) det komplekse begrepet, makt. Makt bearbeider ikke kun viljen hos de innsatte, men gjør også legemet til sin gjenstand. Individet blir ikke bare begrenset av makten, men også formet av den. Makten påvirker tilegnelsen av gester, vaner og reflekser hos individet. Den benytter disiplin, læring og oppdragelse for å forme individet og ha kontroll over både legeme og sinn. Makt gjennom utøvelse er hvordan noen handlinger påvirker andre handlinger (Foucault, 1983: 219). *”Det handler ikke lenger om å ”merke kroppen, men om å dressere og korrigere den”* (Eliassen, 2016: 125). Makt i en fengselskontekst kan ses som en korreksjon av et villedet individ, en sjel på avveie som må oppdras. Fengselet er ifølge Foucault (1999) et prakt eksempelpå moderne disiplin som sosial teknologi – det gjør kroppene materielle og produserer føyelige individer. Makt og frihet er to begreper som ofte blir knyttet sammen, frihet er fraværet av tvang, fraværet av makt. Frihetsberøvelsen utsetter individet – den innsatte - for makt og tvang (Foucault 1983). Slik makt og frihet nå har blitt definert vil være utgangspunktet for min analyse. Disse begrepene vil bli benyttet som verktøy for å belyse de innsattes opplevelse av ulike disiplineringsmekanismer i det norske straffesystemet. Jeg vil ta Foucaults (1999)

forståelse av makt og frihet i en fengselskontekst ned på mikronivå slik Thomas Ugelvik (2011) også har gjort. Ugelvik bygger en bro fra Foucaults (1999) makroforståelse av fengselet som straffeinstitusjon til en mikroorientert forståelse av de innsattes opplevelser.

2.4 Thomas Ugelvik – fangenens friheter

I boken, *Fangenens friheter; makt og motstand i et norsk fengsel*, ser Thomas Ugelvik (2011) på makt, motstand og frihet i et norsk høysikkerhetsfengsel. Ugelvik setter fokus på hvordan fanger benytter ulike strategier og verktøy for å beherske hverdagslivet i et fengsel, og de ulike utfordringene de møter som fanger. Han beskriver sin forskning som et forsøk på å ta Michel Foucault inn i fengselet, og benytter den foucaultdianske tradisjonen til å se på aktørene i fengselet, nemlig fangene (Ugelvik, 2011). Forholdet mellom makt og frihet er sammenflettet og det eksisterer et gjensidig avhengig forhold, det ene kan ikke eksistere uten det andre. Makt er et element som inngår i enhver sosial relasjon, både i og utenfor fengselet. Ethvert møte mellom mennesker har makt som et element, makten er overalt og det er verken ønskelig eller mulig å unngå den fullstendig. Makten kan ha et produktivt aspekt, muligheter kan åpnes når maktteknikker settes i arbeid (Ugelvik, 2011). Fokuset til Ugelvik omhandler hvordan mennesker i fengsel forholder seg til møte med makt, og hvilke konsekvenser det får for dem. I denne studien er dette relevant fordi det gjensidige forholdet mellom makt og frihet er sentralt og han viser hvordan fangene i fengselet gjør frihet gjennom motmakt til tross for frihetsberøvelsen som definerer deres hverdag.

Makt og frihet eksisterer som utøvde praksiser, en fange er inndratt i flere maktrelasjoner, og er utsatt for flere lag med maktformer. Med et slikt utgangspunkt er det en mulighet for å gjøre frihet gjennom motstand. Ugelvik forstår makt og frihet som en praktisk og performativ størrelse, han påpeker at gjennom å ta seg friheter, gjøre motstand og overskride grenser gjør fangene frihet, og blir dermed frie. Han tar utgangspunkt i frihet som en performativ størrelse, hvorav den som gjør frihet, vil være fri (Ugelvik, 2011). I Ugelviks perspektiv finnes det ingen frihet uten makt, og heller ingen makt uten frihet - ethvert individ som er underlagt makt vil ha muligheten til å skape frihet. Fengselet er et sosialt rom hvor det i utgangspunktet gjøres et forsøk på å skape og opprettholde mer omfattende og rigid kontroll over mennesker enn i det omkringliggende samfunnet. Fangene blir plassert i et system preget av konkrete maktformer og direkte kontroll. Skillelinjene mellom ulike grupper er svært tydelige og det er mer direkte styringsformer (Ugelvik, 2011). Gruppene består av *Systemet*, betjentene og de

innsatte og utøvelsen av makt skjer mellom og innad i gruppene. I analysen vil det bli tydelig hvordan de ulike maktformene utarter seg i ulike disiplineringsmekanismer, og hvordan de forholder seg til dem. De innsatte utsettes for makt fra systemet, betjentene og andre innsatte. Jeg ønsker å se hvordan de forholder seg til de ulike maktforholdene og hvordan de eventuelt underkaster seg, tilpasser seg eller kjemper imot.

Ugelvik sitt hovedfokus er tilknyttet hvordan fangene forsøker å skape eller gjøre frihet. Han beskriver frihet som et resultat av vellykkede motstandsformer. Motstanden fangene bedriver kan enten være begrensende, samt destruktiv eller konstruktiv. Han mener at det å gjøre motstand i utgangspunktet, uansett utfall, kan være givende for fangene. Det å få forme sine omgivelser til sin egen fordel eller sette sitt merke på situasjonen beskriver han som å gjøre frihet (Ugelvik, 2011). De dagligdagse frihetspraksisene og motstandsformene er med på å skape en alternativ virkelighet, en virkelighet hvor fangen ikke bare er en fange. Dette vil knyttes opp mot de innsattes opplevelse av sin virkelighet som "fange" og hvordan de forholder seg til en slik titulering, eventuelt hvordan de motarbeider den.

Ugelvik kommer frem til fem forskjellige motstandsformer, eller muligheter for å gjøre eller ta seg friheter; 1) De posisjonerer seg selv i forhold til og i motsetning til ulike konstitutive utsider, 2) de omgjør rommene sine ved å omskape en upersonlig celle til et unikt hjem, 3) de bedriver mat- og måltidsrelatert motstand mot fengselets kontrollregime og det norske samfunnet utenfor, 4) de reforhandler mulighetene til kroppen-uten-tillitt og de bedriver en symbolsk frigjøring av fangekroppen, 5) de reforhandler sin egen moralske posisjon, og posisjonerer seg selv som moralsk høyverdige. Disse motstandsformene blir benyttet av fangene for å gjøre seg selv til noe annet enn en fange. De setter sin egen fangestatus i spill (Ugelvik, 2011). I denne oppgaven trekker jeg inn den første, andre og femte formen for motstand. De to resterende motstandsformene er ikke relevante for denne oppgaven.

Fangene får visse egenskaper fra omgivelsene og de får tilskrevet en posisjon som en person uten frihet som er moralsk mindreverdige, og som ikke kan ta ansvar for egne handlinger og eget liv. Fangestatusen fører til et fangesubjekt, den som settes i fengsel blir fange. Motstandsformene og motmakten er et forsøk på å flykte, ikke nødvendigvis i fysisk forstand, men et ønske om å unnslippe det lukkede fengselet. Gjennom mindre eller større motstand eller omgjøring skaper fangene nye symbolske og diskursive kontekster som gir dem en ny posisjon (Ugelvik, 2011). Forsøket på å flykte mentalt, og motmakten som bedrives kan

knyttet opp til de abstrakte murene. Ved å bedrive motmakt mot den mentale straffen får de innsatte en mulighet til påvirke sin egen fangetilværelse, motmakten vil likevel også føre til at de innsatte danner ytterligere begrensninger for seg selv. Ved at den innsatte ikke underkaster seg de ulike disiplineringsmekanismene kan han selv skape abstrakte murer hvis hans motmakt fører til uønsket sanksjonering.

Den mest grunnleggende formen for motstand er å nekte, se forbi det gitte og se etter nye muligheter og beherske situasjonen. Motstanden må ikke bryte med gitte lover eller regler, motstand kan være både indirekte og uformell (Ugelvik, 2011). Motmakten fangene bedriver når de skaper frihet gir dem en mulighet til å sette sitt merke på situasjonen, og skape en følelse av autonomi og bredde. I et fengsel er det et inntrykk av orden og kontroll utad, men i fengselet bedrives motmakt mot den rigide kontrollen, åpen og skjult, formell og uformell (Ugelvik, 2011). De innsattes motmakt kan gi dem en opplevelse av seier mot systemet, og de kan slik begrense opplevelsen av murer ved å gjøre frihet. De innsattes vilje til motmakt er bevisst og de bygger sine egne murer hvor de begrenser systemets makt over dem.

I det foucaultdianske perspektivet Ugelvik tar utgangspunkt i, er motstand en grunnleggende faktor for å se den konkrete sammenhengen mellom makt og subjektivitet. Makten fører ikke nødvendigvis til dens ønskede virkninger, men den posisjonerer subjekter på bestemte måter. Kombinasjonen mellom maktrelasjonene og individet fører til det sosialt plasserte subjektet og subjektet blir dermed et produkt av makt og motmakt (Ugelvik, 2011). Makten som foregår i fengselet posisjonerer fangene i deres hverdagsliv i fengselet. På utsiden blir fangene forstått som farlige individer som har begått uforståelige og/eller forferdelige handlinger. De er medlemmer av en kriminell gruppe som må holdes unna det omkringliggende samfunnet og de er ikke verdige til å ta del av et større fellesskap. Maktformene blir synlige i fengselet når de møter de ulike formene for motstand. De innsatte uttrykker et behov for å vise at systemet ikke har total kontroll over deres hverdagsliv og at deres handlingsrom ikke er fullstendig borte.

3.0 Metode

I dette kapitlet vil jeg gå gjennom de ulike stegene i forskningsarbeidet, redegjøre for de valgene jeg har tatt, samt reflektere over de konsekvenser valgene kan ha ført til. Jeg vil starte med å begrunne den metodiske tilnærmingen. Deretter vil jeg ta for meg utvalg, intervjuguide og gjennomføring av intervju. Jeg vil reflektere rundt etiske hensyn, min egen forskerrolle og undersøkelsens kvalitet. I tillegg til å diskutere undersøkelsens kvalitet i et eget delkapittel, vil jeg også trekke det inn der jeg vurderer det som relevant ellers i kapitlet. Årsaken til dette er at reliabilitet og validitet påvirker hele forskningsprosessen, og kan ikke oppsummeres i et eget delkapittel. Til slutt vil jeg gjøre rede for behandlingen av data, bruk av metaforer og fremstille en oversikt over den tematiske analysen.

3.1 Metodisk tilnærming

Målet med prosjektet er å kunne si noe om ulike disiplineringsmekanismer innenfor tre deler av det norske straffesystemet. For å få innsyn i dette har jeg besluttet å ha et kvalitativt design, herunder dybdeintervju. Jeg har intervjuet nåværende og tidligere innsatte om deres egne erfaringer knyttet til opplevelsen av disiplineringsmekanismer i et høysikkerhetsfengsel, et lavsikkerhetsfengsel og i friomsorgen under prøveløslatelse. Metoden er godt egnet for å svare på prosjektets forskningsspørsmål. Det som er interessant er informantenes livsverden, det som omfatter den nåværende og tidligere innsattes hverdag og hvordan de forholder seg til denne (Dalen, 2011:15). Formålet med de kvalitative intervjuene er å benytte en fenomenologisk tilnærming med utgangspunkt i informantenes primære opplevelser av sin livssituasjon (Brinkmann og Tanggaard, 2012: 19). Ved bruk av en kvalitativ tilnærming vil forskeren alltid inneha en viss forforståelse. Det er ikke til å unngå at forskeren har meninger og oppfatninger i forkant av intervjuene (Dalen, 2011:16). Jeg har tidligere besøkt fengsel gjennom skoleekskursjoner, og har visse oppfatninger fra media, tidligere forskning og teori som jeg har lest. Jeg var svært klar over dette før jeg gjennomførte intervjuene, men jeg ville heller bruke dette til min fordel. Gjennom mine erfaringer og oppfatninger kan dette ha bidratt til en økt forståelse for informantenes situasjon, og dermed kanskje innhente data som jeg ellers ikke ville fått. Ved å være så åpen som mulig for informantenes svar, ga dette rom for at intervjuene kunne ta nye vendinger som jeg ikke hadde sett komme på forhånd.

3.2 Utvalg

For å best kunne belyse forskningsspørsmålene intervjuet jeg nåværende og tidligere innsatte i det norske straffesystemet, jeg ønsket å gjøre en sammenligning av opplevelsen knyttet til ulike deler av straffesystemet. Tre grupper er valgt til denne studien, innsatte i høysikkerhetsfengsel, innsatte i lavsikkerhetsfengsel og de prøveløslatte tilknyttet friomsorgen. Informantene ble rekruttert gjennom Kriminalomsorgen. Av etiske årsaker var det ingen direkte kontakt mellom meg og informantene før selve intervjusituasjonen. Dette grunner i retningslinjene til Kriminalomsorgen. I høysikkerhetsfengselet sendte fengselet ut informasjonsskriv til innsatte som var tilgjengelige. I lavsikkerhetsfengselet ble det delt ut informasjonsskriv til samtlige innsatte, hvor de igjen kunne kontakte en betjent som deretter videreformidlet informasjonen til meg. I friomsorgen var rekrutteringen noe annerledes. Der fikk aktuelle informanter utlevert informasjonsskrivet på møter og deretter tok de selv kontakt med meg.

Rekrutteringen av informanter kan ha påvirkning på studiets reliabilitet, og jeg vil derfor gjøre rede for de kriteriene jeg satte for mitt utvalg (Tjora, 2013:178). For å snevre utvalget ble det satt noen kriterier for et strategisk utvalg (Thagaard, 2003:53) av informantene. Disse er som følger: Den innsatte skal; 1) være norsktalende. Dette for å forbedre dynamikken i intervjuet, da en tolk som tredjepart kan virke forstyrrende i intervjusituasjonen. I tillegg kan man unngå misforståelser på grunn av språkbarrierer, og 2) ha sonet over en lengre periode enn seks måneder. Dette kriteriet var sentralt fordi det var ønskelig at informantene skulle ha mest mulig erfaringsgrunnlag. I tillegg ønsket jeg å intervjuere menn. Det er flere mannlige enn kvinnelige innsatte (SSB, 2015), og dette gjorde det enklere å få et tilstrekkelig antall informanter med det erfaringsgrunnlaget jeg var ute etter.

Rekrutteringsprosessen har vært raskere og mer effektiv enn forventet, samtidig som det har kommet noen uforutsette hindre. Før rekruttering av informanter sendte jeg søknader om godkjenning av prosjektet til Kriminalomsorgen (se vedlegg 1) og Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (se vedlegg 2). Etter å ha fått godkjennelse fra disse, begynte rekrutteringsprosessen. Gjennom Kriminalomsorgen fikk jeg en kontaktperson på hver av de tre institusjonene som tidligere redegjort for. Etter å ha fått kontakt ble det som nevnt sendt ut informasjonsskriv til de aktuelle informantene. I høysikkerhetsfengselet var det 22 mulige informanter som meldte sin interesse, deretter ble fem av disse valgt ut basert på de forhåndssatte kriteriene. I lavsikkerhetsfengselet plukket min kontaktperson i fengselet ut fem

stykker som hadde meldt seg. Hvor mange som var interessert ble ikke opplyst. Utfordringen kom først med informantene fra friomsorgen. Her var det som tidligere nevnt informantene som måtte melde sin interesse til meg uten at jeg hadde noen kontroll på hvem eller hvor mange som hadde fått utdelt informasjon om prosjektet. Informantene måtte ta kontakt med meg på sin egen fritid uten noen mellompersoner. Her var det kun 3 informanter som passet kriteriene som tok kontakt. Basert på informasjonen jeg har fått gjennom intervjuene, var det ingen ubesvarte spørsmål jeg satt igjen med. Rekrutteringen av informanter gikk noe tregt i starten grunnet søknadsprosesser og mangel på respons på den sistnevnte gruppen. Ettersom jeg startet søknadsprosessen tidlig har det likevel gått fint med tanke på tidsperioden jeg ønsket at intervjuene skulle foregå innenfor.

Utvalget består av tretten mannlige informanter, hvor alle soner lengere dommer og flertallet har flere dommer. Alle informantene har lang erfaring med fengselssystemet, og flertallet er gjengangere i systemet. Jeg har tretten informanter med erfaring fra høysikkerhet, ti informanter med erfaring fra lavsikkerhet og ni informanter har erfaring fra friomsorgen. Informantene har dermed flere erfaringer fra flere soninger, og dette gjør hver informant mer kompleks ved at de kan presentere flere case. Noe mer informasjon vil ikke bli gitt av hensyn til anonymiseringen, som jeg vil gå nærmere inn på under etiske vurderinger.

I utgangspunktet var det ønskelig med fem informanter innenfor hver gruppe. Tanken var å starte der og heller dra tilbake for å gjøre flere intervjuer om jeg ikke hadde fått tilstrekkelig med informasjon. Som nevnt ble det kun tre informanter i den sistnevnte gruppen. Etter det tredje intervjuet satt jeg igjen med et rikt datamateriale i denne gruppen, og jeg vil derfor argumentere for at tre informanter i denne gruppen er tilstrekkelig. Innenfor kvalitativ forskning er det ikke satt noen spesifikke krav til antall informanter. Hvis oppgaven skal ha få kategorier holder det med et mindre utvalg (Thagaard, 2003:53-54). For min del besluttet jeg at mengde data og kvaliteten på data skulle bestemme om jeg hadde nok informanter, eller om jeg skulle rekruttere flere. Etter 13 intervjuer møtte empirien et metningspunkt (Thagaard, 2003:56) og det var ikke behov for flere intervjuer. En kan alltid samle inn mer data, og en vet aldri hva som kunne kommet frem i et annet intervju, men intervjuene har gitt et rikt datamateriale og dataene jeg sitter igjen med gir mye informasjon om feltet og det fenomenet jeg ønsker å forske på.

3.3 Intervju

3.3.1 Intervjuguide

Ifølge Dalen (2011:26) er det essensielt med en intervjuguide når en skal ha et semistrukturert eller fokusert intervju. Jeg utformet en semistrukturert intervjuguide, med en tematisk oppbygging (Thagaard, 2003:94-96). Temaene ble utarbeidet fra forskningsspørsmålene og teori innenfor feltet. Dette er en viktig del av prosessen som kan styrke validiteten i forskningen, og hvorvidt den holder seg innenfor de faglige rammene (Kvale og Brinkmann, 2010:250). Teorien ble derfor et utgangspunkt for store deler av intervjuguiden, men jeg tok også utgangspunkt i egen nysgjerrighet på feltet for å se om dette kunne føre til nye og interessante funn. Tanken var ikke å følge intervjuguiden slavisk, men heller gå den retningen som var mest hensiktsmessig med tanke på hvilke erfaringer informantene hadde, og hvor det var mest informasjon å hente. Intervjuguiden kan utformes ved hjelp av et ”traktprinsipp”, det vil si at du starter med spørsmål som får informanten til å føle seg vel og avslappet, og deretter går dypere inn mot de sentrale temaene (Dalen, 2011:26). Ifølge Kvale (1997:92) er det viktig å være åpen for spontane spørsmål i intervjuet for å få bedre dynamikk, samt for å få de gode, spontane og uventede svarene fra informanten. I akkurat dette tilfellet var det svært viktig å forberede seg på det uventede. Jeg gjorde meg selv bevisst på at jeg kunne få uventede svar. Disse svarene kunne være tunge å høre, for eksempel ved at visse kriminelle handlinger kan gå imot mitt verdisyn. Derfor forberedte jeg meg på hvordan jeg skulle reagere i ulike situasjoner og å gå inn for å være så nøytral som mulig.

Jeg utførte ikke noe prøveintervju med en informant som oppfylte de samme kriteriene til mine informanter. Årsaken til dette er begrensningene jeg hadde på kontakt med innsatte i fengsel. Det var derfor ingen mulighet til å ha et prøveintervju på forhånd. Likevel valgte jeg å ha et prøveintervju med en bekjent. Denne personen ville ikke kunne svare på spørsmålene mine ettersom han selv ikke har noen erfaringer fra fengsel, men han kunne gi meg informasjon om hvorvidt spørsmålene var forståelige. Intervjuguiden ble også sendt til en kontaktperson i fengselet som ga en pekepinn på hvilke spørsmål som burde endres slik at de ble mer forståelige for informantene. Disse erfaringene bidro til de endelige intervjuguidene (se vedlegg 4 og 5).

3.3.2 Gjennomføring

Intervjuene ble gjennomført i tidsperioden september til november høsten 2015, og foregikk på fire forskjellige steder. I høysikkerhetsfengselet ble intervjuene gjennomført i fengselet, og jeg fikk utdelt et rom i besøksavdelingen hvor jeg kunne ha intervjuene. Det var på forhånd blitt informert om at rommet ikke var avlyttet eller videoovervåket, og informantene kunne dermed snakke fritt uten å måtte tenke på konsekvenser som kunne komme basert på svarene de ga, dette vil jeg komme tilbake til i slutten av dette avsnittet. I lavsikkerhetsfengselet intervjuet jeg fire av fem informanter i selve fengselet. Vi satt i én av stuene på området hvor vi kunne snakke uforstyrret uten å bli overhørt. Den siste informanten var på skolen på det tidspunktet jeg skulle intervjuer han, og intervjuet ble derfor holdt i et klasserom på skolen. De tre informantene fra friomsorgen ble intervjuet på et av friomsorgens kontorer. Her fikk vi sitte uforstyrret uten at noen andre kunne høre oss. Felles for alle intervjusituasjonene var at informantene var kjent der de ble intervjuet, de var på hjemmebane, noe som kan føre til tryggere omgivelser for informantene (Tjora, 2013:120). I tillegg foregikk alle intervjuene på steder hvor vi kunne sitte uten å bli overhørt av andre. Dette var for at informantene skulle føle at de kunne prate usensurert om sine opplevelser uten å ha noen bekymringer for hvem som kunne høre oss. Min opplevelse var at alle informantene, bortsett fra én, pratet fritt og åpent. Slik jeg opplevde det var ikke informanten helt overbevist om at vi ikke ble overvåket i besøksrommet i høysikkerhetsfengselet. Dette preget han nok noe da han virket ukomfortabel og noe tilbakeholden. Dette kan ha forårsaket at informanten ikke ga like utfyllende svar på de mer sensitive spørsmålene, men likevel ga han fruktbare data på tema hvor vi ikke snakket om sensitiv informasjon.

Under intervjuene virket flertallet av informantene komfortable og samtalen gikk lett. Det var på forhånd blitt informert om at de ikke måtte svare på spørsmål som var ubehagelige for dem, men flertallet av informantene svarte utfyllende på alle spørsmål jeg stilte. Mesteparten av intervjuene foregikk som en hverdagslig samtale med noen innslag hvor jeg gikk inn i den formelle rollen som intervjuer. Innsatte er vant til å snakke om sin situasjon gjennom samtaler de har, både i grupper og individuelt med ansatte i fengselet. Dette kan ha bidratt til at de virket avslappet og rolige under hele intervjuprosessen når de snakket om sin situasjon og sine opplevelser. En mulig feilkilde kan være hvorvidt jeg har stilt ledende spørsmål under intervjuprosessen, men dette er noe vanskelig å vurdere. Det er alltid en mulighet for at informantene sier det de tror forskeren vil høre og at dette kan føre til feilaktige eller upålitelige svar. Jeg presiserte for informantene ved hvert intervju at det var deres

selvstendige opplevelser og refleksjoner jeg var ute etter, og jeg fikk som nevnt inntrykk av at de pratet usensurert under intervjuene. Ved de fleste intervjuene var det heller ikke nødvendig for meg å stille så mange spørsmål, ettersom informantene stort sett var pratsomme og utadvendte. Videre kan også min rolle som intervjuer ha påvirket dynamikken, men dette vil jeg komme tilbake til senere hvor jeg diskuterer min rolle som forsker. Nyttan av en semistrukturert og fleksibel intervjuguide spilte en stor rolle, for det meste var det ikke behov for at jeg stilte så mange spørsmål. I nesten alle tilfeller hadde informantene interessante opplevelser som var aktuelle for tematikken, men som jeg ikke hadde tenkt på, på forhånd. I disse tilfellene kunne mye av informasjonen forsvunnet dersom intervjuene hadde vært helt strukturerte. Jeg hadde stor nytte av flere av oppfølgingsspørsmålene jeg hadde forberedt på forhånd, og også de jeg stilte uforberedt i løpende samtale. Nye interessante spørsmål dannet seg også i løpet av intervjuprosessen, og disse tok jeg med videre til senere intervjuer. Slik fikk jeg en stadig forbedring av intervjuguiden og også min egen forståelse av feltet.

3.4 Etiske vurderinger

I all forskning må forskeren forholde seg til etiske retningslinjer, både for hvordan man samler inn data og hvordan disse dataene blir behandlet og presentert. Innenfor kvalitativ forskning er det nær kontakt mellom forsker og informant, og på grunn av dette er det essensielt å ta hensyn til de etiske retningslinjene (Thagaard, 2003:199). Jeg vil i dette delkapitlet trekke frem informert samtykke, anonymisering, forhindring av uønskede konsekvenser og refleksjoner rundt dette.

Informert samtykke omhandler at informanten er informert om hva deltakelse i forskningsprosjektet vil innebære og samtykker deretter til å delta. Samtykket skal være fritt uten ytre press eller begrensninger av personlig handlefrihet (Dalen, 2011:100). Som redegjort for under delkapitlet om utvalg, ble det på forhånd sendt ut et informasjonsskriv (se vedlegg 3) til mulige informanter. De informantene som var interessert i å delta i prosjektet skrev under et samtykkeskjema før intervjuet. Informasjonen fra dette skrivet ble også repetert før intervjuet startet, hvor jeg også vektla deres anonymitet og muligheten til å trekke seg fra prosjektet når som helst. Informantene ble også informert om målsettingen med prosjektet, hvilke metoder som skulle anvendes og hvordan resultatene skulle presenteres og formidles (Dalen, 2011:101). Informantene har også et krav om konfidensialitet. All informasjon som blir gitt om personlige forhold og gjenkjennbare karakteristikk skal

anonymiseres og behandles konfidensielt (Dalen, 2011:101). Jeg har brukt flere metoder for å sikre anonymiteten. Alle data har blitt transkribert direkte fra lydopptak og deretter blitt redigert slik at ingen gjenkjennbare ting som personlige opplysninger, dialekt eller andre kjennetegn er med i de ferdige intervjuene. Prinsippet om konfidensialitet innebærer også at datamaterialet jeg satt igjen med etter intervjuene ikke skal være tilgjengelige for andre (Kvale, 2001:68). Etter at transkriberingen var gjort ble lydfilen slettet. Under selve prosessen har informasjonen ligget på en passordbeskyttet enhet som ingen andre enn meg har tilgang på. Informantenes navn er ikke inkludert i datafiler eller håndskrevne notater. En utfordring rundt anonymisering er hensynet til å presentere data på en slik måte at de oppfyller kravene til pålitelighet og hensynet til anonymiseringen av informantene (Thagaard, 2003:199). Dette er særlig utfordrende hvis informantene er en del av mindre og gjennomsiktede miljøer. På grunn av dette har jeg besluttet å anonymisere fengselet, og informantene har fått fiktive navn i analysen.

Det ligger også et ansvar i at informantene ikke skal komme til skade eller få alvorlige belastninger grunnet deres deltakelse i prosjektet. Det skal altså ikke være noen uønskede konsekvenser for informantene (Kvale og Brinkmann, 2010:91). Jeg klargjorde tidlig for informantene at jeg ikke var ansatt hos Kriminalomsorgen, og at dette var et selvstendig prosjekt i forbindelse med min mastergrad ved NTNU. Informasjonen jeg fikk, og hvem som hadde sagt det, ville ikke bli diskutert med noen andre, og da spesielt ikke ansatte i kriminalomsorgen. Jeg ønsket kun å snakke med de innsatte og få deres synspunkter og opplevelser. Jeg fikk inntrykk av at flere av informantene senket skuldrene etter at denne informasjonen ble gitt, og jeg opplevde at de hadde god tillitt til meg. Dette påvirket intervjusituasjonen ved at de virket åpne og fortalte fritt og åpent om sine opplevelser, og i nesten alle tilfeller betrodde de innsatte seg til meg med informasjon de selv sa at de vanligvis ikke delte. Min opplevelse var at intervjusituasjonen ble et slags fristed hvor de kunne lufte sine opplevelser og tanker rundt dem fritt uten å bekymre seg for konsekvenser. Alle intervjuene ble utført av meg, bortsett fra ett hvor veileder for prosjektet deltok som deltakende observatør.

3.5 Forskerrolle

For å styrke reliabiliteten i dataene og analysen i denne oppgaven er det viktig å diskutere egen forskerrolle. Mitt kjennskap til feltet kan ha hatt påvirkning på alle valg som er tatt i forskningsprosessen, både tematikk, valg av teori, metode og tolkningen av resultatene i analysen (Dalen, 2011:94). Jeg har hatt en interesse for straffeinstitusjonen i flere år. Jeg har et stort engasjement for feltet og har satt meg godt inn i annen forskning gjort på temaet. På den ene siden har dette vært en fordel og en ressurs, på den andre siden kan mitt engasjement for feltet ha gjort det vanskelig å stille meg fullstendig nøytral med hensyn til hva jeg forventet å finne. Innenfor kvalitativ forskning vil en aldri oppnå fullstendig nøytralitet, men dette er ikke nødvendigvis et mål. Likevel er det essensielt å gjøre rede for mitt forhold til forskningsfeltet og hvordan dette kan ha påvirket forskningens validitet (Thagaard, 2003:180).

Alle intervjuene ble gjennomført av meg, jeg er en ung kvinne, uten tilknytning til fengselssystemet. Ifølge Thagaard (2003) er det viktig at forsker er bevisst på hvilke påvirkninger ytre kjennetegn som alder og kjønn kan ha. Slike kjennetegn kan påvirke informantenes oppfatninger av forskeren. I dette tilfellet kan rollen som kvinne i et mannsdominert fengsel ha konsekvenser, både positive og negative. Når forsker og informant er av forskjellig kjønn kan dette skape ulike forståelser og oppfatninger som kan være en barriere for kommunikasjon (Thagaard, 2003:179). I forkant av intervjuet forventet jeg en form for kjønnsdikotomisering, det vil si at en informant vil prøve å ta kontroll over intervjusituasjonen for å styrke sin egen maskulinitet (Thagaard, 2003:179). Dette var ikke opplevelsen under intervjusituasjonen. Årsaken til dette kan være at intervjuet ikke omhandlet stigmaet basert på den kriminelle handlingen, men heller på opplevelsen av straffesystemet. Thomas Ugelvik beskriver at under hans observasjoner og intervjuer med innsatte opplevde han at informantene utfordret hans maskulinitet. Han trodde kanskje at hvis han hadde vært en kvinnelig forsker så ville ikke dette vært tilfellet, og at dynamikken mellom forsker og informant ville vært annerledes (Ugelvik, 2011). Min rolle som kvinne opplevdes som en fordel ettersom jeg ikke fremstod som noen fysisk trussel, men heller en person en kunne betro seg til. Flere av de innsatte ga inntrykket av at de ønsket å snakke med meg basert på det at jeg var utenfor og uavhengig av systemet, i tillegg til at det ble informert om at jeg har taushetsplikt. Dette kan trolig ha påvirket dynamikken og relasjonene på en annen måte enn den formelle dynamikken mellom innsatt og ansatt. Jeg opplevde at jeg fungerte som en tillitsvekkende person, en de kunne betro seg til, en slags tilflukt. Dette kan påvirke

informasjonen som ble gitt i positiv retning. Intervjuene opplevdes som åpne, og det var sjeldent en opplevelse av sensurering. Informant og intervjuer vil ha noen forventninger om hvem den andre er, og dette vil også bidra til å skape rammer for kommunikasjon under intervjuet (Tjora, 2013:110). På forhånd forberedte jeg meg ved å sette seg inn i fengselskulturen. Dette for at kommunikasjonen skulle flyte, og for å mestre kodingen i det sosiale feltet. Siden viste dette seg å være nyttig, det var flere tilfeller hvor begreper fra fengselskulturen ble trukket inn av informantene i intervjusituasjonen. Ved at jeg hadde kontroll over deres språk gikk samtalene lettere og situasjonen opplevdes mer naturlig.

3.6 Undersøkelsens kvalitet

Som nevnt innledningsvis har jeg trukket inn reliabilitet og validitet gjennom dette kapitlet der det har vært relevant å nevne. Reliabilitet eller pålitelighet omhandler kvaliteten på dataene som er samlet inn under forskningsprosessen, og ifølge Tjora (2013:203) gjenkjennes påliteligheten ved at gjentatte målinger med samme måleinstrument vil gi samme resultat. Innenfor kvalitativ forskning er resultatene gjerne et produkt av mine samtaler med informantene og de tolkninger jeg gjør basert på innhentet data. Det er derfor viktig at jeg legger til rette for at leseren kan gjøre sine egne vurderinger av fremgangsmåten og de dataene og resultatene som presenteres (Thagaard, 2003:178). I dette kapitlet er det gjort nøye rede for hvilket metodisk utgangspunkt jeg har hatt, hvordan jeg har gått frem i innsamling av data, og hvilket teoretisk utgangspunkt jeg har hatt når jeg har arbeidet med tolkningene mine. Så langt har jeg redegjort for hvordan jeg gikk frem for å finne informanter, antallet informanter og diskutert fordeler og ulemper ved utvalget mitt. Jeg har beskrevet hvordan intervjuene er lagt opp, og bruken av en semistrukturert intervjuguide. I tillegg har jeg sett på selve gjennomføringen, eventuelle feilkilder, forstyrrende elementer og min egen forskerrolle. Det teoretiske grunnlaget for oppgaven er nøye beskrevet i kapittel 2 og jeg vil videre i dette kapitlet gjøre rede for hvordan jeg har tilnærmet meg datamaterialet og hvilke analytiske verktøy jeg benytter meg av.

Validiteten er knyttet til forskerens tolkning av datamaterialet, dette innebærer at svarene jeg har fått av informantene faktisk svarer på mine forskningsspørsmål. I tillegg må jeg kunne dokumentere for hva som er grunnlaget for mine tolkninger (Kvale, 2001:158-160). En viktig faktor er at jeg kan forholde meg kritisk til egne tolkninger i analyseprosessen. Jeg må også vurdere om andre innfallsvinkler kunne gitt andre svar på forskningsspørsmålene. Et tegn på

god validitet er om egne resultater kan bekreftes av tidligere forskning. I tillegg kan det å sammenligne svarene fra én informant med svarene fra flere andre informanter gi et bredt tolkningsgrunnlag (Kvale, 2001:158-160). Det må presiseres at informantene utgjør et noe homogent utvalg (Leseth og Tellmann, 2014:55). Flertallet av informantene har tilnærmet lik alder og sosial bakgrunn. Dette kan ha påvirket hvilke data som ble produsert, men siden utvalget innfrir de kriteriene som er nevnt tidligere i kapitlet så oppfatter jeg dem som relevante informanter til å belyse forskningsspørsmålene. Dette styrker igjen forskningens interne validitet (Leseth og Tellmann, 2014:119). Jeg vil også argumentere for at utvalget gir en relevant forståelse av innsattes opplevelse av det norske straffesystemet, fordi alle informantene har en relativt lang dom, men er dømt ut fra varierende alvorlighetsgrad. Målet er å oppnå en dypere forståelse og innsikt i et tema, og ikke dekke alle informanter eller case som kan være interessante.

Jeg har tidligere gjort rede for undersøkelsen reliabilitet og validitet. Jeg vil nå vurdere forskningsresultatene overførbarhet til samfunnet og andre forskningsprosjekter. Flere av funnene som blir presentert i analysen viser likheter mellom forskning og tidligere forskning og teori. Tolkningene mine er blitt gjort innenfor prosjektets rammer, og det kan vurderes om disse tolkningene vil være relevante i andre sammenhenger (Thagaard, 2003:184). Ifølge Leseth og Tellmann (2014:162) må forskeren argumentere for at funnene er overførbare og presisere hvilke andre situasjoner de kan overføres til. Basert på at mine funn viser likheter med annen tidligere forskning gjort i fengselet, vil jeg argumentere for at funnene er overførbare til andre lignende situasjoner. Funnene vil være spesielt aktuelle innenfor straffesystemet i Norge, hvor prosedyrene er relativt like og er innunder det samme overordnede systemet. Funnene kan gi indikasjoner på hvordan straffesystemet oppleves og påvirkes av innsatte i høysikkerhetsfengsel, lavsikkerhetsfengsel og prøveløslatte tilknyttet friomsorgen. Funnene kan også ha en overføringsverdi innenfor andre institusjoner i samfunnet hvor en kan finne likhetstrekk med totale institusjoner som for eksempel fengsel. Her kan blant annet rusomsorgen og psykiatrien trekkes inn. Funnene trenger ikke å kun ha en verdi for de som er i et kriminelt miljø, de kan også ha en nytteverdi for individer som opplever stigma og isolasjon fra samfunnet for øvrig.

3.7 Grunnlag for analysen

Analysen begynte allerede ved første intervju, analyse av et kvalitativt datamateriale skjer ikke etter datainnsamlingen men parallelt gjennom forskningsprosessen (Leseth og Tellmann, 2014:140). Etter hvert intervju skrev jeg et refleksjonsnotat hvor jeg oppsummerte intervjuets innhold og mine tanker rundt dette, i tillegg transkriberte jeg de fleste intervjuene fortløpende etter selve intervjuet for å sikre en riktig skriftliggjøring. Begynnelsen på analysen startet allerede der ved at datamaterialet ble bearbeidet. Etter datainnsamlingen var utført kom en dekontekstualisering av datamaterialet. Her gikk jeg ut fra feltet og tok materialet tilbake til skrivebordet. Deretter ble datamaterialet rekontekstualisert ved at jeg så på datamaterialet med et kritisk blikk og systematiserte det ved hjelp av analytiske begreper og teori (Leseth og Tellmann, 2014:140-142). Jeg koblet datamaterialet opp mot teoretiske begreper og rammer, og dannet rammen for en tematisk analyse (Thagaard, 2003:153). Dette vil jeg gå nærmere inn på senere i dette delkapitlet.

Analysen er bygget opp komparativt, og designet på prosjektet danner utgangspunktet for hvilke sammenligninger som kan gjøres (Robson, 2002; Leseth og Tellmann, 2014). Prosjektets design legger opp til en komparasjon av de tre gruppene jeg tidligere har gjort rede for. Ifølge Grimen (2000: 216) søker komparativ analyse å oppfylle en eller flere av følgende punkter; 1) fastslå kausale forbindelser mellom fenomener, 2) skaffe oversikt over likheter mellom fenomener, 3) skaffe oversikt over forskjeller mellom fenomener, og 4) skaffe oversikt over ett eller flere fenomeners utviklingstrekk mellom to tidspunkter. I kvalitativ forskning skjer komparasjonen ofte implisitt gjennom tydeliggjøring av funn, fremheving av kontraster og utvikle eller kritisere teoretiske generaliseringer (Leseth og Tellmann, 2014:157-158). I denne oppgaven vil jeg i analysen og diskusjonen etablere kontraster og likheter, og kaste lys over enkelttrekk innad og på tvers av de tre gruppene.

Et essensielt verktøy jeg har benyttet meg av i analysen er metaforer. Dette er et retorisk og semantisk verktøy. Metaforer kan bli brukt for å gi en billedlig tolkning innenfor kvalitative data, i denne situasjonen dybdeintervjuer. Metaforer må tolkes basert på den sosiale og kulturelle konteksten. En metafor kan vise til delte oppfatninger og virkeligheter i en sosial gruppe. Metaforer kan bli tatt for gitt innenfor et forskningsfelt, og det er viktig å ikke overse disse i en analyseprosess (Coffey og Atkinson, 1996). Det er en gjennomgående metafor i denne oppgaven, metaforen mur er byggesteinen i denne studien. Metaforen ble skapt i utformingen av oppgaven, jeg hadde derfor en forforståelse for murbegrepet før

datainnsamling begynte. Etter møtet med informantene og koding av datamaterialet er metaforen redefinert. Metaforen ble nevnt i informasjonsskrivet, men ikke under intervjuene. Jeg ønsket ikke at informantene skulle bli påvirket av mitt begrep og det var derfor et bevisst valg å utelate dette fra intervjuene. Metaforen er inspirert av Michel Foucault (1999) og Thomas Ugelvik (2011) som er en del av oppgavens teoretiske grunnlag. Som vist til i kapitlet om teori og tidligere forskning knytter Foucault og Ugelvik fengselskonteksten opp mot et fysisk og et sjelelig nivå hvor komplekse og abstrakte begreper som makt og frihet knyttes inn. Metaforen er derfor delt inn i to hovedkategorier. *Fysiske murer* er murer som fysisk begrenser den innsattes frihet. Herunder regner jeg de faktiske veggene som skiller innsatte fra omverdenen og deretter betraktes betjentene som en fysisk mur. Det er fordi betjentene er fysisk tilstede og kan være en fysisk hindring for innsatte. Selv om truslene betjentene kan komme med kan tolkes som en abstrakt mur, så har jeg valgt å tolke de som fysiske, fordi konsekvensene av truslene kommer til uttrykk igjennom fysiske murer, som innlåsing og flytting til andre avdelinger. *Abstrakte murer* er murer som begrenser den innsattes frihet foruten at det er noe fysisk som styrer den innsatte. Eksempler på abstrakte murer er rutiner, titulering, tidspraksis og rehabilitering. Videre skiller jeg mellom systemsatte og aktørsatte murer. Førstnevnte er begrensninger straffesystemet setter, og den andre er begrensninger de innsatte lager for seg selv og andre innsatte. Bakgrunnen for metaforen er at jeg i dette prosjektet ønsker å gi et ellers komplekst begrepsapparat en folkelig tilnærming, hvor jeg benytter metaforen mur som et heuristisk verktøy.

3.7.1 Tematisk analyse

Analysen er gjort som en temasentrert analyse (Thagaard, 2003:153) for å belyse forskningsspørsmålet. Fordelen med en slik fremgangsmåte er at det åpner for en mer dypgående forståelse av hvert tema som tas opp (Thagaard, 2003:153). I tillegg er det fordelmessig fordi en slik koding av materialet blir en naturlig del av selve analysen (Coffey og Atkinson, 1996). Det sentrale ved bruk av en slik metode er at man utformer relevante konsepter (Coffey og Atkinson, 1996), som i dette tilfellet er ulike koder som er relevante med tanke på opplevelsen av murer. De kodene som brukes i analysen er utarbeidet med utgangspunkt i datamaterialet, inspirert av en induktiv fremgangsmåte (Tjora, 2013:175).

Med bakgrunn i datamaterialet ble det utarbeidet tre hovedkoder, som også er strukturen for analysen og diskusjonen. Hovedkodene har også underkoder. 1) ”Aktøren i den totale

institusjonen” omhandler aktørens opplevelser av disiplineringsmekanismer. Underkodene er ”rutiner”, ”betjentenes sanksjonering”, ”de innsattes motmakt”, ”frihetsberøvelse”, ”tiden etter de fysiske murene” og ”psykisk avstraffelse”. 2) ”Stigmaets utvikling” omhandler hvordan stigma som en disiplineringsmekanisme utarter og utvikler seg fra høysikkerhet, til lavsikkerhet og til de tidligere innsatte. Underkodene her er ”formelt hierarki” og ”uformelt hierarki”. 3) “Overvåkning” er basert på hvordan overvåkning fungerer som en disiplineringsmekanisme. Denne koden er todelt på bakgrunn av om det er “betjenter/systemet” eller “andre innsatte” som overvåker. Kodene er likt for alle gruppene med ett unntak. Under koden ”overvåkning” er den ene underkoden, ”andre innsatte”, ikke gjeldende for gruppen av informanter som er tidligere innsatte da de ikke lenger har kontakt med andre innsatte. Sitatene føres med fiktive navn samt hvilken av de tre gruppene de tilhører.

3.8 Beskrivelse av caset

Før jeg presenterer analyse og diskusjon vil jeg beskrive de tre ulike fenomenene for å gi et overordnet blikk på et høysikkerhetsfengsel, et lavsikkerhetsfengsel og friomsorgen. Analyse og diskusjon er strukturert etter kodene jeg beskrev under tematisk analyse. Jeg vil først ta for meg aktørene i den totale institusjonen, deretter stigma som disiplineringsmekanisme og til slutt overvåkning som disiplineringsmekanisme. Slik vil det være mulig å aktivt komparere og diskutere de ulike gruppene opp mot hverandre for å finne forskjeller og likheter.

Frihetsberøvelse som straff i Norge er fengsel, og kan idømmes fra 14 dager inntil 15 år. I noen spesielle tilfeller kan fengselsstraff inntil 21 år idømmes (Hennum, 2006: 37). I Norge skiller vi mellom to ulike sikkerhetsnivå i sammenheng med fengsel; høysikkerhet og lavsikkerhet. I praksis finnes det flere varianter og størrelse og sikkerhetsnivå varierer (Fridhov, 2006: 101). Per januar 2014 var det 3 716 menn som sonet en fengselsdom i Norge, av disse sonet 2411 på høysikkerhet og 1305 på lavsikkerhet (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2015).

Et høysikkerhetsfengsel, eller et lukket fengsel, har en mur eller et høyt gjerde som avgrenser fengselets område fra det omkringliggende samfunnet. Alle dørene i fengselet er låst, og det er fengselsbetjentene som har nøklene. Når de innsatte ikke er på jobb, skole eller deltar på arrangerte fritidsaktiviteter under oppsyn og kontroll av betjentene, er de innelåst på cella.

Lukket fengsel består som oftest av flere avdelinger hvor det er celler på rekke og rad. Disse cellene skal undersøkes av betjentene én gang om dagen, og det er begrensninger på hva og hvor mange gjenstander de innsatte får lov til å ha på cella. I tillegg til cellene er det som oftest et kjøkken og et fellesareal hvor de innsatte kan se på TV eller delta i andre fritidsaktiviteter. De innsatte skal ha adgang til fellesskap gjennom jobb, opplæring, program eller andre tiltak, og på fritiden når dette er praktisk mulig (Kriminalomsorgen, ukjent, a).

Fengsel med lavere sikkerhetsnivå, også betegnet som åpent fengsel, har færre fysiske sikkerhetstiltak enn fengsler med høyt sikkerhetsnivå, men det har vanligvis et gjerde rundt fengselsområdet, og innsatte har ikke lov til å gå utenfor gitte grenser. Fengselsbygningene er låst om natten, men de innsatte låses ikke inn på cellene. Innsatte kan dele hus eller rom med andre. Det er flere muligheter for å bruke telefon, men samtalene kan bli avlyttet. Det legges stor vekt på muligheten for kontakt med det øvrige samfunn gjennom ulike typer utgang, besøksordninger og mer smidige kontrolltiltak. Kontrolltiltakene varierer i de ulike fengslene, og det vil være lokale tilpasninger, men fellestegnet er en soning som er tilpasset en overgang til det øvrige samfunnet (Kriminalomsorgen, ukjent, a).

Friomsorgen utøver disiplin og straffereaksjoner utenfor fengsel, eksempelvis samfunnstjeneste og betinget dom med tilsyn. Videre utfører institusjonen kontroll over lovbrøyttere som skal møte for domstol, påtalemyndighet eller fengselsmyndighet. Friomsorgen bidrar til å opprettholde og formidle kontakt mellom domfelte og samfunnets hjelpeapparat. De har husrom til disposisjon for tidligere innsatte, og innsatte som soner etter fengselsloven § 12. Videre tilbyr friomsorgen en rekke kurs for tidligere innsatte som skal vende tilbake til samfunnet etter opphold i fengselet, eksempelvis sinnemestring og økonomikurs. Tidligere innsatte møter med friomsorgen med jevne mellomrom gjennom blant annet oppfølgingssamtaler (Justisdepartementet, 2000).

Tabell 1 – Informanter, sikkerhetsnivå, soningshistorie og soningstid

Fiktivt navn	Sikkerhetsnivå	Soningshistorie	Lengde på dom
Håkon	Høysikkerhet	Gjenganger	3 år, 4 måneder
Thomas	Høysikkerhet	Førstegangssoner	3 år, 6 måneder
Eivind	Høysikkerhet	Førstegangssoner	3 år, 4 måneder
Olav	Høysikkerhet	Gjenganger	> 6 måneder
Eirik	Høysikkerhet	Gjenganger	> 6 måneder
Johannes	Lavsikkerhet	Førstegangssoner	4 år
Martin	Lavsikkerhet	Gjenganger	2 år, 1 måned
Aleksander	Lavsikkerhet	Gjenganger	3 år, 6 måneder
Joakim	Lavsikkerhet	Gjenganger	> 6 måneder
Bjørn	Lavsikkerhet	Gjenganger	1 år
Ørjan	Friomsorg	Førstegangssoner	3 år
Jon	Friomsorg	Gjenganger	> 6 måneder
Mads	Friomsorg	Gjenganger	3 år, 2 måneder

Alle informantene i denne studien startet sitt fengselsopphold på høysikkerhet. De fem som oppholdt seg på høysikkerhet da datainnsamlingen foregikk har alle ulike erfaringer fra tiden på høysikkerhet. Noen har opplevd mange og svært forskjellige avdelinger, alt fra lukket avdeling hvor den innsatte sitter isolert 23 timer i døgnet, til kontraktavdeling hvor de innsatte får omgås med hverandre flere timer om dagen. Høysikkerhet er en total institusjon (Goffman, 1991a). De innsatte på høysikkerhet har liten påvirkningskraft på egen hverdag, og dagene styres av fengselets rutiner og kontroll. For de fem informantene på lavsikkerhet har kontrollen minsket, sammenlignet med høysikkerhet, likevel møtte de andre former for kontroll. Den fysiske kontrollen er erstattet av en nettverkskontroll som blant annet blir styrt gjennom en kontrakt de innsatte må underskrive før de får innvilget sin søknad til lavsikkerhet. Den totale institusjonen (Goffman, 1991a) er fortsatt gjeldende, men de innsatte er ikke lenger like kontrollert og de er i en overgangsfase hvor de skal avvennes institusjonen og vennes til et liv utenfor murene. For de tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen er kontrollen tilsynelatende forvunnet. De er ikke lenger i en total institusjon (Goffman, 1991a), og har mer kontroll over eget hverdagsliv. Likevel er det enkelte krav de må oppfylle, blant annet møteplikt hos friomsorgen.

4.0 Aktøren i den totale institusjonen

I denne delen av analysen vil jeg fokusere på de innsattes opplevelser av den totale institusjonen. Dette vil jeg knytte opp mot oppgavens hovedproblemstilling hvor jeg fokuserer på hvilke disiplineringsmekanismer som finnes i det norske straffesystemet. Mer spesifikt vil jeg undersøke hvordan disiplineringsmekanismene oppleves av nåværende og tidligere innsatte i de tre straffekontekstene. Fengselet kjennetegnes som en total institusjon (Goffman, 1991a). Aktøren i den totale institusjonen, den innsatte, opplever en hverdag preget av rutiner, utøvelse av motmakt, frihetsberøvelse, psykisk avstraffelse og sanksjonering fra systemet. I analysen vil det ved flere tilfeller refereres til systemet. Systemet er alle delene ved rettssystemet, fra betjenter til justisdepartement og stat. For denne oppgaven er det først og fremst betjentene som representerer systemet, og det er disse det henvises til. Jeg vil ta for meg alle disse punktene i analysen for å se hvordan de ulike elementene fungerer som disiplineringsmekanismer, og hvordan den innsatte blir påvirket av disse.

4.1 Rutiner

Rutiner innenfor den totale institusjonen setter grenser for den innsatte og preger hans handlingsmønster. Foucault (1999) beskriver det som disiplinær grensesetting hvor individene blir plassert innenfor institusjonelle rammer. Videre fremgår rutiner som en begrensning av de innsattes autonomi. I sitatet under fra Eivind vises det hvordan de systemsatte rutine påvirker og styrer dem som individer og innsatte:

Vi tar det på mandagen, det betyr det skjer hvert fall ikke denne uka, kanskje neste, eller så får du samme beskjed. For min del, jeg har spurt etter og savner bedre svar. Sånn er det. Får ikke noe begrunnelse. Det vi har nok av er tid til å klage og sende inn. Ny søknad, ny søknad... Man kan få svar kjapt, flere måneder, aldri. Det er det som er så frustrerende for mange, det er ikke noe standard. Noen har fått svar, andre ikke, uansett hvem som har sendt først (Eivind, høysikkerhet).

Eivind fokuserer på hvordan søknadsrutiner legger mer overordnede føringer for innsattes hverdag. Søknader og svarprosessen som en systemsatt abstrakt mur fører til frustrasjon, begrensning av autonomi, og uvisshet. Tidspraksisen i den totale institusjonens har ingen kontinuitet og konsekvensen blir at de innsatte aldri vet om en søknad blir innvilget eller ikke.

Tidspraksisen rundt rutiner og søknader kan tolkes som en taktisk disiplin fra systemet mot de innsatte, og oppleves som en abstrakt mur. Frustrasjonen rundt tidspraksisen kommer fra en opplevelse av fravær av autonomi rundt egen skjebne og hverdag, og svaret blir motmakt. Ifølge Ugelvik er en slik motmakt et forsøk fra de innsatte på å ta kontroll over egen situasjon (Ugelvik, 2011). Frustrasjonen hos de innsatte som en konsekvens av uvisshet var også tydelig hos de innsatte på lavsikkerhet. Uvitenheten ble beskrevet som den største hindringen hos flere av informantene.

Jeg kan slippe ut i morgen, jeg sitter på prøve nå. Jeg vet ikke når det kommer, kjekt å planlegge, haha. Hvis de trenger plassen så kaster de deg ut, en dag er du for farlig og dagen etter er du plutselig ikke det lenger. Jeg vil ha en dato å forholde meg til, jeg må planlegge, jeg må være klar. Det er uvitenheten som er skummel (Martin, lavsikkerhet).

Martin skildrer hvordan mangelen på mulighet for å planlegge påvirker hans hverdag. Han sitter på prøve og kan i teorien slippe ut når som helst uten forvarsel. Hvis fengselet har behov for hans plass kan han bli sluppet fri. Han viser til et ønske om noe konkret, noe han kan forholde seg til. Mangel på kontinuitet vises igjen som en abstrakt mur. Systemet og aktørene har ulike prioriteringer for hva som ligger til grunn for løslatelse. For systemet er det bolig og arbeid som settes i fokus. For aktørene er det en mental prosess som ses som nødvendig for å forberede seg til løslatelse.

Innenfor de fysiske murene på høysikkerhet benyttes det disiplineringssystemer som rutiner og tidspraksis. De innsatte opplever disse disiplineringssystemene som abstrakte murer. De abstrakte murene bringes videre til lavsikkerhet, og deretter videre etter løslatelse. Tidligere innsatte møter i likhet med de innsatte på høysikkerhet og lavsikkerhet en usikker fremtid. Flere av de tidligere innsatte var under rusbehandling og hadde derfor ikke noen jobb. De var usikre på hva de skulle gjøre etter behandling og dette skapte uro hos dem: *"Jeg vet ikke helt hva jeg skal gjøre, hvor jeg skal gjøre av meg. Hva kan jeg brukes til og er det noen som vil ansette meg liksom, nei, jeg aner ikke..."* (Mads, friomsorg). Goffman viser til hvordan de innsatte fratras det godet å være klar over sin egen fremtid, dette for å opprettholde de antagonistiske stereotypene i den totale institusjonen: *"Characteristically, the inmate is excluded from knowledge of the decisions taken regarded his fate"* (Goffman, 1991b: 19). Søknadsprosesser og mangel på kontinuitet er et eksempel på hvordan de innsatte ekskluderes fra innsyn i egen skjebne. Kriminalomsorgen beskriver rutiner og planer i institusjonen som

organisatorisk sikkerhet (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2006). For de innsatte kan den organisatoriske sikkerheten oppleves som en disiplineringsmekanisme fra systemet, en avmakt, og derfor blir det en abstrakt mur.

4.2 Betjentenes sanksjonering

Betjentenes kontroll og disiplin over de innsatte defineres i denne studien som en form for fysisk mur. Summen av betjentenes atferd oppleves som en disiplineringsmekanisme. Betjentenes tilstedeværelse og mulighet for sanksjonering kan få fysiske konsekvenser for den innsatte. Muligheten for de fysiske konsekvensene gjør betjentene til en hindring og begrensning for de innsatte. Videre vil jeg undersøke hvordan summen av betjentenes atferd som en disiplineringsmekanisme kommer til uttrykk gjennom de innsattes opplevelser. I både høysikkerhetsfengselet og lavsikkerhetsfengselet kan den innsatte risikere å oppleve uønskede konsekvenser hvis han bryter reglene. Betjentene har makten til å sanksjonere de innsatte gjennom ulike disiplineringsmekanismer. På høysikkerhet kan den innsatte risikere å bli flyttet til en annen avdeling, eller eventuelt bli plassert på glattcelle eller isolasjon hvis han er vanskelig og opptrer truende mot betjentene.

Du havner i kjelleren, på isolat på glattcella. Det er nå rett som det er at noen bli båret ned dit, de bærer dem i hver sin fot og arm over plassen og ned i kjelleren. De tar klærne dine og alt, også blir du satt inn der med et lite pledd. Det er det eneste du får. Forskjellen mellom der nede og her, er forskjellen mellom himmel og helvete. Det er et høl. Det hender betjentene fleiper med det, ”hvis du ikke er snill nå” liksom (Eirik, høysikkerhet).

Frykten for å havne på glattcella var identifiserbar hos flere av informantene på høysikkerhet. Sett bort fra å havne på isolat var dette den verste sanksjoneringen betjentene kunne utsette dem for. De innsatte blir i dette tilfellet fratatt all kontroll og autonomi, samtidig som de blir strippet for sin identitet. En slik form for disiplinering blir en ytterligere straff, hvor systemets kontroll blir svært tydelig. Videre kan en identifisere en humor som blir benyttet som en skjult trussel. Slike trusler kan føre til at aktøren disiplinerer seg selv, basert på frykt for straff. Ved at aktørene blir strippet for sin identitet og skilt fra gruppen gjør systemet dem til en kontrollerbar gruppe (Foucault, 1999). I lavsikkerhetsfengselet blir ikke de innsatte flyttet på en annen avdeling eller på isolat, men de risikerer derimot å bli flyttet tilbake til høysikkerhet. Isolasjon er et bilde på den totale kontroll, ett ytterpunkt på den ene siden av skalaen. Lavsikkerhet er en mildere form for kontroll, ofte referert til som åpen soning. Den

fysiske kontrollen er bygget ned og andre former for kontroll er utviklet. Kontrollen viser seg gjennom et nettverk av regler, ofte ved bruk av kontrakt (Fridhov, 2006: 115-116). Martin har tilbrakt mye tid i både høysikkerhetsfengsel og lavsikkerhetsfengsel. Han beskriver hvordan han opplever forskjellene og likhetene mellom de to ulike fengselsinstitusjonene:

Det er stor forskjell fra lukka [høysikkerhet] og hit, du slipper de låste dørene her. Men muren er her, du kan bare ikke se den. Rutinen er blitt med hit, den holder oss på plass. Og betjentene tar tak hvis noen ikke oppfører seg, det gjør de. De tar blåseprøver og urinprøver for å sjekke. Nå har de begynt med noe nytt da, kommer du tilbake fra permisjon kan du bli bedt om å kle av deg. Det synes jeg ikke noe om. Det er nedverdiggende. De strammer stadig inn, og du vet aldri hvor lenge det kommer til å vare (Martin, lavsikkerhet).

Martin beskriver hvordan inntrykket av de fysiske murene har minsket. Til tross for at de fysiske murene ikke preger lavsikkerhet i like stor grad, er opplevelsen av dem tilstede. Rutiner og betjentenes sanksjon og kontroll er en disiplineringsmekanisme som oppleves som en abstrakt mur. De innsatte blir utsatt for kontroller, mangel på kontinuitet og fratakelse av identitet. Gjennom disiplinen opprettholder systemet kontrollen. Den fysiske kontrollen minker, men den totale institusjonen gjør aktørene til kontrollerbare individer.

I kontrast til høysikkerhet er lavsikkerhetsfengselet mindre preget av de fysiske murene. Mangelen på låste dører, gjerder og mur dekket med piggråd er med på å minske inntrykket av de fysiske murene, likevel er de innsatte klar over dens tilstedeværelse. Martin nevner rutiner og kontroller som holder dem på plass. Hvis de innsatte bryter reglene kan dette få fysiske konsekvenser ved at de for eksempel kan bli sendt tilbake til høysikkerhet. Muren er tilstede, men den er ikke synlig. Betjentenes mulighet for sanksjonering er de innsatte bevisste på, både på høysikkerhet og lavsikkerhet. De innsatte vet hvilke konsekvenser som kan komme om de bryter med betjentene og fengselets reglement. Vi kan her se en likhet mellom høysikkerhet og lavsikkerhet. Betjentenes kontroll og disiplin over de innsatte representerer en hindring og en begrensning og blir derfor en fysisk mur. Ved å ta den innsatte ut av situasjonen og plassere ham på glattcelle, på isolasjon eller forflytte ham tilbake til høysikkerhet gjør fengselet ham til en kontrollerbar aktør. Ved å skille aktørene fra hverandre gjør de dem til en kontrollerbar gruppe (Foucault, 1999). For at disiplinen skal fungere er det ikke nødvendigvis et behov for at de innsatte skal føle de fysiske murene på kroppen, det holder med vissheten om at de er der. Under sanksjoneringen kommer det formelle hierarkiet

til syne, og de sosiale forholdene har ikke noen effekt på distansen mellom innsatte og ansatte, verken på høysikkerhet eller lavsikkerhet. De innsatte vet hvilke konsekvenser som kommer hvis de opptrer i strid med fengselets reglement. Dette bidrar til at den innsatte disiplinere seg selv, og unngår dermed den uønskede disiplinen.

4.3 De innsattes motmakt

Ifølge Ugelviks (2011) forskning tar innsatte i bruk ulike strategier og verktøy for å bedrive motmakt og løse problemene de møter i fengselshverdagen ”*Det er mange som prøver seg, folk tøyser grensene*” (Eirik, høysikkerhet). De innsatte er bevisst på disiplineringsmekanismene, og hvilke sanksjoner de møter på hvis de ikke underkaster seg systemets kontroll. Håkon beskriver hverdagen sin i lukket fengsel slik:

Du må svare på det du blir spurt om, hvis ikke blir du puttet på en annen avdeling fordi du er vanskelig og da blir du låst inn. Jeg har sett eksempel på at folk blir trua med det hvis de ikke gjør sånn og sånn, hvis du nekter å ta medisinen din for eksempel, da er du vanskelig. Jeg har sluttet å snakke, jeg sier ja, nei og vet ikke. Trenger ikke si noe mer, her blir du tenkt for. Tenke gjør jeg når jeg er innelåst. Men jeg har mistet litt tillitt til systemet. (Håkon, høysikkerhet).

Håkon har tilpasset seg strukturene og makten han er under. Ved å unngå å snakke oppstår ikke uønskede konsekvenser hvis han sier noe som forårsaker at systemet ser på ham som ”vanskelig”. Dette kan tolkes som en strategi fra de innsatte, en måte hvor de selv kan kontrollere hvordan de fysiske murene skal påvirke deres hverdag. Dette kan ses på som en form for motmakt (Ugelvik, 2011) til systemets disiplin over innsatte. Ved å unngå å snakke unnslipper de innsatte mulig sanksjonering og ytterligere kontroll fra systemet. De innsattes handlinger, eller mangel på dem, kan tolkes som motmakt, men de kan også fortolkes på en annen måte. Basert på Foucaults (1999) forståelse av individets handling som et resultat av disiplinen. De innsattes handlingsmønster i den sosiale situasjonen er ikke nødvendigvis et individuelt valg, men et resultat av disiplineringsmekanismens rekonstruksjon av individet.

De fysiske murene skaper en posisjonering av fellesskap og det private. De innsatte differensierer mellom det offentlige og det private rom. I det private kan de innsatte tenke selvstendig uten å være underlagt systemets kontroll. I det offentlig rom går de på automatikk og systemet kontrollerer hva de skal si og gjøre. Hvis den innsatte bryter de konvensjonelle

normene i det offentlige rom, risikerer de å bli forflyttet til en annen avdeling hvor de fysiske murene muligens er enda tydeligere. Cellen får en egen betydning ettersom den kan benyttes til å stenge andre ute. Det er på sin egen celle de innsatte kan tenke på egenhånd, stenge andre innsatte ute - cellen får dermed en frihetsfunksjon. I den forstand blir cellen et verktøy for å unnsnippe systemets begrensninger, og skape et frirom innenfor den totale institusjonen. De innsatte skaper en privat sfære innenfor et formelt kontrollerende regime. Både cellen som en privat sfære og valget om å ikke prate er praksiser for motmakt. I det gjensidige forholdet mellom makt og frihet besvarer den innsatte makten med motmakt, og skaper frihet (Ugelvik, 2011). De innsattes svar på disiplineringsmekanismene blir motmakt, i denne forstand i en performativ størrelse. Frihet skapes gjennom handling og de innsatte på høysikkerhet skaper eller gjør frihet i en ellers omfattende maktrelasjon.

På lavsikkerhet og hos de tidligere innsatte var det ikke tendenser til motmakt. Fengselet som sosialt rom opprettholder en rigid og omfattende kontroll over individer (Ugelvik, 2011). Den private sfæren er begrenset i den forstand at de kan stenge andre innsatte ute, men betjentene har fortsatt tilgang gjennom sine nøkler og kan låse seg inn uten den innsattes tillatelse. Dette kan forstås som en strategi fra systemet, hvor de deler opp innsatte i grupper, som en innsatt på en celle. Gjennom denne oppdelingen blir individets atferd synlig og kontrollerbar (Foucault, 1999). De innsatte får en opplevelse av handlingsfrihet og kontroll over systemet, men rent pragmatisk kan en vurdere denne oppdelingen til å være en strategi fra systemet for å kontrollere innsatte.

4.4 Frihetsberøvelsen

I norsk sammenheng viser mediebildet i flere tilfeller et glorifisert bilde av de fysiske omgivelsene til innsatte i høysikkerhetsfengsel (Bore, 2012; NRK, 2010). I slike saker er fokuset ofte på hvordan de fysiske omgivelsene forbedrer selve straffen slik at den betraktes som ”for mild”. Hvor mye straffen smerter er det kun de innsatte som kan uttale seg om (Schanning, 2009: 14). Det er stor variasjon i hva de innsatte trekker frem fra sine opplevelser fra soning. Enkelte trekk fra soningen er likevel så gjennomtrengende at de påvirker alle innsatte. Ifølge mine funn legger innsatte på høysikkerhet mer fokus over på frihetsberøvelsen og dens konsekvenser, uavhengig av de fysiske forholdene rundt dem. De innsatte blir fordelt over ulike avdelinger basert på flere faktorer. En av disse faktorene er oppførsel. Informantene i denne undersøkelsen satt på avdelinger hvor de tilbragte store deler av dagen

på arbeid og i fellesskap i tidsperioden da intervjuene fant sted. Olav beskriver tiden da han satt på lukket avdeling isolasjon hvor de tilbringer 23 timer i døgnet på cellen.

Jeg satt en gang syv måneder på 23 timer i døgnet i isolasjon [lukket avdeling]. Alt ble gjort på cella, mat og alt. Da var det bare når jeg skulle på do eller lufting en time om dagen. Jeg ble nesten redd folk når jeg kom ut derfra. Det gjorde noe med meg, det er det ikke tvil om. Etterpå når jeg kom ut så var jeg nesten ikke ute lenger, jeg satt bare inne hele tiden, taklet ikke noe sosialt (Olav, høysikkerhet).

Basert på Olavs skildringer er det en tydelig forskjell mellom cellene på de ulike avdelingene. Det gjenspeiles her at de innsattes opplevelse av isolasjon, både fra det omkringliggende samfunnet og i sosial kontakt med andre innsatte, er med på å farge opplevelsen av de fysiske murene. De fysiske murene er konstante gjennom store deler av dagen. Det er en sammenheng mellom opplevelsen av kontroll og evnen til å tilpasse seg hverdagslivet og rutiner. Mangelen på sosial kontakt på lukket avdeling medfører vanskeligheter med å tilpasse seg sosialt liv utenfor disse murene da den innsatte kommer tilbake til en avdeling hvor det er fellesskap blant de innsatte. De fysiske forholdene spiller en liten rolle når en er frihetsberøvet. Effekten av disiplineringsmekanismene strekker seg lenger enn de fysiske forholdene.

Folk som er utenfor, spesielt politikere, som sier vi har sånn hotellstandard og feriekoloni burde ta seg en tur på feriekoloni... Tror du det er fint for damer i et harem? Det er gull på veggene, mat å spise, men du er fortsatt låst inne på et rom. Straffen vår er frihetsberøvelse (Eivind, høysikkerhet).

Eivind påpeker at fokuset ikke ligger på hva de har, eller ikke har på cellene, eller i fengselet generelt. De materielle godene, som tilgang på bøker, TV, eller kjøkken, gjør ikke straffen mildere for de innsatte. Straffen er frihetsberøvelsen, de innsatte har ikke kontroll, systemet har kontrollen. De innsatte kan ikke forlate fengselet, og de konkrete murene stenger dem inne. Dette synliggjør betydningen av de fysiske murene. Disse er en sentral del av disiplineringsmekanismen høysikkerhetsfengselet utøver.

Her er du 24 timer i døgnet, du kontrollerer så godt som ingen av de timene selv. Du blir fjernstyrt og lagra, det er det fengselet er, en lagringsplass. Det er veldig kjedelig, lite stimulerende og angstpåkallende. Jeg gjør den jobben jeg blir pålagt, du er en slags slave av

staten. Du er ingenting, du er nada, du er frihetsberøvet. Det er jo ikke noe tvil om at folk tar skade av det her. Vi blir nektet prøven, vi nektes perm, vi nektes åpen, de sier det ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig. Come on, ingenting er jo det her, la oss komme videre! (Håkon, høysikkerhet).

Fengselet blir en lagringsplass hvor de innsatte ikke får utøvd individualitet. Kontrollen gjør individene føyelige og fratar dem bestemmelse over egen handling. Det er ingen kontinuitet og heller ingen begrunnelser for avslåtte søknader. Svaret på avslåtte søknader fra systemet er lite begrunnet og standardisert. Avslåtte søknader fører til at de innsatte nektes mer tilgang på samfunnet utenfor, og tilværelsen innenfor den totale institusjonen fortsetter. I motsetning til et høysikkerhetsfengsel er du i et lavsikkerhetsfengsel et steg nærmere det øvrige samfunnet. De innsatte er fortsatt utsatt for frihetsberøvelse, men den fysiske innlåsing er ikke like tydelig lenger, og de innsatte kan forflytte seg over et større geografisk område.

Vi står opp om morgenen, drar på jobben, er der frem til lunsj, drar tilbake på jobb også er det litt forskjellige aktiviteter på ettermiddag og kveld. Vi har et trimrom og du kan gå turer flere ganger om dagen hvis du ønsker det. Men du må sysselsette deg selv til en viss grad da. Vi har muligheter til å dra på kino eller bowling og sånn sammen med noen betjenter, de må jo være med da. Jeg blir med for å komme meg unna (Martin, lavsikkerhet).

De innsatte har mulighet til å bedrive aktiviteter og dra utenfor fengselsområdet hvis de ønsker det. Det er arrangerte aktiviteter hvor de innsatte kan dra ut gruppevis sammen med betjentene. De innsatte har også et turområde hvor de kan bevege seg fritt så lenge de holder seg innenfor dette området. De innsatte kan sysselsette seg selv slik Martin beskriver, og det blir vist en form for tillitt da de innsatte kan bevege seg rundt på området uten tilsyn. Martin viser til at de innsatte kan dra utenfor fengselets geografiske område gruppevis, sammen med betjenter. De opplever en form for tillitt ved at de kan forlate området, men de er fortsatt i en kontrollerbar gruppe (Foucault, 1999) og under betjentenes kontroll. Joakim beskriver hvordan han opplever muligheten for sanksjonering i lavsikkerhetsfengselet:

Jeg tenker på at jeg er i fengsel. Du er liksom inne på akkurat samme måte som på lukka, det er en mur der men du må på en måte bygge den selv. Det er ikke så mye som skal til før du havner tilbake på lukka. Hva som helst kan utløse det nesten, derfor sier jeg at vi bygger murene selv, vi må på en måte hindre oss selv. Den største forskjellen er at du kan gjøre nesten hva du vil, men du har fortsatt ikke friheten (Joakim, lavsikkerhet).

Gjennom Joakims skildringer kan en se at han ikke har unndratt seg kontrollen og han bygger sine egne murer for å hindre at han blir forflyttet tilbake til høysikkerhet. Han henviser til seg selv da han viser til murene, og dermed tar han ansvar for egen selvdisiplin. Det er aktøren som må bygge murene og systemet trenger ikke å ta ansvar for dette lenger. På lavsikkerhet har den innsatte muligheten til å gjøre mer, handlingsrommet er dermed større enn på høysikkerhet. Likheten er at begge gruppene av innsatte er frihetsberøvet, dette har ikke endret seg i overgangen fra høysikkerhet til lavsikkerhet. De er fortsatt ikke frie. Frihet er å unndra seg kontroll (Ugelvik, 2011), i begge tilfeller er de innsatte under kontroll og dermed ikke frie. De fysiske murene er et nødvendig aspekt innenfor den totale institusjonen. Ifølge Goffman skal de innsatte bli ”...cut off from the wider society for an appreciable period of time” (Goffman, 1991a: 11).

Frihetsberøvelse er straffen i norsk strafferett. Et viktig aspekt ved den totale institusjonen er at aktøren er utestengt fra det omkringliggende samfunnet over en betydelig tidsperiode, og denne formen for straff er et nødvendig aspekt i institusjonen (Goffman, 1991a: 11). Den formelle strukturen og de sosiale forholdene preger de innsattes hverdag i et høysikkerhetsfengsel. Basert på funnene i denne oppgaven legger de innsatte fokus på frihetsberøvelsen og ikke materielle forhold. Det er derfor den sjelelige soningen (Foucault, 1999) som fungerer som en disiplineringsmekanisme. De innsattes opplevelse av de fysiske murene baserer seg i større grad på sosiale relasjoner og mangel på kontroll over egen hverdag, enn de materielle godene som er tilgjengelige under soningen. De innsatte på høysikkerhet jobber også for en opplevelse av motmakt og en privat sfære, samtidig som systemet har kontrollen i de fleste situasjoner. De innsatte tilpasser seg kontrollen på høysikkerhet, og finner midler for motmakt (Ugelvik, 2011). Et eksempel på en slik motmakt er å skape en egen privat sfære innad i den totale institusjonen. På sin egen celle skaper de innsatte en opplevelse av sitt eget rom, og låser andre ute. Den private sfæren er ikke reell. De kan stenge andre innsatte ute, men betjentene – systemet – har fortsatt tilgang på cellen og kan dermed ikke stenges ute. Den private sfæren er derfor begrenset.

For de innsatte på lavsikkerhet er opplevelsen av frihetsberøvelsen begrenset. De innsatte er bevisst på at de er i fengsel, men ettersom de fysiske murene er svakere, er opplevelsen av den totale institusjonen tilnærmet forsvunnet. På lik linje med rutinene har den fysiske muren

blitt internalisert, og selvdisiplinen fungerer uten fysiske murer - de fysiske murene har blitt abstrakte. For at selvdisiplinen skal fungere bygger de innsatte sin egen mur.

4.5 Tiden etter de fysiske murene

I motsetning til de innsatte på høysikkerhet og lavsikkerhet, er de fysiske murene tilnærmet forsvunnet for de tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen, med visse unntak. Innsatte som har fått innvilget prøveløslatelse har gjennomført to tredjedeler av straffen og sonet minimum 60 dager. Straffegjennomføringen er ikke over for de med innvilget prøveløslatelse, og det er vilkår som inngår som en del av straffegjennomføringen. For at prøveløslatelsen skal kunne gjennomføres på en sikkerhetsmessig forsvarlig måte, plikter den innsatte å møte opp på obligatoriske møter. Dette skjer gjerne ved et friomsorgskontor. Perioden med møteplikt er ment å forhindre et videre kriminelt handlingsmønster og fungerer som et kontrolltiltak. Hvis kriminalomsorgen ser det som nødvendig skal den prøveløslatte overholde bestemmelser om bosted, møte i upåvirket tilstand på bestemte tidspunkt, overholde bestemmelser om behandling, overholde bestemmelser om oppholdssted, arbeid, eller opplæring og unngå å omgås med bestemte personer. Hvis overnevnte vilkår brytes kan det bli gitt muntlig advarsel, innkalles til innskjerpingssamtale og/eller pålegges nye vilkår. Hvis vilkår brytes igjen kan det bli rettsak som kan føre til tilbakeføring i fengsel og soning av resterende straff (Kriminalomsorgen, ukjent, d). For å unngå at den dømte skal tilbakeføres til fengselet blir det utført programvirksomhet, samtale- og motivasjonsarbeid i regi av myndighetene (Schanning, 2009).

Etter jeg slapp ut kom jeg til rusbehandling og etter det har jeg vært tilkoblet friomsorgen. Jeg har møteplikt to ganger i måneden, også har jeg hatt to innskjerpingssamtaler på grunn av rus. Det har skjedd mye endring siden forrige gang jeg slapp ut, de fleste blir bare sendt rett ut på gata nå. Mange vil ha § 12¹, det vi kaller for vaffelsoning, haha, det er en enklere soning da. Når du får § 12 så får du meldeplikt og etter behandlingen er ferdig er du ferdig, en sånn overgang er litt enklere enn rett fra lukka [høysikkerhet] til friheten liksom (Ørjan, friomsorg).

Ørjan har siden løslatelsen hatt to obligatoriske møtedager i måneden hos friomsorgen. Møtene hos friomsorgen er ment for at han skal holde seg unna kriminell aktivitet og skal

¹ § 12 er når straffen helt eller delvis gjennomføres ved heldøgnsopphold i institusjon, dersom oppholdet er nødvendig for å bedre domfeltes evne til å fungere sosialt eller lovlydig, eller andre tungtveiende grunner taler for det (Straffegjennomføringsloven, 2001).

fungere forebyggende. Ørjan har også blitt kalt inn til to innskjerpingssamtaler. Årsaken til dette var at han var påvirket av rus da han var på et behandlingssenter. På grunn av hans bakgrunn med narkotika fikk han bo på et behandlingssenter. Etter at behandlingstiden var over besluttet Ørjan å forlenge oppholdet på senteret. Der har han både bolig og jevnlig møter med andre rusavhengige og ansatte på senteret. Møtene på behandlingssenteret kommer i tillegg til møteplikten hos friomsorgen. Ørjan forklarte at årsaken til at han ville fortsette i behandling var at han ikke var klar for å komme rett ut til friheten. Han ønsket ikke å komme direkte fra høysikkerhet til friheten og valgte derfor å opprettholde noen av de fysiske murene på eget initiativ. *”Det er friheten som er vanskelig, jeg har nå hatt en del rammer rundt meg, men selv den begrensede friheten har vært tung, men det er bedre”* (Ørjan, friomsorg). Behandlingssenteret har flere regler beboerne må følge, blant annet innetid. Andre tidligere innsatte hadde ingen overgangsfase etter løslatelse. Mads beskriver tiden etter soning som utfordrende:

Det var nesten så jeg fortsatte å sone hjemme. Hadde problemer med å dra på butikken for der var det så mye folk. Det positive var vel at jeg ikke var ute og gjorde noe galt som sendte meg rett tilbake. Men jeg hadde en venninne som tok tak, hvis det ikke hadde vært for henne hadde jeg sikkert fortsatt sittet hjemme og aldri gått ut. Det er ikke et liv som er verdt å leve (Mads, friomsorg).

Løslatelsen blir en forlenget soning, forskjellen er at en nå soner hjemme. De fysiske murene er blitt internalisert, og opplevelsen av dem er sterk, også etter løslatelse. De fysiske murene følger den innsatte, den fysiske tilstedeværelsen av murer er ikke tilstede, men følelsen av dem slipper ikke tak. De fysiske murene har blitt abstrakte. Sett i sammenheng med høysikkerhet og lavsikkerhet, har ikke de tidligere innsatte en like sterk opplevelse av de fysiske murene. Den totale institusjonen slik Goffman (1991a) beskriver den, er ikke gjeldende for de prøveløslatte. Likevel følger den totale institusjonen og dens ringvirkninger med videre. Dette kan vi også se i sammenheng med Foucaults (1999) begrep; det fengselsaktige, fengselets disiplin og disiplineringsmekanismer er ikke kun tilstede i fengselet, men også i samfunnet for øvrig.

4.6 Fra fysisk til psykisk avstraffelse

Den psykiske avstraffelsen kan manifestere seg i de systemsatte abstrakte murene. I likhet med de fysiske murene, må de innsatte forholde seg til disse hver dag. Olav forklarer hvordan han opplever soningens effekt:

Det gjør noe med deg å sitte inne her skjønner du. Du merker det ikke alltid selv fordi det går så gradvis. Men du blir veldig inneslutta og det går veldig på humøret. De sier ofte at hvis du sitter i 10 måneder så tar det ofte dobbelt så lang tid å bli deg selv igjen... Hele tiden tilbake til det at en skal flykte, den flukten, slippe å tenke, slippe å forholde seg til ting. Ikke tenke over hvor ille det er da (Olav, høysikkerhet).

Olav påpeker her hvordan de abstrakte murene påvirker ham og har en endringskraft på humøret. De abstrakte murene kontrollerer, undertrykker og endrer individet. Olav forteller hvordan han ikke lenger ”er seg selv”, og at det vil ta lang tid før han har fått tilbake sitt gode humør. De innsatte ønsker ikke å forholde seg til sin hverdag, og de forsøker å flykte mentalt fra de abstrakte murene og effekten de har på dem. Lang soningstid påvirker de innsattes psykiske helse, og videre deres overgang tilbake til samfunnet. De abstrakte murene begrenser de innsatte både innenfor og utenfor de fysiske murene.

På lavsikkerhet var det også flere som trakk inn hvordan de psykiske utfordringene påvirker dem. De innsatte på lavsikkerhet påpekte ved flere anledninger at deres hverdag hadde blitt bedre etter at de forlot høysikkerhet, men de hadde likevel utfordringer med å forholde seg til de abstrakte murene og den psykiske avstraffelsen.

Jeg vil ikke si at jeg føler at jeg er i fengsel. Du vet jo i hodet at du er det, men du har det veldig fint ja, det har du. Det er noe ting som gjør at du tenker at du er i fengsel, men det er ikke noen murer eller noen ting. Det er litt rart. Selve muren er ikke her, men noen ganger kan du kjenne på den (Joakim, lavsikkerhet).

Som nevnt er det de abstrakte murene som gradvis tar over for de fysiske murene i overgangen fra høysikkerhet til lavsikkerhet. Joakim forklarer hvordan han ikke opplever å være i fengsel, i teorien er han bevisst på sin soning innenfor ”murene”, men i praksis klarer han ikke å føle på det. Bjørn forteller også: ”*Folk glemmer litt forskjellen mellom fengsel og virkeligheten, det er litt ekkelt det der*” (Bjørn, lavsikkerhet). De innsatte opplever lavsikkerhet som en holdeplass, de har ikke opplevelsen av en fullstendig total institusjon,

heller ikke opplevelsen av total frihet. Lavsikkerhet er en overgangsfase hvor de innsatte avvennes den totale institusjonen, likevel kan vi se tydelige tegn til hvordan den psykiske avstraffelsen påvirker dem og hvordan de fortsatt ”kjenner” på murene.

De abstrakte murene er tydelige hos alle tre gruppene av informanter, og de tidligere innsatte møter også på hindringer og begrensninger utenfor fengselets murer. Ørjan forteller hvordan han arbeider mot de abstrakte murene, og hans forhold til straff:

Samtaler er det som har hjulpet meg, det er gjennom samtaler jeg har blitt kjent med meg selv og jeg forstår hvorfor jeg reagerer som jeg gjør. Det er det som har gjort at jeg har lært, ikke straff. Når du skjønner hvorfor ting er som det er, og hvorfor du handler som du gjør så blir det litt enklere på en måte (Ørjan, friomsorg).

Ørjan forklarer at han selv har klart å gå utenfor de abstrakte murene han selv har skapt. Han har prestert å forstå seg selv bedre gjennom samtaler med andre. Ved å ikke benytte seg av den profesjonelle hjelpen de blir tilbudt kan de innsatte risikere at deres kriminelle handlingsmønster blir opprettholdt. Problemet rundt den profesjonelle hjelpen oppstår da den fremstår som straff, en del av systemets disiplin hvor målet er å kontrollere de innsatte. Ørjan trekker inn en annen komponent som forhindrer de innsattes tillitt til systemet: *”Da følte jeg at de kun ville få meg til å fortelle alt, og jeg kunne jo ikke stole på dem for fem flate øre”* (Ørjan, friomsorg). Synet på samtalene som en form for overvåkning og kontroll var synlig hos flere av informantene, og de innsattes tillitt til systemet er liten under fengselsoppholdet. I tiden etter soning har Ørjan fått muligheten til å delta på ulike samtaler, både i grupper og individuelt, og han har nå benyttet disse samtalene for å bryte ned den abstrakte muren.

Ifølge Foucault (1999) er det spesielt en endring i det moderne lovverk som er essensiell, pinslene har forsvunnet. Straffen i dagens norske fengsel har blitt humanisert i den betydning at den ikke lenger er like fysisk brutal. Straffen er et tap av et gode, frihetsberøvelsen er fokuset. For å belyse dette er det viktig å sette fokus på de abstrakte murene, disse spiller en stor rolle i straffeprosessen til de innsatte. Slik Foucault (1999) fremhever, er den moderne straffen gått fra den fysiske avstraffelsen til den psykiske. Den psykiske straffen kan manifestere seg i de systemsatte abstrakte murene. I likhet med de fysiske murene er dette noe de innsatte må forholde seg til hver dag. Den utstrakte sjelelige soningen er gjeldende både for de innsatte på høysikkerhet, lavsikkerhet og tidligere innsatte. En slik abstrakt mur arter

seg på ulikt vis, men alle påvirkes mentalt. Gjennom en slik sjelelig soning blir individet medgjørlig og integrerer kontrollsystemene. Derfor vil individet utøve en selvkontroll slik at makten fungerer uten nødvendig inngripen fra systemet. Individet tar innover seg øvrighetens tvang og internaliserer herskeforholdet. Den innsatte gjør seg selv til kilden for sin egen undertrykkelse (Foucault, 1999). De innsatte internaliserer de systemsatte abstrakte murene, og tar derfor ansvar for egen selvdisiplin.

4.7 Soningsbobla

De abstrakte murene, skapt av de innsatte, er i stor grad preget av å hindre seg selv. Tvil på seg selv og egen evne, og mangel på et grunnlag for å starte et liv utenfor murene, er noen av begrensningene de innsatte påfører seg selv. Frykten for utsiden kan beskrives som en soningsboble. Innenfor boblen er det trygt og det omkringliggende samfunnet er fremmed og skremmende. Den totale institusjonen følger med videre, men spørsmålet er om det er de innsatte som tar den med seg, eller om det er systemet som fortsetter å påføre sine disiplineringsmekanismer.

Noen av informantene på lavsikkerhet viste til tidligere soningserfaringer og reflekterte rundt hva som hindret dem den gang. På høysikkerhet var det en tydelig tendens til at systemet hadde skylden for mangel på rehabilitering. På lavsikkerhet er det derimot mer fokus på at det er de innsatte selv som har skyld i sitt eget handlingsmønster. Gjengangerne hadde alle lignende historier om hvordan de selv var et hinder for egen utvikling, og at årsaken til at de havnet tilbake i fengsel var selvforskyldt.

Jeg tenker på det hele tiden, jeg føler jeg har kastet 100 baller i lufta men jeg får dem ikke ned igjen. Jeg må ha noen til å hjelpe meg med å dra ned ballene igjen. Jeg frykter at jeg snart er på vei ut, uten noen ting. Jeg kan ikke bli sittende hjemme, jeg må aktiviseres. Hvis ikke så går jeg tilbake til gamle mønstre. Det er viktig å bruke de verktøyene. Men det er også viktig at samfunnet gir meg en sjanse (Martin, lavsikkerhet).

Martin skildrer hvordan han opplever å ikke ha kontroll over eget liv og han er derfor redd for konsekvensene som kan komme fra mangelen på kontroll. Han ønsker hjelp fra systemet slik at han kan ta tilbake kontrollen. Ved å få verktøy som de innsatte kan benytte for å hjelpe seg selv, vil de kunne klare å skape seg et stabilt liv etter soning. Likevel uttrykkes det et ønske om hjelp, noe de innsatte ikke føler de får nok av. Slik jeg tidligere har nevnt er systemets

fokus på at de innsatte skal hjelpe seg selv, og være kilde for egen rehabilitering. Det er her en ulik oppfatning av hva som vil være nyttig for å få en vellykket soningsprogresjon for å unngå tilbakefall. Systemet fokuserer på at bolig og arbeid skal være på plass før løslatelse, de fokuserer på de fysiske forholdene som venter på utsiden. I tillegg til de fysiske forholdene må de innsatte også bli gitt en sjanse, og lære seg å benytte de verktøyene de får utdelt. Martin fortsetter å fortelle om hans opplevelse av hindringer som påvirker han:

Det er når du blir vant til det at det begynner å bli skummelt å gå utenfor cella, kjenner det fortsatt selv om jeg er her og det er andre forhold. Tror aldri jeg kommer til å miste den følelsen av å være fanget. Når jeg soner så sitter jeg inne i en sånn boble, uansett hvor jeg soner. Jeg synes synd på meg selv her inne i boblen, og når jeg kommer ut da sprekker boblen. Den dagen jeg innså at jeg ikke gledet meg til å få friheten tilbake, ja, det var en rar følelse. (Martin, lavsikkerhet).

De fysiske murene har gradvis forsvunnet for Martin, likevel er murene så internalisert at han fortsatt kjenner på følelsen av noe fysisk som holder ham igjen. Det han beskriver som følelsen av å være fanget er ikke lenger fysiske vegger eller dører som låser ham inne, de fysiske murene har utviklet seg til abstrakte murer. De innsatte har internalisert herskeforholdet, og disiplinere seg selv uten nødvendig inngripen fra systemet (Foucault, 1999). De er avhengig av den totale institusjonen, og dette holder dem tilbake. Frykten for løslatelse ble beskrevet av flere av informantene. Årsakene var mange, men i hovedsak omhandlet det at de frykter seg selv og de konsekvenser som kommer fra egne handlinger. Martin beskriver det som å sitte i en boble, og når denne boblen sprekker stoler han ikke på seg selv. Soningsboblen er trygg, de innsatte kan rutine i fengselet og er kjent med alle regler, ansatte og andre komponenter de møter i hverdagen. Det ukjente er utenfor boblen, en verden de ikke lenger kjenner. I soningsbobla står tiden stille, mens livet utenfor beveger seg fortere enn de innsatte, og de klarer ikke lenger å holde følge.

Møtet med omverdenen etter endt soning kan oppleves som overveldende, og flere av de innsatte på lavsikkerhet fortalte om at de ikke så frem til løslatelse. Til tross for at lavsikkerhet skal være en overgangsfase hvor den innsatte sakte men sikkert skal bli vant med tanken om løslatelse er dette likevel en utfordring - manglende rehabilitering blir derfor en abstrakt mur som følger den innsatte både i fengselet og etter soning. Den begrenser individets opplevde handlingsrom ved å påvirke deres evne til å forholde seg til det sosiale

livet utenfor. I fengselet mestrer innsatte de sosiale kodene, forventningene og begrensningene innenfor de fysiske og abstrakte murene. Realiteten for en del gjengangere kan være at de er institusjonalisert i livet innenfor murene slik at det oppleves tryggere enn livet utenfor. Ørjan er en tidligere innsatt. Han forteller om hvordan hans forhold til fengsel og løslatelse har forandret seg med tiden:

Du blir formet av det som er rundt deg hele tiden, og når du har vært i fengsel en stund er det den kriminelle tankegangen som er rundt. Jeg hadde den kriminelle tankegangen da jeg slapp ut første gang, men det tror jeg at jeg har fått rettet opp nå. Jeg ble vant til fengsel de to årene, det er på en måte enklere der inne. Det var sånn jeg tenkte da, nå vil jeg absolutt ikke tilbake, når jeg tenker tilbake på den tiden på lukka så er det, det siste stedet jeg vil være (Ørjan, friomsorg).

Flertallet av gjengangerne påpekte hvordan de har endret tankegang etter flere soninger. Dette var ikke kun påvirket av antall soninger, men også av alder. Ørjan viser hvordan han opplever at den innsatte selv må være villig til å endre sitt handlingsmønster, og dette utgjør en stor forskjell etter soning. Han forklarer det som den kriminelle tankegangen, og at den blir en hindring for en ”vellykket” løslatelse. Den kriminelle delkulturen i fengselet som de innsatte har tilpasset seg kalles *prisoneringsprosessen*. Ved løslatelse er det noen innsatte som ikke har ordnede forhold, og dette i kombinasjon med prisoneringsprosessen bidrar ofte til tilbakefall (Fridhov, 2006: 116-117). Fengselet var et kjent samfunn, et sted hvor han kjente rutiner, regler og aktører, og den kriminelle tankegangen ble derfor vedvarende. Etter siste soning sier han at han har endret denne tankegangen, og at det er opp til ham om han skal stå i veien for seg selv og ende tilbake i fengsel, eller ikke.

Hva er årsaken til dette og hva kan gjøres for at det ikke skal skje igjen? Det var bare ett svar, årsaken er meg selv og det kriminelle jeg hadde gjort, og det som kan gjøres er å ikke komme i politiets eller fengselssystemets søkelys noe mer. Da er jeg helt sikker på at det ikke skjer igjen (Jon, friomsorg).

Ifølge Jon er det kun han som kan påvirke om han havner tilbake i fengsel eller ikke, og løsningen er å ta avstand fra det kriminelle handlingsmønsteret. Gjennom refleksjon har han prestert å finne årsaken til de uønskede konsekvensene som har rammet ham, og han har kommet frem til at han kan endre seg, slik at slike sanksjoner ikke vil ramme ham på ny. Rekkevidden til disiplineringsmekanismene strekker seg ut over fengselets grenser, og

kontrollen blir internalisert og murene kjennes på kroppen. En slik kontroll og selvdisiplin virker preventivt slik at tilbakefall hindres. De tidligere innsatte danner hindringer og begrensninger for seg selv etter løslatelse. Informantene trakk blant annet frem sosial avstand fra familie og venner, sosiale nettverk som ikke gagnar dem selv og mangel på evne til å takle et stabilt liv. Jon forklarer hvordan han opprettholder et stabilt liv og takler sitt nye liv utenfor murene på best mulig vis:

Det er farlig å kjede seg. Det å være alene er også farlig, da søker du kontakt og kanskje da med feil folk. Prøver å ha travle uker, det er det eneste som funker. Det er overkommelige ting og jeg følger meg bra og det gir meg progresjon og hjelper meg til å ha et stabilt liv (Jon, friomsorg).

Jon påpekte hvor viktig det er å aktivisere seg selv, hvis du ikke har noe å gjøre så er det lett å falle tilbake til gamle mønstre. Jon har ikke muligheten til å jobbe, og han beskrev det som vanskelig hvis han ikke klarte å fylle dagene sine. Ved at den tidligere innsatte aktiviserer seg selv gjennom gruppesamtaler, rusbehandling, kurs hos friomsorgen, og lignende presterer han å opprettholde stabilitet og kontinuitet i hverdagen. Frykten for kjedsomheten og hva denne kan føre til motiverer de tidligere innsatte til å aktivisere seg selv og søke etter et såkalt "A4-liv". Mangel på stabilitet og kontinuitet medfører ofte tilbakefall til kriminelle handlingsmønstre.

Innenfor den totale institusjonen foregår alle livsområder på ett og samme sted (Goffman, 1991a). De innsatte har blitt vant til et liv innenfor murene hvor det ikke finnes noen skiller mellom arbeid, sosialt liv, privatliv og fritid. Hverdagen er preget av rutiner og de har liten innflytelse på sin egen hverdag. Når det nærmer seg løslatelse kjenner de innsatte på frykten som forårsakes av en opplevelse av å ikke være klar for å ta steget fra innsiden til utsiden (Goffman, 1991a). Systemet har utøvd makt gjennom disiplineringsmekanismer og disiplinen sørger for at de innsatte blir lydige og føyelige (Foucault, 1999:127). Frykten for løslatelse viser institusjonens påvirkning på de innsatte, og fengselet har utviklet seg til å bli en trygg havn hvor de vet hva hverdagen bringer. På utsiden er livet ukjent. De innsatte går en usikker fremtid i møte, og frykten for kjedsomheten og hva den bringer tar kontroll over dem.

De innsatte på høysikkerhet påpeker at systemet (betjenter, administrasjon og lignende) står i veien for deres utvikling og suksess med et stabilt liv, og ingen av de innsatte på høysikkerhet

trakk frem sitt eget ansvar for en positiv soningsprogresjon. De innsatte på lavsikkerhet og de tidligere innsatte fortalte hvordan det til slutt var dem selv som måtte ta tak i sin egen situasjon for å endre sitt kriminelle handlingsmønster og dermed ikke havne tilbake i fengselssystemet. Ifølge Goffman (1991a) er fengselet en lagringsplass og ikke en rehabiliterende institusjon. Regjeringen og kriminalomsorgen påpeker derimot at institusjonens oppgave er å legge til rette for at de innsatte selv skal ta kontroll over egen rehabilitering ved å endre sitt kriminelle handlingsmønster (St.meld. nr. 37 (2007-2008); Kriminalomsorgen, ukjent, b; Kriminalomsorgen, 2012). Dette kalles tilbakeføringsgarantien, det vil si at straffemyndighetene skal gjøre sitt ytterste for at den innsatte skal ha en mulighet til å klare seg etter soning og dette gjøres blant annet gjennom bolig og arbeid (Schanning, 2009: 10). Funnene i denne oppgaven viser at de innsatte er bevisste på sitt eget ansvar om rehabilitering, og at det er deres egen innsats som avgjør om de får en positiv soningsprogresjon. Forskjellen mellom høysikkerhet og lavsikkerhet og de tidligere innsatte kan tolkes ved at de innsatte på høysikkerhet var på tidspunktet for datainnsamlingen under svært strenge og begrensende forhold. De innsatte på lavsikkerhet og de tidligere innsatte har derimot fått de fysiske murene på avstand og hatt tid til å reflektere over egen situasjon under andre forhold.

5.0 Stigma som en disiplineringsmekanisme

I denne delen av analysen vil jeg fokusere på stigma som en disiplineringsmekanisme, og hvordan dette har påvirkning på innsatte på høysikkerhet, lavsikkerhet og de tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen. Dette vil jeg knytte opp mot den første underproblemstillingen; *Hvordan oppleves stigma som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?* Stigma er en diskrediterende egenskap hvor konsekvensen blir at den nåværende og tidligere innsatte diskvalifiseres fra full sosial aksept. Stigma bygger på stereotypiske oppfatninger, og tar utgangspunkt i ubevisste forventninger som eksisterer i de sosiale normene og verdiene som er tilstede i alle sosiale situasjoner (Goffman, 2000).

5.1 Det formelle hierarkiet

I norske høysikkerhetsfengsler går betjentene kledd i uniform, de har nøkkelknipper som er synlige og det eksisterer en sosial og formell (Goffman, 1991a) avstand mellom de innsatte og betjentene. Betjentrollen i fengsel er sammensatt og todelt. På den ene siden handler det om kontroll, makt og grenser. På den andre siden omhandler det nærhet og åpenhet (Evensen, 2013). Det formelle hierarkiet posisjonerer innsatte og betjenter i et system hvor de innsatte blir plassert nederst, som mindreverdige. Det jeg nå vil presentere viser til det formelle hierarkiet. Dette er ikke direkte knyttet til stigma, men det er viktig å presentere for å forstå forholdet mellom betjenter og innsatte. Denne relasjonen er en bakenforliggende årsak av de innsattes opplevde stigma fra systemet.

Du blir ganske godt kjent med dem, men den klirringa [nøkler] når de går nedover gangen er helt jævlige. Vi vet jo at vi ikke er venner med dem da, de er jo over oss... De har det litt vanskelig betjentene, de kan synes du er hyggelig, men samtidig så har de sånn de skal ikke bli for gode venner med deg heller... Egentlig kunne du fått et ganske ålreit forholde til dem, men du merker når bremsene kommer på (Olav, høysikkerhet).

Olav viser til at hans forhold til betjentene er todelt. På høysikkerhet eksisterer det et sosialt forhold de innsatte og de ansatte imellom, men distansen mellom de ulike rollene setter betingelser for hvordan relasjonen kan utfolde seg. Nøklene representerer det formelle hierarkiet og blir et maktsymbol. Betjentene blir utfordret i relasjonen til de innsatte og det utformes en form for rollekonflikt. Betjentene på høysikkerhet må stadig holde en sosial

distanse til de innsatte for å opprettholde sin posisjon i hierarkiet (Goffman, 1991a), og deres fysiske representasjon på disiplin. På lavsikkerhet beskriver Bjørn en annen og mer jevnbyrdes relasjon til betjentene:

Her har ikke betjentene alle de nøklene som klirrer. Er det en lyd jeg husker fra lukka så er det klirringen i nøkler. Får nesten frysninger bare av å tenke på det. Nå er betjentene litt mer på lik linje med oss, de som jobber her spiser lunsj med oss, de er med på fotball, de er på en måte lik som oss, bare at de ikke er det. Vi vet jo at det er en forskjell mellom oss, men du tenker ikke så mye på det liksom (Bjørn, lavsikkerhet).

Bjørn skildrer hvordan mangelen på klirrende nøkler påvirker hans syn på betjentene på lavsikkerhet. Opplevelsen av relasjonen mellom de innsatte og ansatte er likere, og de deltar sammen på ulike aktiviteter og sosiale settinger. Det er en forskjell og distanse mellom de innsatte og betjentene, men dette er ikke noe de innsatte bevisst tenker på. De innsatte på lavsikkerhet viser til nøklene som et symbol på en disiplineringsmekanisme, og minnene om dem gir negative assosiasjoner. På lavsikkerhet er ikke disiplineringsymbolene like tydelige ved at de ansatte eksempelvis bærer synlige nøkkelknipper. Nøklene representerer disiplin, kontroll, innlåsing og frihetsberøvelse og blir dermed et symbol på makt. Mangelen på nøkler er ikke det eneste som ble trukket frem som en positiv forskjell mellom høysikkerhet og lavsikkerhet. Aleksander trekker frem at betjentene ikke går med uniform:

Det er så jævlig kult at de ikke har noe uniform, det er ganske kurant. Folk blir annerledes med det på seg oppfatter jeg, de oppfører seg annerledes. Det blir litt mer innsatt og ansatt med uniform. Det er litt visket ut her, de visuelle forskjellene er borte. Men du oppfører deg jo ikke helt likt med de ansatte som du gjør med andre innsatte, det gjør man ikke (Aleksander, lavsikkerhet).

På lik linje med nøklene representerer uniformen på høysikkerhet maktutøvelse og et hierarkisk system. På lavsikkerhet bærer ikke de innsatte uniform, og den oppfattede distansen (Goffman, 1991a) mellom innsatte og ansatte minsker. Aktørenes oppførsel endrer seg med og uten uniform. Uniformen som et maktsymbol gjør at aktørenes oppfattelse av hverandre endrer seg, og derfor deres oppførsel. Nøkler og uniform blir på høysikkerhet et symbol på makt og disiplin. På lavsikkerhet er disse symbolene forsvunnet og det blir dermed et nærere forhold mellom innsatte og ansatte. Den oppfattede distansen har minsket og

mangelen på de visuelle forskjellene påvirker det sosiale forholdet i positiv retning, men likevel er den formelle distansen reell.

På høysikkerhet er det en tydelig distanse mellom de innsatte og betjentene. Dette kan identifiseres både gjennom visuelle trekk som uniform og nøkler, samt en relasjon som er påvirket av en sosial og en formell distanse (Goffman, 1991a). Betjentene og de innsatte har ulike roller, og disse rollene blir forankret i et formelt hierarkisk system i fengselet. Det formelle hierarkiet og distansen mellom de ulike aktørene blir en fysisk mur. På lavsikkerhet er ikke den formelle distansen like merkbar som på høysikkerhet. Forankringen i det formelle hierarkiet er fortsatt eksisterende, men ikke like tydelig for de innsatte. De visuelle forskjellene er visket bort, og det uformelle forholdet mellom de innsatte og betjentene overskygger det formelle. For å tydeliggjøre forskjellene og likhetene mellom høysikkerhet og lavsikkerhet og de innsattes relasjon til betjentene har jeg oppsummert funnene i en tabell.

Tabell 2 - Fysiske murer – overgangen fra høysikkerhet til lavsikkerhet

Høysikkerhet	Lavsikkerhet
Mangel på tillitt til betjenter	Tillitt til betjenter
Sosial distanse mellom betjenter og innsatte	Nærere forhold mellom betjenter og innsatte
Formelt hierarki	Formelt hierarki

I tabell 2 kan en se at eksistensen av et formelt hierarki er tilstede i begge fengslene, men det uformelle flytter fokuset vekk fra det formelle hos de innsatte på lavsikkerhet, men ikke på høysikkerhet hvor det uformelle ikke er like tilstedeværende. Ulikhetene mellom lavsikkerhet og høysikkerhet og de innsattes forhold til betjentene kan forklares ut fra ulike former for sikkerhet. Høysikkerhet er preget av statisk sikkerhet (antall låser og kameraer), og lavsikkerhet er preget av dynamisk sikkerhet (menneskelige relasjoner mellom innsatt og ansatt) (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2006). Det er en tydelig forskjell mellom de ulike formene for sikkerhet og dette preger betjentenes rolle i fengselet. Den dynamiske sikkerheten preger lavsikkerhet i større grad enn høysikkerhet, konsekvensen av dette blir en endring i den sosiale relasjonen mellom betjenter og innsatte. På høysikkerhet er de sosiale relasjonene preget av avstand og mangel på tillitt, mens på lavsikkerhet er de uformelle relasjonene preget av tillitt og nærere forhold. Det formelle hierarkiet er eksisterende i begge

fengslene, men på lavsikkerhet blir synligheten av det formelle hierarkiet undergravet av de sosiale forholdene.

5.1.1 Titulering

De innsatte på høysikkerhet trekker frem betjentene som en hindring i deres hverdag. Dette er tidligere blitt gjort rede for under betjenter som fysiske murer. I tillegg til betjentenes atferd som en fysisk mur, kan de også bidra til en abstrakt mur. Jeg vil nå gå nærmere inn på den abstrakte delen av relasjonen mellom betjentene og de innsatte på høysikkerhet. Gjennom titulering av de innsatte blir det formelle hierarkiet tydeliggjort i de sosiale relasjonene. Tituleringen er et direkte eksempel på konsekvensen av det formelle hierarkiet og hvordan det gir de innsatte et stigma som fange. Håkon fremhever hvordan betjentene opprettholder den hierarkiske distansen mellom dem og de innsatte:

De kaller oss for fanger, greit vi er jo det men det å høre det hele tiden er så stigmatiserende. Jeg er en fange, ingen person. Følelser og hvordan du har det, hvem du er blir ikke tatt hensyn til. Du er en fange, ferdig med det. Du skal jobbe, du skal sove, du skal spise, du skal ha fellesskap, du skal luften. Det er veldig sånn bam bam bam. Det bygger veldig mye hat hos mange, det har jeg sett. Du skal brytes ned og bygges opp igjen (Håkon, høysikkerhet).

Håkon beskriver hvordan han som innsatt ofte blir definert som fange. Systemet overser individet og gir dem en rolle som innsatt innenfor et straffesystem. En slik form for titulering er en tydelig systemsatt abstrakt mur, en mur som tildeler en tvungen rolle. Denne rollen stenger den innsatte ute fra det omkringliggende samfunnet, i tillegg til at en slik rolle fører med seg begrensninger. På lavsikkerhet var det ingenting som tydet på en slik form for titulering, likevel har de også rollen som innsatt, og de er dermed også tildelt en rolle.

På høysikkerhet blir de innsatte titulert som "fange". Slik blir den innsatte stigmatisert (Goffman, 2000), og får en tildelt rolle. Rollen som fange posisjonerer de innsatte i et satt hierarki. Det formelle hierarkiet viser til den tydelige distansen mellom de innsatte og ansatte – i dette tilfellet betjentene. Stigmatisering utarter seg på forskjellige måter, et eksempel på dette er hvordan aktøren opplever at en personlig egenskap fører til et gitt stigma. Slike egenskaper kan aktører forsøke å skjule og dermed unngå stigmatisering (Goffman, 2000). Stigma som en konsekvens av det formelle hierarkiet er vanskelig å skjule. Den innsatte kan ikke skjule sitt stigma ettersom han er i fengsel, og den formelle strukturen tvinger ham til å

vise sitt stigma. Det formelle hierarkiet fører til en sosial og formell avstand mellom innsatte og ansatte (Goffman, 1991a). På høysikkerhet er denne avstanden tydelig og det formelle definerer de sosiale relasjonene og påvirker de innsatte hver dag.

På lavsikkerhet er ikke den sosiale distansen like tydelig. Forholdet mellom de innsatte og betjentene på lavsikkerhet er preget av mer tillit og nære forhold, og dette skaper andre sosiale relasjoner enn på høysikkerhet. Likevel er det formelle hierarkiet like reelt på lavsikkerhet som på høysikkerhet, men det utarter seg ikke like tydelig ettersom det blir skjult av de sosiale relasjonene. De innsatte på lavsikkerhet er også "fanger", men de blir ikke definert gjennom titulering fra betjentene, og stigmaet gjennom et formelt hierarki forsvinner.

5.2 Det uformelle hierarkiet

I tillegg til de systemsatte abstrakte murene danner innsatte abstrakte murer for seg selv. De skaper uformelle hindringer for seg selv og hverandre, samtidig som de utfordrer de formelle grensene satt av systemet. Ugelvik (2011) beskriver fengselet som et sosialt rom hvor det utøves kontroll over innsatte. Makt blir utøvd fra de ansatte overfor innsatte, dette skaper også en motreaksjon hvor innsatte besvarer makten fra systemet med motmakt. I tillegg til dette er det også maktbruk innad i gruppen av innsatte (Ugelvik, 2011). De ulike formene for maktbruk skaper og motarbeider de abstrakte murene. Tidligere viste jeg til det formelle hierarkiet. Jeg vil nå gå nærmere inn på det uformelle hierarkiet som de innsatte selv skaper. Dette hierarkiet er en motmakt mot det formelle hierarkiet. Et verktøy de innsatte kan benytte for å kontrollere egne sosiale relasjoner.

Ifølge Ugelviks (2011) funn er det å gjøre motstand i utgangspunktet, uansett utfall, givende. Det å få til noe, til tross for begrensningene, forme omgivelser til sin egen fordel og sette merke på situasjonen uansett utfall verdsettes av de innsatte (Ugelvik, 2011). Viljen til å utøve motmakt er tydelig, og det er svært bevisste handlinger. De innsatte er til en viss grad klar over systemets begrensninger, men de forsøker likevel å sette opp sine egne abstrakte murer for å unnlate seg selv fra formell kontroll. Det er en tydelig likhet mellom høysikkerhet og lavsikkerhet i utviklingen av abstrakte murer innsatte imellom.

Du skal være høyt innenfor narkotika eller mafia, da har du det i deg at du skal bestemme. De pedofile er nederst, de blir jaget rundt omkring. Det skaper noen problemer at de er sammen med oss andre, for de er ikke noe godt likt. De tror det selv, men det er de ikke. Han ene som jobba på kjøkkenet ble skvisa ut. Vi snakker med betjentene og sier at han ikke kan jobbe der, de skjønnte det jo de og at det ble dårlig stemning (Eirik, høysikkerhet).

Eirik skildrer en uformell sosial struktur der innsatte sanksjonerer hverandres kriminelle handlinger, og dette påvirker hvor den innsatte passer inn i det uformelle hierarkiet. Dette gir igjen abstrakte murer innsatte imellom, som de selv konstruerer, og de kan utøve makt innad i den uformelle strukturen. Eirik beskriver en form for samarbeid mellom de ansatte og innsatte i denne situasjonen. Martin på lavsikkerhet beskriver en lignende situasjon:

Det blir rar stemning på huset når folk skal henge seg opp i det andre sitter for. Det er fryktelig viktig det fellesskapet vi har, det skal bare en person til for å ødelegge. Man blir sliten av det til slutt. Vi orker ikke å sitte og høre på det. Vi fikk en som er pedofil og jeg har takla han og aldri hatt noe problem, men så begynner folk å snu ryggen til og prate skit og da blir det ekkelt her (Martin, lavsikkerhet).

De innsatte på lavsikkerhet har underskrevet en kontrakt hvor de forplikter seg til å opprettholde et godt sosialt miljø. Martin viser hvordan konflikter mellom de innsatte kan gjøre mye skade for en hel gruppe, likevel er det fortsatt et eksisterende hierarki hvor noen innsatte ekskluderer andre innsatte basert på deres dom.

De innsatte er en del av to hierarkier, det formelle og det uformelle. Funnene tilknyttet det uformelle hierarkiet er gjeldende for både høysikkerhet og lavsikkerhet, derfor vil resten av dette avsnittet kunne knyttes opp mot begge gruppene. I den totale institusjonen finnes det solidaritetsfremmende trekk de innsatte imellom, men her er det noen begrensninger. Sympatien mellom de innsatte er tvangsmessigheter, og fellesskapet de innsatte i mellom preges ikke av høy gruppemoral eller solidaritet (Goffman, 1991a). De innsatte er moralsk mindreverdige sammenlignet med betjentene. Dette kan skape et behov for å sette seg selv som moralsk høyverdige sammenlignet med andre innsatte. Dette er en del av motmakten de innsatte bedriver (Ugelvik, 2011). De innsatte danner et hierarki basert på hva de er dømt for. Her plasseres aktørene i et hierarki basert på moralitet definert av en rangering av ulike kriminelle handlinger. Ved å plassere seg som moralsk høyverdige sammenlignet med andre innsatte kan den innsatte jobbe mot og minske sitt eget stigma. Stigmatiseringen innenfor det

uformelle hierarkiet er svært bevisst fra de innsattes side. De innsatte nederst i hierarkiet blir fryst ut fra fellesskapet basert på de negative assosiasjonene tilknyttet deres stigma. For at publikummet ikke skal oppdage egenskapen, vil den innsatte forsøke å skjule den stigmatiserende egenskapen (Goffman, 2000). I dette tilfellet vil den innsatte da skjule sin dom, hvis den for eksempel er innenfor kategorien sedelighetsforbrytelser. Goffman (2000) viser hvordan aktøren forsøker å skjule sine egenskaper for å unngå stigmatisering. I denne oppgaven ser vi også hvordan publikummet jobber aktivt for å oppdage egenskapene som fører til stigmatisering. De innsatte bedriver en bevisst og aktiv leting etter hva andre innsatte har gjort i sin kriminelle fortid. Konsekvensen blir en plassering i hierarkiet basert på hva de ulike handlingene representerer innenfor de innsattes verdier og normer.

5.3 De prøveløslattes stigma

De tidligere innsatte har verken kontakt med betjenter eller andre innsatte innenfor murene. De tidligere innsatte er ikke en del av et formelt eller et uformelt hierarki slik jeg har beskrevet det tidligere i analysen. De er derimot en del av et uformelt hierarki i det øvrige samfunnet, og opplever stigmatisering som moralsk mindreverdige. De tidligere innsatte opplever stigmatiseringen som en abstrakt mur hvor deres kriminelle fortid hindrer dem i tiden etter løslatelse. De har et stigma som kriminell og tidligere innsatt og tilknyttes derfor et dobbelt stigma.

Kommunen stiller ikke opp, du kommer fra en plass man er kjent og du får ikke leid på det private. Ingen vil jobbe med deg eller prate med deg. Hvis folk vet hvem du er og hva du har gjort så kan det holde deg igjen. Mange av de som kommer fra mindre plasser sliter. Folk vet hvem man er da, og det er ikke bra (Mads, friomsorgen).

Situasjonen Mads skildrer viser hvordan andres kunnskap om hans kriminelle bakgrunn hindrer ham på flere arenaer. Han ser på både arbeids- og boligmarkedet som problematisk, og dette har bakgrunn i i hans tidligere gjerninger som ikke er akseptert der han kommer fra. Flere av informantene beskrev relasjoner på utsiden som problematiske, både private og profesjonelle. En løsning på problemet som de tidligere innsatte ofte tydde til var å flytte fra stedet hvor folk kjente til dem og deres bakgrunn, og de valgte å bosette seg andre steder for å få en ny start. Ved å endre sine omgivelser presterer de å flykte fra deres stigma (Goffman, 1990). De tidligere innsattes stigma er deres kriminalitet, og deres opphold i fengselet. En løsning er å flykte fra sitt stigma, en annen løsning er å overskygge et stigma ved å vise til en

egenskap som blir verdsatt i samfunnet:

Det er opp til hver enkelt om man ønsker å si fra om man har sittet i fengsel, men det lønner seg å si det fordi det kommer frem etter hvert. Så en trenger ikke å si det til alle, men hvert fall arbeidsgiver. Jeg søkte jobb mens jeg satt inne og da må jeg si fra med en gang. Så da slipper jeg å bekymre meg for om det kommer frem eller ikke (Ørjan, friomsorgen).

Ørjan ser det som et bedre alternativ å være åpen om sin fortid overfor eventuelle arbeidsgivere. Ved å være åpen og oppriktig viser aktøren to egenskaper som er verdsatt i samfunnet, og kan dermed overskygge det negative stigmaet. I tillegg vil det å være åpen om sin fortid føre til at aktøren ikke trenger å aktivt skjule sitt stigma. Det å skjule et gitt stigma kan være slitsomt og stressende for aktøren. Ved å vise sitt stigma bevisst kontrollerer aktøren selv når hans egenskap skal være synlig, og unngår at stigmaet kan komme frem da han er uforberedt.

For de tidligere innsatte er verken det formelle hierarkiet, bestående av betjenter og innsatte, eller det uformelle hierarkiet innsatte imellom aktuelt. Deres hverdag er ikke lenger innenfor den totale institusjonen (Goffman, 1991a) og de opplever ikke lenger tituleringen som ”fange”. Likevel har de rollen som tidligere innsatt, i tillegg til rollen som kriminell. De tidligere innsatte opplever dermed et dobbelt stigma. Stigmatisering kan komme i ulike former. Aktøren kan oppleve en gitt egenskap som stigmatiserende eller han kan ha en egenskap han ikke ser som stigmatiserende, mens andre i den sosiale situasjonen oppfatter den som det (Goffman, 2000). I denne oppgaven er det den førstnevnte som viser seg gjeldene hos de nåværende og tidligere innsatte. De tidligere innsatte opplever stigmatisering fra politiet, basert på deres kriminelle fortid. Det er en forventning at de skal falle tilbake til sitt kriminelle handlingsmønster.

I tillegg til et stigma fra politiet opplever de også stigmatisering fra familie, venner, bekjente, potensielle arbeidsgivere og utleiery. For å unngå stigmatiseringen kan aktøren skjule sitt stigma for sitt publikum. Hvis han tidligere har fått negative sanksjoner basert på en gitt egenskap vil han forsøke å skjule denne egenskapen ved senere anledninger (Goffman, 2000). Goffman skiller mellom to ulike former for identitet; *den tilsynelatende sosiale identiteten* og *den faktiske sosiale identiteten* (Goffman, 2000:12). For de innsatte vil familie og venner ha

kunnskap om deres faktiske sosiale identitet. Dette er mennesker som har kjent dem store deler av livet, og de har kunnskap om de egenskapene den innsatte faktisk har. Likevel er det flere tidligere innsatte som opplever å bli stigmatisert av familie og venner. Den faktiske sosiale identiteten blir dermed overskygget av stigmaet og den tilsynelatende sosiale identiteten. Slik kan vi bringe stigmabegrepet videre og vise hvordan dette utfolder seg i nære sosiale relasjoner.

6.0 Overvåkning som disiplineringsmekanisme

I denne delen av analysen vil jeg fokusere på overvåkning som en disiplineringsmekanisme. Dette vil knyttes opp mot den andre underproblemstillingen; *Hvordan oppleves overvåkning som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?* Foucault og hans begrep panoptikon vil være aktuelt å trekke inn, samt hvordan panoptikon benyttes for å kontrollere massene gjennom synlighetslinjer (Foucault, 1999). Jeg vil se på hvordan overvåkning fungerer som en disiplineringsmekanisme, samt hvordan ulike former for overvåkning praktiseres og utvikles fra høysikkerhet, til lavsikkerhet og til friomsorgen.

6.1 Overvåkning fra systemet

I høysikkerhetsfengselet er overvåkning av innsatte sentralt for å skape og opprettholde orden. I tillegg til betjentenes fysiske overvåkning, preges høysikkerhetsfengselet av overvåkning gjennom teknologiske virkemidler. Synlighetslinjene opprettholdes ikke kun av betjentenes observasjoner, men av et mangfold av kameraer som følger de innsatte. Dette vil heretter omtales som det *digitale panoptikon*. Eksempelet under viser hvordan innsatte utfordrer systemets evne til overvåkning på høysikkerhet:

Vi vet jo at de er der hele tiden, men det tok ikke lang tid før jeg vendte meg til det. Jeg vet hvor kameraene er, jeg har full kontroll. Det er en gang som vi går gjennom, og der er det kamerafritt, før så stod det ikke betjenter der og da hendte det at folk ”snubla” der. De ser ikke alt de betjentene (Eirik, høysikkerhet).

Eirik omtaler kameraene som konstant overvåker de innsatte. Det digitale panoptikon er de innsatte klar over, og flere av informantene opplevde selv å ha full kontroll over panoptikons tilstedeværelse. En slik bevissthet på panoptikon er en form for motmakt (Ugelvik, 2011) tilknyttet den digitale muren. Den digitale muren er tilstede, men innsatte begrenser overvåkingen. De utfordrer den digitale muren, og dets betingelser ved å skaffe seg en oversikt over kameraenes ”blindsoner”. Aktørene har noenlunde kontroll over hvor de er innenfor systemets synsrekkevidde. De opplever selv å ha kontroll over de fysiske begrensningene og overvåkingen, og dette åpner for muligheter der de utøver overvåking og sanksjonering av hverandre. Det digitale panoptikon oppleves ikke som allestedsværende

og det blir derfor motarbeidet gjennom blindsonene og de innsatte utnytter systemets begrensede overvåkning ved å unngå å bli sett.

Den formen for overvåkning som Eirik beskriver ovenfor tar i hovedsak utgangspunkt i hvordan de innsattes fysiske handlinger blir overvåket. Selv om dette er en vesentlig del av overvåkningen, kan man også tolke det i sammenheng med hva de innsatte ytrer, en *verbal overvåkning*. Eivind påpeker dette: ”*Du må veie alt du sier og gjør. Det er jo hardt selvfølgelig, hardt i begynnelsen*” (Eivind, høysikkerhet). De innsatte opplever at de ikke kan si akkurat hva de mener ettersom dette kan brukes mot dem senere, både av andre innsatte eller ansatte. Hvis en innsatt fremstår som truende gjennom sitt språk, kan dette få han sendt til en annen avdeling eller verste fall ned til glattcella. Den verbale overvåkningen fører til at de innsatte ikke kan uttrykke seg fritt. Dette kan betraktes som en begrensning av de innsattes verbale frihet, som igjen kan fremstå som en måte å overvåke og kontrollere innsatte.

Videre påpeker Eivind at dette er noe man må bli vant til som innsatt. De fleste innsatte vil velge å ”være smarte”, i den forstand at de tilpasser atferden slik at de havner under ”radaren” til betjentene. Det å ”veie alt du sier og gjør” for å unngå mulige konsekvenser som et utsagn kan føre med seg. Videre fremstår fengselslivet som en prosess som de innsatte må mestre. Dette kan forstås i sammenheng med et sitat som ble presentert tidligere i analysen: ”*Jeg har sluttet å snakke, jeg sier, ja, nei, vet ikke*” (Håkon, høysikkerhet). Her fremgår det, i likhet med Eivind, at Håkon har besluttet å unngå å bruke verbale utsagn. Dette kan tolkes som en strategi fra innsatte for å ”være smart”, en unngåelse av systemets overvåkning. Eivind og Håkons uttalelser kan forstås som internaliserte handlingsvaner som omfatter at det å ”være smart” er en egenskap som innsatte tilegner seg over tid, og kan tolkes som en strategi fra innsatte for å unngå mulige sanksjoner. På den andre siden kan disse handlingsvanene forstås som et resultat av disiplineringsmekanismene, den abstrakte muren, som skaper selvdisiplin hos de innsatte. Det at innsatte tilegner seg handlingsvaner som baserer seg på den systemsatte strukturen kan vise hvordan synlighetslinjene påvirker selvdisiplineringen hos innsatte.

På kontraktavdelingen og sånn blir det tatt pisseprøver, men på noen av de andre avdelingene er det litt mer sånn fritt vilt. De kommer og sjekker rommet sånn rutinemessige greier men... Det som skjer er at de har strammet litt inn på medisin fordi en ble tatt med det på avdelingen men nå har de løsnet på det igjen. Så det er bare for å vise at de tar tak, men så slipper de liksom opp igjen (Thomas, høysikkerhet).

Det er ikke bare digital overvåkning som foregår i et høysikkerhetsfengsel. Det skapes også synlighetslinjer gjennom betjentenes overvåkning. Thomas trekker frem urinprøver og rutinemessig sjekk av cella. Dette er metoder som blir benyttet av systemet for å ha kontroll på de innsatte. Thomas beskriver en slik rutine fra de ulike avdelingene, her kommer det frem at variasjonen av overvåkning er ulik på de forskjellige avdelingene. På en kontraktavdeling er det strengere krav, og dermed mer overvåkning. Thomas beskriver utdeling av medisiner som et eksempel på hvordan kontrollen øker. Grunnet mangel på kontroll over innsattes inntak og fordeling av reseptbelagte medisiner tok fengselet tak og økte graden av kontroll. Dette resulterte i en strengere overvåket medisiner. Likevel var dette kortvarig ifølge Thomas, og kun en måte for fengselet å vise en formell maktutøvelse og at de "tar tak". Derfor blir denne formen for overvåkning en fysisk mur.

Det digitale panoptikon er tilstede i lavsikkerhetsfengselet, men i en annen form enn på høysikkerhet. Kameraene er ikke lenger gjeldende, men den digitale overvåkingen foregår blant annet gjennom overvåkning av innsattes telefonsamtaler, samt at alle innsattes aktivitet på internett knyttet til boligsøk, nettbank og lignende, blir overvåket. Likevel er det betjentenes fysiske tilstedeværelse som de innsatte knytter til overvåkning:

Jeg tror vi blir mer sett enn vi er klar over. De gjør tellinger og sånn men vi er nok ikke så klar over det. Betjentene ser oss ofte, enten på jobb eller når vi har fritid. De vet jo hva vi driver med, det er bare dumt å tro at du slipper unna med noe bare fordi det ikke er kameraer her (Joakim, lavsikkerhet).

Joakim beskriver hvordan de innsatte ikke er fullstendig bevisst betjentenes overvåkning, likevel vet de at betjentene gjør tellinger og ser dem på både arbeid og under fritid. Dette kan tolkes som en skjult overvåkning. Fengselet har kontroll på hvor de innsatte er til enhver tid, og hva de gjør. Som nevnt tidligere er overvåkning av innsatte sentralt for å skape og opprettholde orden. På lavsikkerhet har kameraene forsvunnet, og systemet har mindre

overvåkning, men likevel er systemet tilstede og det er andre disiplineringsmekanismer som spiller en større rolle i disiplineringsarbeidet. De innsatte blir utsatt for planlagte og tilfeldige kontroller. De innsatte får tillitt ved at det innvilges å dra ut på permisjon, men tillitten er begrenset og de blir derfor kontrollert gjennom urinprøver og visiteringer. Hvis en innsatt har forsøkt å ta med seg ulovlige stoffer inn i fengselet, eller er påvirket av ulike former for rus, vil han sannsynligvis bli returnert til høysikkerhet. De ulike formene for disiplin og kontroll gjør de innsatte synlige og deres handlinger vil bli sanksjonert dersom de er uønsket. Systemet er observant på de innsattes forsøk på motmakt og arbeider mot dette gjennom sine disiplineringsmekanismer. Slik opprettholder systemet kontroll til tross for tillitten de viser de innsatte.

Hos de tidligere innsatte er den fysiske overvåkingen fra betjentene og det panoptiske fengselet forsvunnet og overvåkingens rekkevidde har minsket. Likevel er det visse elementer av overvåking som fortsatt er gjeldende. *”Vi har jo møteplikt på friomsorgen, og de sjekker jo om du møter opp eller ikke liksom. Også skal de vite hva du gjør og sånn, og de veit jo alt om deg”* (Mads, friomsorg). Mads er fortsatt klar over hvordan systemet fortsetter å kontrollere hans handlinger gjennom overvåking. Han trekker inn møteplikten som en del av overvåkingen, og hvordan ansatte i kriminalomsorgen fortsatt holder et øye med hva han gjør og hvor han er.

Kriminalomsorgen har kunnskap om de tidligere innsatte. Gjennom oppholdet i fengselet, både høysikkerhet og lavsikkerhet, har det blitt ført opp rapporter på alle hendelser av betydning hvor den innsatte har vært involvert. De innsatte opplever mangel på kontroll over informasjonen systemet har om dem. De innsatte føler at de må motbevise sitt tidligere kriminelle handlingsmønster, og motbevise den informasjonen som står skrevet i rapportene. Ved å forsøke å motbevise dette opprettholder de innsatte disiplinen gjennom selvdisciplin. Denne formen for overvåking gjennom rapporter er en form for panoptisk papirmølle. Rapportene kan ikke den tidligere innsatte skjule, den følger med ham livet ut og systemet har alltid tilgang på informasjonen om han. Kunnskapen kriminalomsorgen sitter med om de tidligere innsatte er i systemet, og som Bjørn påpeker, systemet vet mye om ham. Møteplikten hos friomsorgen har tatt over for fengselets direkte overvåking gjennom betjenter og det digitale panoptikon. I tillegg trekker Jon frem en annen komponent han har blitt bevisst på etter han ble løslatt:

De kaller det sånn kjenning av politiet, jeg føler jeg blir stoppa uten grunn noen ganger. Når de ser meg på gata så vet de hvem jeg er og alt jeg har gjort, og da holder de selvfølgelig litt ekstra godt øye med meg (Jon, friomsorg).

Politiets rolle i samfunnet er å bidra til økt trygghet og de skal blant annet ha en lokal tilstedeværelse (Innst. S. nr. 145 (2005-2006)). Dette innebærer at politiet jevnlig patruljerer gatene hvor befolkningen befinner seg. For tidligere innsatte kan dette virke som en overvåkning, og de er bevisste på politiets kjennskap til dem. Ifølge Jon blir han stemplet som en kjenning av politiet, og han har hatt opplevelsen av å bli oppsøkt av politiet uten grunn. Han har en fornemmelse av at politiet holder et ekstra godt øye med ham basert på deres kunnskap om hans kriminelle handlingsmønster. Synlighetslinjene fra fengselet og dets disiplineringsmekanismer har ikke lenger en fysisk tilstedeværelse i like stor grad. Disiplineringsmekanismene har blitt internalisert hos de tidligere innsatte og de utøver disiplin og kontroll over seg selv.

Jeg tror noen ganger at jeg fortsatt blir sett overalt, jeg skulle ta meg en sigg hjemme et par dager etter jeg hadde kommet ut. Og da ble jeg sånn, shit har jeg lov til å røyke inne, for hvis de ser meg så får det konsekvenser. Men så kom jeg på at ingen kunne se at jeg gjorde det. Men det tar litt tid å venne seg til det (Mads, friomsorg).

Mads beskriver sin opplevelse av å være utenfor synlighetslinjenes rekkevidde. Overvåkningens kontroll strekker seg utover fengselet og fortsetter å påvirke de innsatte etter løslatelse. En handling som tidligere ikke var lov inne i fengselet opplevde Mads som reell, også i sitt eget hjem. Mads ble usikker på om han nå kunne ta seg en røyk inne i sitt eget hjem, om han ønsket det. Likevel tvilte han på handlingen fordi han var bekymret for konsekvensen som kunne komme. Flere av informantene beskrev hvordan de fortsatt følte seg overvåket, og de brukte lang tid på å venne seg til at de var alene og utenfor systemets synsfelt. Overvåkningens konsekvens har utviklet seg til de tidligere innsattes innbilte panoptikon. Gjennom det innbilte panoptikon disiplinerer systemet de tidligere innsatte etter endt soning gjennom aktørens selvdisiplin.

6.1.1 Panoptikons utvikling

For å sammenligne de tre ulike systemene har jeg laget en tabell som oppsummerer og viser utviklingen av overvåkningen og dens effekt på de nåværende og tidligere innsatte:

Tabell 3 – Panoptikons utvikling

Høysikkerhet	Lavsikkerhet	Friomsorgen
Digital panoptikon	Skjult overvåkning	Overvåkningens papirmølle
Motmakt	Motmakt	
Verbal overvåkning	Verbal overvåkning	
Betjenter	Betjenter	Politi
		Innbilt panoptikon

I tabell 3 ser vi hvordan panoptikon utvikler seg fra høysikkerhet, til lavsikkerhet og til friomsorgen. Jeg vil argumentere for at overvåkningen av de nåværende og tidligere innsatte har vesentlige likhetstrekk med det panoptiske fengselet Foucault skildrer (Foucault, 1999). Det arkitektoniske er annerledes i den moderne fengselsinstitusjonen enn det Foucault beskriver, men likheten er at de innsatte er under konstant overvåkning. Den systemsatte overvåkningen på høysikkerhet kommer gjennom betjentene som direkte observerer de innsatte, og gjennom det digitale panoptikon. Betjentenes overvåkning foregår synlig for de innsatte. De er et direkte observerbart symbol på systemets kontroll. Overvåkning gjennom betjenter som en disiplineringsmekanisme blir synliggjort gjennom sanksjoner. Et eksempel på en betjents overvåkning er den verbale overvåkningen. Hvis innsatte ytrer seg på en truende måte kan dette få konsekvenser. Aktøren blir et objekt for sanksjon og korreksjon, og gjennom disiplinen blir avvikene utsatt for bevoktning og målinger (Foucault, 1999). Ved å sanksjonere de som går utenfor systemets ønskede handlingsmønster gjør høysikkerhetsfengselet aktøren til et kontrollert individ som retter seg etter satte normer og verdier. Kameraene er direkte observerbare, men kontrollrommet har ikke de innsatte innsyn i. Det digitale panoptikon fungerer dermed slik som det panoptikon Foucault (1999) beskriver. Den innsatte er aldri bevisst på når han blir sett eller ikke og han må derfor alltid anta at han er innenfor synlighetslinjene. En særs viktig komponent i overvåkningens disiplin er selvdisciplinen den medfører. Kameraene garanterer disiplinens synlighet ved at de innsatte er bevisst på deres tilstedeværelse. De innsatte vet ikke når de blir eller ikke blir sett. For å unngå mulig sanksjon må de derfor kontrollere sine handlinger og følge systemets regler i tilfelle de er i synsfeltet. Uvissheten om synsfeltet medfører dermed selvdisciplin.

I et høysikkerhetsfengsel overvåkes de innsatte digitalt og gjennom individer. Overvåkning blir en mur for de innsatte, en disiplineringsmekanisme som kontrollerer dem. På lavsikkerhet er ikke kameraene og kontrollrommet tilstede, og det digitale panoptikon eksisterer dermed ikke der. De innsatte er ikke lenger innenfor synlighetslinjenes rekkevidde til enhver tid, og panoptikon (Foucault, 1999) er ikke lenger gjeldende. Likevel er overvåkningens disiplin tydelig og fortsatt aktuell. Overvåkingen på lavsikkerhet fungerer mer i det skjulte, og de innsatte er ikke lenger like bevisste på dens tilstedeværelse. Betjentene er hovedkilden til overvåkning, da deres tilstedeværelse opprettholder overvåkningens direkte observasjoner. Som tidligere diskutert, under aktøren i den totale institusjonen, er ikke betjentene på lavsikkerhet et tydelig maktsymbol. De betraktes i større grad som likeverdige av de innsatte, sammenlignet med høysikkerhet. Dermed er ikke de innsatte like bevisste på deres overvåkning, og overvåkingen blir dermed skjult. Den innsatte er fortsatt et objekt for sanksjon og korreksjon (Foucault, 1999), men på lavsikkerhet har den innsatte internalisert høysikkerhetsfengselets overvåkning, og selvdisiplinen fungerer dermed automatisk. Panoptikon er ikke lenger nødvendig, og betjentenes overvåkning gjennom tellinger, tilfeldige kontroller og avlytting av telefonsamtaler er tilstrekkelig for å opprettholde disiplin og kontroll. Overvåkingen på lavsikkerhet er også en mur slik som på høysikkerhet, men det digitale panoptikon fra høysikkerhet er internalisert i de innsatte på lavsikkerhet. Dermed er graden av overvåkning lavere, og selvdisiplinen tar gradvis over.

For de tidligere innsatte er overvåkingen tilnærmet forsvunnet. Betjentene og det digitale panoptikon er ikke lenger en del av deres hverdag. Likevel er det fortsatt et preg av overvåkning etter løslatelse. Den første formen for overvåkning er politiet, som er det som ligner mest på fengselsbetjentene. Ifølge mine funn ytrer de tidligere innsatte at de kan bli stoppet basert på at de er ”en kjenning av politiet”. Her blir aktørene stoppet basert på et gitt stigma (Goffman, 2000), og de opplever at de blir overvåket basert på sin kriminelle fortid. Den andre formen for overvåkning er *overvåkningens papirmølle*. Aktørene blir overvåket av fengselssystemet gjennom sin historie fra både høysikkerhet og lavsikkerhet, hvor alle hendelser har blitt nøye dokumentert. Disse rapportene gir systemet full oversikt over den tidligere innsatte og de har dermed mye informasjon om ham. Til slutt har vi den tidligere innsattes *innbilte panoptikon*. Han har internalisert fengselets panoptikon og opplever fortsatt overvåkningens tilstedeværelse til tross for at den ikke er tilstede. Dette kan vi knytte opp mot utviklingen fra fysiske murer til abstrakte murer. Den fysiske overvåkingen som i denne oppgaven defineres som det digitale panoptikon, skjult overvåkning og overvåkningens

papirmølle utvikler seg til en abstrakt overvåkning – det innbilte panoptikon. De innsatte internaliserer overvåkingen og tar den selv med videre ut i samfunnet. Slik blir den totale institusjonen (Goffman, 1991a) og det fengselsaktige (Foucault, 1999) videreført gjennom de innsattes opplevde og abstrakte overvåkning.

Overvåkning er en sentral del av de nåværende og tidligere innsattes hverdag, både i høysikkerhetsfengsel, lavsikkerhetsfengsel og i friomsorgen. De innsatte overvåkes digitalt, fysisk, innad i sosiale relasjoner og gjennom selvdisciplin. Overvåkingen blir en mur som påvirker de straffedømtes hverdag ved at de skaper begrensninger i handlingsrommet. Den skaper hindringer både fysisk og psykisk, og overvåkning som mur skaper dermed begrensninger gjennom hele soningsprosessen og også etter endt soning.

6.2 Overvåkning mellom innsatte

I tillegg til den systemsatte overvåkingen kan en også identifisere en overvåking de innsatte seg imellom, hvor de bedriver overvåking av hverandre. Det vises tegn til hierarki og sosial aksept basert på hva den innsatte er dømt for, den kriminelle gir den innsatte sosial rang. Den aktørsatte overvåkingen kan arte seg som en hindring og en begrensning for de innsatte. Denne delen av analysen vil ta for seg nåværende innsatte på høysikkerhet og lavsikkerhet da tidligere innsatte ikke viste tegn til å være bevisst på noen annen form for overvåking enn den som kommer fra systemet. De tidligere innsatte er derfor utelatt fra denne delen av analysen.

6.2.1 Motmakt mot systemet og andre innsatte

Ifølge Ugelvik (2011) er makt og motmakt et gjensidig forhold, der den innsatte kan velge å underkaste seg systemets disiplineringsmekanismer eller arbeide mot dem. De innsatte blir overvåket av systemet, og de innsatte svarer med å overvåke både systemet og hverandre. Om motmakten fungerer får de innsatte mulighet til å endre sin egen tilværelse. Fungerer den ikke er den likevel betydningsfull ettersom motstand i seg selv kan være å skape frihet (Ugelvik, 2011). Konsekvensen av disiplineringsmekanismene kan være at en mislykket motmakt kan føre til uønsket sanksjonering mot den innsatte, og det er derfor et sjansespill å bedrive motmakt hvis en ikke er klar over de mulige konsekvensene.

Det er alltid noen som prøver å utnytte snillhet og godhet, verre for betjentene å stole på deg enn for oss å stole på dem kanskje... Litt sånn frihet under eget ansvar. Er du rabiatt blir du sendt et annet sted liksom. (Eivind, høysikkerhet).

Innsatte forsøker å utøve motmakt i høysikkerhetsfengselet, men det vises også tendenser til dette på lavsikkerhet. Ved å utnytte systemet og de som arbeider innenfor de gitte strukturelle føringene kjemper aktørene mot disiplineringen og murene. Dette beskriver Eivind som å utnytte snillhet og godhet. Eivind beskriver videre en todelt rolle for de ansatte ved at de er medmennesker, med en rolle som utøvende kontrollorgan. Dette kan vises som en indirekte rollekonflikt, som enkelte innsatte kan forsøke å utnytte. En konsekvens kan være at det oppstår et brudd mellom rolleforventningene, som igjen kan medføre svikt i den formelle overvåkningen. Videre er selvdisiplineringen en viktig del av rollen som innsatt. Ifølge Eivind er de innsatte klar over de gjeldene normene og reglene de må følge innenfor murene, og de konsekvensene som kan følge hvis en ikke adlyder reglene. Ved at oppførsel påvirker innsattes handlingsrom innenfor de fysiske murene kan en stille spørsmål ved om dette er selvdisiplinering eller institusjonaliserte føringer. Uansett kan det oppleves som en abstrakt mur.

Goffman (1991b) benytter begrepet involveringssyklus. Dette kan være når en ansatt blir for involvert med en innsatt, for eksempel gjennom sympati for den innsattes situasjon. Det kan få konsekvenser for den ansatte ved at det kan true distansen mellom de formelle satte strukturene i hierarkiet (Goffman, 1991b). De innsatte forsøker å utnytte betjentenes følelsesmessige tilknytning til dem, og dette skaper utfordringer for betjentene. Ved å ”utnytte snillhet og godhet” kan de innsatte jobbe for å unnslippe betjentenes overvåkning og sanksjonering. Betjentene må opprettholde den formelle og sosiale distansen for å ikke bli utnyttet. Kontrollen og makten går begge veier, men det er makten fra systemet som står sterkest og de innsatte er underlagt kontroll og disiplin.

Det er fort gjort å dømme og jeg gjør det jo selv og. Det er vanlig og menneskelig å dømme. Men jeg har lært underveis at etter hvert som en blir kjent med folk så finner du ut at det ikke er helt sånn som man tenkte. Det er mye rykter her. Det er som en dramaserie, en såpeserie til tider. Det er rart at man ikke blir forbanna og slår noen ganger, det er mye som blir sagt. En haug med sykjerringer her som sitter og plaprer. Skal du ha hemmeligheter her inne så må du holde det for deg selv, for her deles og sladres det, det er ikke måte på. Du kan ikke stole på noen innsatte. Det er et fåtall i så fall, kan telle dem du kan snakke med på en hånd (Bjørn, lavsikkerhet).

Bjørn forklarer hvordan innsatte er raske til å dømme andre innsatte. Bjørn beskriver bedømming av andre som menneskelig og naturlig, likevel er han bevisst på at det burde unngås, og at den faktiske sosiale identiteten skiller seg fra den tilsynelatende sosiale identiteten (Goffman, 1990). Den negative fremstillingen av andre fører til frustrasjon og Bjørn virker tydelig irritert og må beherske seg selv når han beskriver måten de innsatte omtaler hverandre.

Problematikken med sladder og rykter innad blant de innsatte fører ikke kun til hindringer gjennom plassering i det uformelle hierarkiet, det fører også til mangel på tillitt innsatte i mellom. Hemmeligheter er ifølge Bjørn ikke eksisterende i fengselet, og de eneste hemmelighetene en har er de en holder for seg selv. De innsatte kan derfor ikke betro seg til andre innsatte og de har ingen troverdige tillittspersoner som kan stoles på. Mangelen på et sosialt fellesskap er en sperre for de innsatte, og det skaper en abstrakt mur hvor innsatte ikke føler seg trygge på de andre innsatte.

Det finnes ikke hemmeligheter her inne. Historiene som kommer de er så gjennomskuelige, folk prøver seg også bommer de litt her og der, og vi andre snakker jo sammen og da stemmer det ikke. De glemmer sin egen løgn liksom. Så vi legger jo bare sammen to og to. (Eirik, høysikkerhet).

Basert på informasjonen fra Eirik, har de innsatte få hemmeligheter for hverandre. Det er ikke nødvendigvis et åpent miljø eller fortrolighet dem imellom som er årsaken til dette. Historier blir fortalt, og gjenfortalt, og slik blir det en form for samkjøring mellom innsatte. Historier blir sammenlignet og eventuelle uoverensstemmelser blir oppdaget. Når løgneren blir oppdaget kan løgneren risikere å bli utestengt fra fellesskapet eller i verste fall oppleve voldshandlinger

mot seg. Gjennom denne formen for overvåkning og sosial kontroll, skaper de innsatte begrensninger for hverandre.

I et fengsel er det som nevnt tidligere et tydelig hierarki som inkluderer både innsatte og betjenter som legger føringer for sosial rang. Det er også et omfattende hierarki de innsatte imellom, basert på sosial aksept etter hva du er dømt for. Ugelvik kaller dette for moralske menn (Ugelvik, 2011). De innsattes overvåkning og posisjonering av hverandre arter seg som en tydelig abstrakt mur for de innsatte som er nederst på rangstigen og det blir utøvd disiplinering mellom innsatte.

På både høysikkerhet og lavsikkerhet vises det tegn på hierarki og sosial aksept basert på hva den innsatte soner for. Innsatte som soner på lavsikkerhet har underskrevet en kontrakt hvor de erkjenner at de vil gjøre en innsats for et godt sosialt miljø, samt at de ikke vil bidra til fysiske eller verbale konflikter. Systemet kontrollerer de innsattes handlinger gjennom kontrakten, likevel viser de innsatte tegn på misnøye overfor andre innsatte, og det oppstår konflikter i det skjulte.

Røykebua er den største slarvebua. Slarv hele tiden. Noen tåler ikke hva andre sitter her for. Det ødelegger gruppa når dynamikken oss imellom ikke funker. Det blir en rar stemning. Vi hadde en som var pedofil her, og folk begynte å henge seg opp i det og gå imot han. Vi har alle våre meninger, men det er bedre hvis vi bare holder dem for oss selv (Martin, lavsikkerhet).

Gjennom sladder, eller slarv som Martin kaller det, påvirker de innsatte det etablerte hierarkiet dem imellom. Innsatte ser ned på andre innsatte basert på hva de er dømt for, og dette plasserer ulike kriminelle handlinger innenfor et uformelt hierarki i fengselet, som igjen blir en abstrakt mur på lavsikkerhet. Det er særlig innsatte som har begått sedelighetsforbrytelser som blir utsatt for sladder, og de blir plassert nederst i det uformelle hierarkiet. Dynamikken blant de innsatte blir påvirket av gruppesammensetningen, og de innsatte skaper begrensninger både for andre og for seg selv.

Gjennom utestengelse av en gruppe av innsatte skaper de resterende innsatte en hindring for dem. Sedelighetsforbryterne blir fryst ut og får ikke ta del i det overordnede sosiale miljøet. Innsatte som bidrar til utfrysningen skaper også hindringer for seg selv. Ved å bidra til

utestengelse forårsaker de en negativ effekt på det helhetlige sosiale miljøet, og dermed bryter de den formelle kontrakten de har underskrevet, samt at de ifølge Martin skaper dårlig stemning og dynamikk for helheten inkludert dem selv.

De som er synlige observerer og kontrollerer seg selv, og makten fungerer slik automatisk uten nødvendig inngripen fra samfunnet (Foucault, 1999). Overvåkingen blir en tydelig disiplineringsmekanisme, både for selvdisciplin og disiplin gjennom betjenter ved sanksjonering. Overvåkingen på høysikkerhet, lavsikkerhet og friomsorgen viser seg gjennom fysiske og abstrakte murer. Betjenter, politi, kontrollrom, kameraer og fysisk sanksjonering, som forflyttelse til strengere forhold, er merkbare fysiske murer.

De abstrakte murene viser seg gjennom selvdisciplin, utestengelse og posisjonering. Disiplinen fungerer dermed gjennom både formelle og uformelle relasjoner. Overvåkingens murer påvirker de nåværende og tidligere innsattes hverdag ved å skape begrensninger i handlingsrommet både fysisk og psykisk. Den fysiske muren internaliseres i aktøren, og blir en abstrakt mur, og den abstrakte muren blir også kroppsliggjort og oppleves som en fysisk mur.

7.0 Avslutning

I denne oppgaven har jeg fokusert på disiplineringsmekanismer i straffesystemet gjennom et komparativt studie av et høysikkerhetsfengsel, et lavsikkerhetsfengsel og tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen. Formålet med oppgaven har vært å besvare hovedproblemstillingen som fokuserer på hvilke disiplineringsmekanismer som finnes i det norske straffesystemet. Mer spesifikt har jeg undersøkt hvordan disiplineringsmekanismer oppleves av nåværende og tidligere innsatte i de tre straffekontekstene. Jeg formulerte i tillegg to underproblemstillinger for å belyse hovedproblemstillingen. Den første er; *Hvordan oppleves stigma som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?* Den andre er; *Hvordan oppleves overvåkning som disiplineringsmekanisme i det norske straffesystemet?* Jeg vil nå gi en oppsummering av prosjektets hovedfunn og hovedkonklusjoner. Deretter vil jeg se på studiets bidrag til forskningsfeltet.

7.1 Oppsummering

Analysen ble organisert etter prosjektets overordnede koder; aktøren i den totale institusjonen, stigmaets utvikling og overvåkning. Temaene i analysen er basert på min tolkning av datamaterialet med inspirasjon fra både Erving Goffman, Michel Foucault og Thomas Ugelvik. Ved hjelp av mitt teoretiske apparat har jeg gjort funn om det norske straffesystemet. Ved å kombinere Foucault og Goffman har jeg prestert å få en annerledes forståelse av den foucaultdianske tradisjonen, og gjort min egen tolkning. Aktørfokuset hos Goffman bidrar til å berike det foucaultdianske perspektivet. Sistnevnte er også slik Ugelvik sin tidligere forskning har bidratt til dette prosjektet. Ugelvik har vært nyttig for å forstå den norske konteksten, og det teoretiske bakteppet har sammen bidratt til å videreutvikle min egen forståelse av fengselsinstitusjonen.

En gjennomgående tendens hos de innsatte på både høysikkerhet, lavsikkerhet og de tidligere innsatte var frykten for livet etter soning. Innenfor den totale institusjonen føler den innsatte seg trygg. Han har tilpasset seg institusjonens rutiner, aktører og kultur, og er dermed i et kjent miljø som oppleves som trygt. Aktøren i den totale institusjonen blir underlagt kontroll gjennom ulike former for disiplineringsmekanismer. Når han har tilpasset seg denne hverdagen blir dette etter hvert en viktig del av hans liv. Den totale institusjonen skaper en *soningsboble* hvor den innsatte opplever kontroll over eget liv ettersom han lett kan forutsi

hva som skjer hver eneste dag. De innsatte frykter hva som skjer den dagen de løslates – de frykter at boblen vil sprekke. Den største hindringen er kjedsomheten. Kjedsomhetens konsekvens kan være tilbakefall til gamle vaner, vaner som førte til fengsel. For å unngå denne kjedsomheten fyller de tidligere innsatte dagene med rutiner de selv skaper. Rutiner er noe de kjenner til, og ved å fylle livet etter løslatelse med en kjent komponent kan de fortsette å ha et kontrollert liv som ikke gir spillerom for et kriminelt handlingsmønster hvor konsekvensen er fengsel. Slik disipliner de tidligere innsatte seg selv, og de tar derfor med trekk fra den totale institusjonen videre med ut i livet etter soning.

Gjennom tituleringen på høysikkerhet blir den innsatte stigmatisert som fange. Fangerollen er begynnelsen på et tydelig skille mellom de innsatte innenfor murene og de ”normale” utenfor. På høysikkerhet er det et *formelt hierarki* mellom de innsatte og de ansatte, og sammenlignet med de ansatte er de innsatte moralsk mindreverdige. De innsatte får dermed et behov for å sette seg selv som moralsk høyverdige (Ugelvik, 2011) og danner derfor et hierarki bestående av ulike grupper av innsatte, og dette er et *uformelt hierarki*. En innsatt kan dermed få både et stigma som fange, som baserer seg på kriminell handling, samtidig som han får et stigma basert på type kriminell handling. På lavsikkerhet er det formelle hierarkiet fortsatt gjeldende, men de synlige forskjellene, som uniform og nøkler, er visket vekk. De innsatte har signert en kontrakt hvor de forplikter seg til å opprettholde et godt sosialt miljø, og dette er et forsøk fra systemet på å unngå utfrysning av spesifikke grupper av innsatte. Likevel bærer lavsikkerhet preg av det uformelle hierarkiet, og de innsatte gjør fortsatt et forsøk på å sette seg selv som moralsk høyverdige. Det formelle hierarkiet er en disiplineringsmekanisme fra systemet, og det uformelle hierarkiet er en disiplineringsmekanisme fra de innsatte. For de tidligere innsatte kommer stigmaet fra ”de normale”. De tidligere innsatte opplever å bli stigmatisert basert på sitt fengselsopphold og deres tidligere kriminelle handlingsmønster. Stigmatiseringen kan komme fra familie, venner, bekjente, utleiere og arbeidsgivere. De innsatte blir pålagt et stigma fra første dag, og dette følger dem også etter endt soning. Stigmaet utvikler seg fra å virke gjennom formelle strukturer, til en uformell stigmatisering fra sivile uten tilknytning til straffesystemet.

Ved hjelp av Foucault (1999) som teoretisk apparat har jeg funnet hvordan overvåkning fungerer i norsk straffepraksis, og hvordan de innsattes opplevelser viser en utvikling i overvåkning som en disiplineringsmekanisme. Overvåkningen gir systemet en makt over de innsatte, og dens funksjon er at de innsatte blir sett til enhver tid og dermed kan bli

sanksjonert hvis de bryter med systemets regler. Panoptikons synlighetslinjer gjør de innsatte bevisste på systemets rekkevidde og de internaliserer dermed overvåkingen. På høysikkerhet er kontrollrommet og kameraene gjeldende, og de innsatte blir til enhver tid overvåket. Dette er det *digitale panoptikon*. På lavsikkerhet er overvåkingen tilsynelatende mindre, da det digitale er forsvunnet. Likevel er overvåkingen fortsatt gjeldende gjennom betjenter, men de innsatte opplever ikke dette som en åpenbar overvåking. På lavsikkerhet er det derfor en *skjult overvåking*. For de tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen kan vi se to ulike former for overvåking. Den første typen av overvåking kommer fra systemet og er *overvåkingens papirmølle*. All informasjon opparbeidet gjennom den innsattes fengselshistorie er samlet i rapporter som friomsorgen har tilgang på. Slik blir de innsatte overvåket basert på sin kriminelle fortid. Til nå har alle de ulike formene for overvåking kommet fra systemet, og samlet har de en felles konsekvens – den innsattes *innbilte panoptikon*. Den tidligere innsatte har internalisert panoptikon og overvåker dermed seg selv. Panoptikon har dermed utviklet seg fra det fysiske i det digitale panoptikon, det skjulte panoptikon og overvåkingens papirmølle, til det abstrakte i det innbilte panoptikon. Panoptikons effekt strekker seg langt utenfor den totale institusjonen, og fortsetter å disiplinere også etter soning. Dette er konsekvensen av *panoptikons utvikling*.

7.2 Konklusjon

Overgangen fra høysikkerhet til lavsikkerhet viser en utvikling av murene. Til forskjell fra høysikkerhet er lavsikkerhet mindre preget av de fysiske murene. Likevel er de innsatte klar over dens tilstedeværelse. De fysiske murene har utviklet seg til å bli abstrakte murer, en konsekvens av de fysiske murene. De innsatte på høysikkerhet har blitt underkastet disiplinen, og belønningssystemet fører til at aktøren lar seg selv underkaste. Belønningssystemet normaliserer disiplinen for individene (Foucault, 1999: 165-166). De innsatte på lavsikkerhet har fått innvilget sin søknad om overgang fra høysikkerhet til lavsikkerhet. Dette regnes som en belønning, og denne gruppen innsatte blir ansett som klare for å komme utenfor de fysiske murene på høysikkerhet. Denne gruppen av innsatte har internalisert de fysiske murene, og disiplinen og kontrollen fungerer automatisk uten nødvendig inngripen fra systemet. Den innsatte er bevisst fengselets normer og regler, og justerer sitt handlingsmønster deretter. Murene for de innsatte på lavsikkerhet er hovedsakelig abstrakte. Et tydelig eksempel på dette er soningsbobla. På lavsikkerhet fortsetter kontrollen uten de fysiske murene. Kontrollen skjer

gjennom stigma og rutiner, og den innsatte er fortsatt avhengig av den totale institusjonen, noe som vises gjennom frykten for løslatelse.

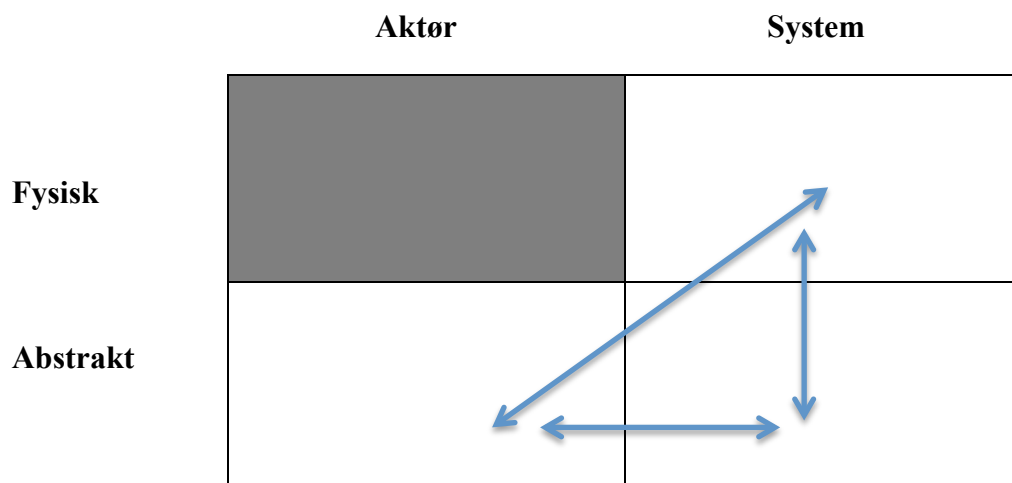
For de tidligere innsatte er de fysiske murene tilnærmet forvunnet. Den abstrakte muren har tatt over for den fysiske muren, og hindringene de møter etter endt soning kan komme som en konsekvens av oppholdet i fengselet. Igjen er soningsbobla et eksempel som kan trekkes frem. De innsattes frykt for kjedsomhet og tidligere handlingsmønster forhindrer dem i å komme videre uten å bygge murer for seg selv. Disiplineringsmekanismene varierer fra de tre ulike straffeinstitusjonene, likevel er funksjonen av mekanismene de samme. Disiplinen er tilstede i alle tre institusjonene.

De fysiske murene fra høysikkerhet påvirker den innsatte på veien fra høysikkerhet, til lavsikkerhet og til slutt også etter endt soning. Sammenlignet med høysikkerhet og lavsikkerhet, er de tidligere innsatte ikke utsatt for de fysiske murene. Opplevelsen av de fysiske murene er derimot ikke forsvunnet og de har utviklet seg til å bli abstrakte murer. De abstrakte murene kommer som en ringvirkning av de fysiske murene ved soning. Disiplineringsmekanismenes rekkevidde strekker seg langt utover fengselet, og de internaliseres i de innsatte slik at de selv tar dem med ut i det omkringliggende samfunnet uten nødvendig inngripen fra systemet. Fra høysikkerhet til lavsikkerhet til tiden etter soning, de fysiske murene har utviklet seg til å bli abstrakte. Makten i fengselet er en gjenspeiling av makten i samfunnet, dette kalles det fengselsaktige (Foucault 1999). Jeg har tidligere diskutert om det er systemet eller aktørene som tar den totale institusjonen med fra høysikkerhet, til lavsikkerhet og til tiden etter løslatelse. Datamaterialet i denne oppgaven tyder på at systemet skaper de abstrakte murene gjennom de fysiske murene, samtidig som den innsatte bringer dem videre ubevisst.

Funnene jeg til nå har vist klargjør et større bilde. Jeg vil nå oppsummere hvordan de ulike disiplineringsmekanismene fungerer som murer innenfor og utenfor den totale institusjonen.

De fysiske murene i et høysikkerhetsfengsel er en tydelig disiplineringsmekanisme og er selve symbolet på frihetsberøvelsen de innsatte utsettes for. I denne oppgaven har de fysiske murene blitt definert som de faktiske murene som omringer fengselet og betjentenes fysiske tilstedeværelse samt deres mulighet for sanksjonering. På lavsikkerhet har de faktiske murene rundt fengselet forsvunnet, men det eksisterer fortsatt en geografisk grense som de innsatte ikke kan bevege seg utenfor uten tillatelse, samtidig som betjentene fortsatt representerer en

fysisk hindring. For de tidligere innsatte er det kun møteplikten som anses som en fysisk mur. Betjentenes rolle er det politiet som har tatt over, men politiet er ikke en del av de tidligere innsattes hverdag på lik linje med betjentene for de nåværende innsatte. Det er derfor nesten ingen fysiske murer for de tidligere innsatte. *Murenes utvikling* kan sammenlignes med panoptikons utvikling, vi ser her samme tendens til hvordan de fysiske murene utvikler seg til *abstrakte murer*. Disiplinen fra de fysiske murene og de innsattes frykt for disse forårsaker de abstrakte murenes utvikling, enten gjennom abstrakte murer skapt av systemet, eller abstrakte murer skapt av de innsatte. Funnene i denne oppgaven kan oppsummeres i et sitat fra Joakim: ... *det er en mur der men du må på en måte bygge den selv... vi må hindre oss selv. Den største forskjellen er at du kan gjøre nesten hva du vil, men du har fortsatt ikke friheten.* Det er de innsatte som tar med seg muren ut av fengselet og med videre etter endt soning. De fungerer dermed som en disiplineringsmekanisme på seg selv. Murene er internalisert og disiplineringsmekanismene fungerer automatisk uten nødvendig inngripen fra systemet.

Figur 1: Firefeltstabell – straffesystemets disiplineringsmekanismer

Makten, kontrollen og disiplinen i straffesystemet er kompleks. Flere av mine funn i denne oppgaven viser til at disiplineringsmekanismene kan deles opp i ulike kategorier slik som vist i figur 1. Systemet utsetter aktøren for fysiske og abstrakte disiplineringsmekanismer. De fysiske og abstrakte disiplineringsmekanismene oppleves som murer for aktøren. Aktøren utsetter andre aktører for abstrakte disiplineringsmekanismer, og skaper også abstrakte disiplineringsmekanismer for seg selv. Systemets disiplineringsmekanismer har både en fysisk og en abstrakt komponent. Aktørens disiplineringsmekanismer er kun abstrakte. De

ulike formene for disiplineringsmekanismer henger sammen. De fysiske og abstrakte disiplineringsmekanismene påvirker hverandre, både fra aktør og system. Det er mange disiplineringsmekanismer i et norsk straffesystem. I straffesystemet kan de ulike disiplineringsmekanismene tolkes som murer, både fysiske og abstrakte. Både fysiske og abstrakte murer finner vi både på høysikkerhet, lavsikkerhet og hos de tidligere innsatte tilknyttet friomsorgen. Det fysiske er åpenbart, og heller ikke overraskende. Det er derimot konsekvensen av de fysiske murene som er interessant å studere. De abstrakte murene som en konsekvens viser effekten av de fysiske murene, samt effekten av alle disiplineringsmekanismer satt sammen over tid.

7.3 Prosjektets bidrag til forskningsfeltet

Dette prosjektet er et empirisk bidrag til en foucaultdiansk forståelse av maktbegrepet innenfor sosiologien. Dette er et bidrag til den faglige diskusjonen både i fengselssosiologien, men også i sosiologien generelt. Underveis i forskningsprosessen har jeg vært bevisst på forholdet mellom aktør og system, og ser at dette kan kobles opp mot aktør- og strukturforklaringer. Jeg har tatt et bevisst valg om å ikke gå nærmere inn på disse forklaringene, ettersom dette ville vært for omfattende for denne oppgaven.

Fengselet er en passende arena for å undersøke sosiale fenomener, spesielt makt sett gjennom disiplineringsmekanismene, ettersom det er et konsentrert og oversiktlig felt hvor posisjoneringen av rollene er satt. Funnene i denne oppgaven begrenses av hvilke fengsler jeg har undersøkt. Det vil være forskjeller fra ulike fengsler i Norge, samt internasjonalt. Det er også viktig å påpeke at mine funn kun tar utgangspunkt i de innsattes opplevelser, og funnene vil derfor være preget av deres forståelse, i tillegg til min tolkning av materialet. Likevel vil jeg argumentere for at mine funn kan overføres til andre fengsler i Norge, og si noe generelt om disiplineringsmekanismenes effekt i et straffesystem. Prosjektet vil også ha en overføringsverdi til andre totale institusjoner hvor elementer av disiplin og kontroll er tilstede.

Innenfor fengselssosiologien er det flere mulige veier videre med utgangspunkt i denne oppgaven. Slik jeg nevnte helt innledningsvis kunne en annen innfallsvinkel vært å intervju aktører i systemet om deres tolkning av disiplineringsmekanismer både i teori og praksis. Slik ville en fått det administrative synspunktet på straffesystemet og slik det er utformet i teorien. I tillegg ville det vært interessant å intervju betjenter på både høysikkerhet, lavsikkerhet og

ansatte i friomsorgen for å få en bedre forståelse av hvordan de knytter teori og praksis sammen. De ansatte i friomsorgen må forholde seg til regelverket, samtidig må de også forholde seg til den daglige praktiske disiplineringen av de innsatte. Ved å knytte dette forskningsprosjekt med denne innfallsvinkelen vil en kunne få et mer helhetlig bilde av disiplineringsmekanismene i det norske straffesystemet.

Dette studiet er gjort komparativt ved å se på forskjeller og likheter mellom høysikkerhet, lavsikkerhet og friomsorgen. Et lavsikkerhetsfengsel er med på å gjøre overgangen fra den totale institusjonen til det omkringliggende samfunnet mildere og mer gradvis. Det ville vært interessant å undersøke overgangen fra et høysikkerhetsfengsel direkte til friomsorg. Uten en gradvis overgang er det mulig at disiplineringsmekanismenes effekt på de innsatte hadde vært tydeligere. Slik ville en kunne sett lavsikkerhetsfengselets effekt ved å sammenligne et slikt studie med dette prosjektet.

Et av hovedfunnene i denne studien omhandler hvordan de innsatte internaliserer systemets disiplin, og dermed utøver selvdisiplin. Informantene i dette prosjektet har alle sonet over lengere tidsperioder, og flertallet er gjengangere. En annen interessant informantgruppe kunne vært innsatte som er i begynnelsen av sin soning. Ved å intervju informantene ved flere tilfeller over en tidsperiode, vil det være mulig å se disiplineringsmekanismenes effekt, og utviklingen fra påført disiplin, til selvdisiplin.

Litteraturliste

Bore, B. (2012). ”Er dette et fengsel?”. Hentet 19.11.2015 fra http://www.dagbladet.no/2012/10/02/nyheter/halden_fengsel/innenriks/justispolitikk/23681415/

Brinkmann, S. og Tanggaard, L. (2012). ”Intervjuet: samtalen som forskningsmetode”. I S. Brinkmann og L. Tangaard (Red.). *Kvalitative metoder – empiri og teoriutvikling*. (s. 17-22). Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag.

Coffey, A. og Atkinson, P. (1996). *Making sence of qualitativ data*. London: SAGE.

Dalen, M. (2011). *Intervju som forskningsmetode – en kvalitativ tilnærming*. 2. Utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Eliassen, K. O. (2016). *Foucaults begreper*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

Evensen, O. (2013, 20. januar). ”Hva gjør en fengselsbetjent?”. Hentet 19.04.2016 fra <http://www.krus.no/hva-gjoer-en-fengselsbetjent.5242483-295832.html>

Foucault, M. (1983). ”The subject and power”. I H.L. Dreyfus og P. Rabinow (Red.). *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics*. New York: Harvester Wheatsheaf.

Foucault, M. (1999). *Overvåkning og straff*. Oslo: Gyldendal.

Fridhov, I. M. (2006). ”Fanger og fengsel”. I L. Finstad og C. Høigård (Red.). *Straff og rett* (s. 96-117). Oslo: Pax forlag.

Goffman, E. (1990). *Stigma – Notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin Books.

Goffman, E. (1991 a) [1967]. *Asylums: essays on the social situations of mental patients and other inmates*. England: Penguin.

Goffman, E. (1991 b) [1967]. "On the characteristics of total institutions", *Asylums: essays on the social situations of mental patients and other inmates*. (s. 13-116). England: Penguin.

Goffman, E. (2000). *Stigma. Om avvigerens sociale identitet*. Oslo: Pensumtjeneste.

Grimen, H. (2000). *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hennum, R. (2006). "Strafferett og straffeprosess". I L. Finstad og C. Høigård (Red.). *Straff og rett* (s. 9-48). Oslo: Pax forlag.

Hjellnes, S. (2006). "Totale trekk ved fengsel og fengsling". I E. Larsen (Red.). *Fengslet som endringsarena: bok for fengselsbetjenter* (s. 118-147). Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.

Innst. S. nr. 145 (2005-2006). (2006). *Innstilling fra justiskomiteen om politiets rolle og oppgaver*. Oslo: Justisdepartementet.

Justisdepartementet. (2000). *Fakta om kriminalomsorgen* [brosjyre]. Oslo: Justisdepartementet.

Kriminalomsorgen (ukjent, a). "Type fengsel og sikkerhet". Hentet 23.11.2015 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/type-fengsel-og-sikkerhet.237877.no.html>

Kriminalomsorgen (ukjent, b). "Om kriminalomsorgen". Hentet 23.11.2015 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/om-kriminalomsorgen.237840.no.html>

Kriminalomsorgen (ukjent, c). "Straff i fengsel". Hentet 23.11.2015 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-fengsel.237611.no.html>

Kriminalomsorgen (ukjent, d). Prøveløslatelse. Hentet 02.03.2016 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/proeveloeslatelse.244620.no.html>

Kriminalomsorgen (2012). ”Stortingsmelding nr. 37”. Hentet 23.11.2015 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/stortingsmelding-nr-37.237910.no.html>

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2006). *Kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi 2006-2010: Trygghet for samfunnet, domfelt, innsatte og tilsatte*. Oslo: KSF.

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2015). *Kriminalomsorgens årsstatistikk – 2014*. Oslo: KSF.

Kvale, S. (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oversatt av T.M. Anderssen og J. Rygge. Oslo: Gyldendal.

Kvale, S. (2001). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag.

Kvale, S. og Brinkmann, S. (2010). *Det kvalitative forskningsintervju. 2. Utgave*. Oversatt av T.M. Anderssen og J. Rygge. Oslo: Gyldendal.

Leseth, A.B. og Tellmann, S.M. (2014). *Hvordan lese kvalitativ forskning?* Oslo: Cappelen Damm AS.

NRK (2010). ”Havnå: For fint fengsel” Hentet 19.11.2015 fra http://www.nrk.no/sorlandet/nokas-domt_-for-fint-fengsel-1.7357554

Robson, C. (2002). *Real world research. 2. Utgave*. Oxford: Blackwell Publishing.

Schanning, E. (2009). *Den tilsiktede smerten: en blindflekk i norsk kriminalpolitikk*. Oslo: Unipub.

Statistisk Sentral Byrå (2015). ”Fengslinger, 2013”. Hentet 16.11.2015 fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/statistikker/fengsling/aar/2015-09-24>

Straffegjennomføringsloven. (2001). Lov om gjennomføring av straff mv. (Straffegjennomføringsloven). Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21/KAPITTEL_4 Lov av 18. mai 2001 nr. 21 om straffegjennomføring av straff

St.meld. nr. 37 (2007-2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*, Det kongelige justis- og politidepartementet.

Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse - en innføring i kvalitativ metode. 2. utgave.* Bergen: Fagbokforlaget.

Tjora, A. (2013). *Kvalitative forskningsmetoder - i praksis. 2. Utgave.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel.* Oslo: Universitetsforlaget.

White, R. og Perrone, S. (2010). *Crime, criminality and criminal justice.* Melbourne: Oxford University Press.

Vedlegg

Vedlegg 1. Prosjektgodkjenning fra Kriminalomsorgen.

Kriminalomsorgen region

Nina Bergset Jacobsen

7014 TRONDHEIM

Deres ref:

Vår ref:
200900463-165

Dato:
29.06.2015

SVAR PÅ SØKNAD OM TILLATELSE TIL FORSKNINGSPROSJEKT OM OPPLEVELSE AV MURER I NORSKE FENGLER

Vi viser til søknad av 18.5.2015, om tillatelse til å gjennomføre forskningsprosjektet "Opplevelse av murer i norske fengsel". Prosjektet er tilknyttet Nina Bergset Jacobsens masteroppgave ved institutt for sosiologi og statsvitenskap ved NTNU. Professor Johan Fredrik Rye er veileder.

Formålet med prosjektet er å se på tidligere og nåværende innsattes opplevelse av murer, i og utenfor fengsel. Både reelle og ikke-reelle murer. Hensikten er å se i hvilken grad de innsatte opplever frihet i lukket fengsel, åpent fengsel og tiden etter soning når de er kommet tilbake til samfunnet. Av foreliggende projektskisse følger at Jacobsen ønsker å gjennomføre kvalitative intervjuer med tre forskjellige grupper. En gruppe innsatte i lukket fengsel, én gruppe innsatte i et åpent fengsel og én gruppe løslatte fanger som er ferdig med sin soning. Gruppen skal være norsktalende menn og forsker har beskrevet i sin søknad at et av hennes kriterier er at de skal ha sonet over lengre tid. Med dette mener Jacobsen 5 år eller mer.

og friomsorgskontor har vurdert søknaden og funnet det tilrådelig at prosjektet gjennomføres under visse forutsetninger. er kontaktpersoner på fengsel, og må kontaktes i forhold til innsatte på , og Tlf er kontaktperson på friomsorgen i

Fengselet vil bistå med å informere innsatte, ta imot påmelding og stille lokale til disposisjon under intervju. Friomsorgen vil kunne informere prøveløslatte, de som ønsker å delta tar kontakt med forskeren. Det er ikke kapasitet til å påta seg oppfølging i tilfellet lav svarprosent fra aktuelle informanter.

Forskeren gjøres oppmerksom på at mannlige, norsktalende innsatte som soner dom på 5 år eller mer ikke utgjør en stor gruppe. På Leira er det ingen, i friomsorgen er det svært få og de utgjør heller ikke en stor gruppe på høy sikkerhet. Det kan ikke garanteres at ønsket antall informanter samtykker til deltakelse.

Postadresse:
Dokumentsenter,
Postboks 694
4305 Sandnes

Besøksadresse:
Havnegata 2

Telefon: 73 56 16 10
Telefaks: 73 56 16 30
Org.nr: 982348048

Saksbehandler:

Intervjuene vil bli gjennomført høsten 2015. Det er lagt ved utkast til informasjonsskriv og samtykkeskjema til deltakerne. Prosjektet er meldt inn til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD), og det er bedt om at Kriminalomsorgen region godkjenner prosjektet under forutsetning av NSDs godkjenning.

VEDTAK

Kriminalomsorgen region innvilger søknaden.

Problemstillingen som det søkes forsket på vurderes å gi etaten og samfunnet for øvrig informasjon og ny kunnskap. Søknaden er utformet i tråd med de krav som stilles til forskning i kriminalomsorgen, jfr. retningslinjer for behandling av søknader om forskning. Det er ikke behov

for å gi dispensasjon fra taushetsplikten da deltakelse forutsetter samtykke i alle ledd. Søknaden har vært forelagt fengsel og friomsorgskontor med spørsmål om enhetene har kapasitet til å bistå forskeren og om prosjektet er praktisk gjennomførbart og sikkerhetsmessig forsvarlig.

Det er en forutsetning for innvilgelse av søknaden at prosjektet får nødvendig godkjenning etter personopplysningsloven.

Dersom det blir aktuelt å benytte informanter i andre fengsler enn fengslene i og friomsorgskontor, ber vi om at Kriminalomsorgen region blir tilskrevet, slik at vi kan bringe saken videre. Tilsvarende gjelder dersom det er ønskelig å benytte informanter fra fengsler i andre regioner.

Vilkår som stilles til forskeren:

a. Sikkerhetsvurdering

Forskningen skal gjennomføres på en forsvarlig måte og domfelte, innsatte og ansatte skal ikke utsettes for personlige belastninger.

Forskeren skal forholde seg til den enkelte enhets sikkerhetsmessige instruksjoner. Det er opp til den enkelte enhetsleder å vurdere om forskningsprosjektet er praktisk gjennomførbart i enheten og hvordan gjennomføringen skal gjøres for at den skal være sikkerhetsmessig forsvarlig.

Forskeren skal forholde seg til de sikkerhetsmessige tiltak som er påkrevd i gjennomføringen. Forskeren skal fremlegge bakgrunnsmateriale og informere enhetene ut i fra deres behov. Det kreves at den som skal gjennomføre samtaler og intervju av innsatte fremlegger politiattest. Dersom forsker ønsker å ta i bruk andre spørreskjema eller belyse andre problemstillinger enn godkjent må det fremlegges ny søknad til Kriminalomsorgen region for godkjenning.

b. Forskers taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningsloven § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningsloven § 13 c. Av § 13 e følger at forskeren plikter å hindre andre i å få tilgang til eller kjennskap til opplysningene. Overtredelse av bestemmelser om taushetsplikt er straffbart, jf. straffeloven § 121. Behandling av personopplysninger reguleres av lov om personopplysninger (LOV 2000-04-14 nr. 13) med tilhørende forskrift (FOR 2000-12-15 nr. 1265), og forskningsprosjekter er særlig omtalt i § 7-27 i forskrift til personopplysningsloven. Det er et vilkår at forsker undertegner en taushetserklæring med henvisning til bestemmelsene ovenfor. Slik erklæring utarbeides av den enhet der forskningen skal gjennomføres.

c. Oppbevaring av materiale

Forskeren skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte og at det foretas anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved publisering. Innsamlet materiale som inneholder personidentifiserbare data, skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet. Dersom

det skal gjøres unntak fra denne hovedregel, må dette godkjennes av Datatilsynet.

d. Rapportering

Forskeren skal sende et eksemplar av forskningsrapporten til Kriminalomsorgen region [redacted], til biblioteket ved Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS) og til Kriminalomsorgsdirektoratet, se adresseliste nedenfor. Det er ønskelig at forskeren melder resultatene til respondentene i en eller annen form.

Klageadgang

Regiondirektørens vedtak om å anvende taushetsbelagte opplysninger til forskningsformål, kan påklages til Kriminalomsorgsdirektoratet. Klageretten etter forvaltningsloven kap. VI § 28, omfatter den som ikke får medhold i sin søknad om forskning og den som taushetsplikten er satt til vern for, i denne sammenheng innsatte/domfelte og tilsatte.

Kriminalomsorgen region

fung. ass regiondirektør

[redacted]
seniorrådgiver

Kopi til: Professor Johan Fredrik Rye, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, NTNU Dragvoll, 7049 TRONDHEIM

KRUS,

KDI,

fromsorgskontor,

fengsel,

Vedlegg 2. Prosjektgodkjenning fra Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste.

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfagres gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Johan Fredrik Rye
Institutt for sosiologi og statsvitenskap NTNU
Dragvoll
7491 TRONDHEIM

Vår dato: 26.05.2015

Vår ref: 43485 / 3 / LT

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 15.05.2015. Meldingen gjelder prosjektet:

43485	<i>Innsattes opplevelse av murer i norske fengsler og opplevelsen av murer etter endt soning</i>
<i>Behandlingsansvarlig</i>	<i>NTNU, ved institusjonens øverste leder</i>
<i>Daglig ansvarlig</i>	<i>Johan Fredrik Rye</i>
<i>Student</i>	<i>Nina Bergset Jacobsen</i>

Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.

Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, ombudets kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://pvo.nsd.no/prosjekt>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 10.06.2016, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Katrine Utaaker Segadal

Lis Tenold

Kontaktperson: Lis Tenold tlf: 55 58 33 77

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. nsdmaa@svuit.no

Formålet med prosjektet er å se på tidligere og nåværende innsattes opplevelse av murer, i og utenfor fengsel, både reelle og ikke-reelle murer.

Utvalget rekrutteres i samarbeid med de aktuelle fengselsenheter. Personvernombudet forutsetter at all kontakt med nåværende innsatte og tidligere innsatte skjer gjennom fengselet som formidler informasjonsskrivet utarbeidet av prosjektleder. Personvernombudet minner her om at taushetsplikten til ansatte er til hinder for utlevering av identifiserbare opplysninger om innsatte (både nåværende og tidligere).

Personvernombudet gjør videre oppmerksom på at en avklaring/avtale med det enkelte fengsel ikke er tilstrekkelig tillatelse for å gjennomføre forskningsprosjekt i norske fengsler. Prosjekter som omfatter innsatte i norske fengsel skal søke og innhente godkjenning fra Kriminalomsorgen (regionkontor). For informasjon om retningslinjene og søknadsprosedyre, se link:

http://img3.custompublish.com/getfile.php/607466.823.tbcsrqafsc/retningslinjer_forskning.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no

Utvalget informeres skriftlig om prosjektet og samtykker til deltakelse. Personvernombudet finner informasjonsskrivet tilfredsstillende.

Opplysninger samles inn gjennom intervju. Personvernombudet forstår at endelig intervjuguide ennå ikke er utarbeidet, og ber derfor om at endelig intervjuguide ettersendes før det tas kontakt med utvalget. Intervjuguide kan ettersendes, personvernombudet@nsd.uib.no (merk med prosjektnummer).

Det behandles sensitive personopplysninger om etnisk bakgrunn eller politisk/filosofisk/religiøs oppfatning, strafferettslige forhold, jf. personopplysningsloven § 2 punkt 8 b).

Personvernombudet legger til grunn for sin godkjenning at det ikke samles inn og registreres opplysninger om tredjeperson, her andre innsatte eller ansatte.

Personvernombudet legger til grunn at forsker etterfølger NTNU sine interne rutiner for datasikkerhet. Dersom personopplysninger skal sendes elektronisk eller lagres på mobile enheter, bør opplysningene krypteres tilstrekkelig.

Forventet prosjektslutt er 10.06.2016. Ifølge prosjektmeldingen skal innsamlede opplysninger da anonymiseres. Anonymisering innebærer å bearbeide datamaterialet slik at ingen enkeltpersoner kan gjenkjennes. Det gjøres ved å:

- slette direkte personopplysninger (som navn/koblingsnøkkel)
- slette/omskrive indirekte personopplysninger (identifiserende sammenstilling av bakgrunnsopplysninger som f.eks. bosted/arbeidssted, alder og kjønn)

- slette digitale lydopptak

Personvernombudet viser for øvrig til Den nasjonale komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) sine nettsider vedrørende forskning på innsatte i fengsel: <http://www.etikkom.no/no/FBIB/Temaer/Forskning-pa-bestemte-grupper/Innsatte/>

Vedlegg 3. Informasjonsskriv til informanter.

Informasjonsskriv

«Innsattes opplevelser av murer i norske fengsler»

Bakgrunn og formål

Formålet med prosjektet er å se på tidligere og nåværende innsattes opplevelse av murer, i og utenfor fengsel. Både synlige og usynlige murer. Hensikten er å se i hvilken grad de innsatte opplever frihet i lukket fengsel, åpent fengsel og tiden etter soning når de er kommet tilbake til samfunnet. Målet er å få et innblikk i nåværende og tidligere innsattes hverdag for å få en dypere forståelse av deres situasjon.

Som sagt vil denne oppgaven omhandle nåværende og tidligere innsattes opplevelse av synlige og usynlige murer. Noen eksempler på hva usynlige murer kan være vanskeligheter med jobb og leiemarked, mangel på kontakt med familie og venner. Med andre ord, hindringer i hverdagen som en konsekvens av et fengselsopphold.

Prosjektet er en masteroppgave ved NTNU, institutt for sosiologi og statsvitenskap.

Utvalget består av mannlige innsatte i norske fengsler som soner lengere straffer og de som er tidligere innsatte som har kommet tilbake til samfunnet. Du blir herved forspurt om å delta basert på din livssituasjon og dine personlige erfaringer.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Studien innebærer intervju med innsatte i norske fengsler og tidligere innsatte som er ferdig med sin soning. Intervjuene vil vare mellom 1 – 1.5 time. Spørsmålene vil omhandle de innsattes opplevelser av soning i norske fengsler og hans personlige opplevelse rundt dette i tillegg til hans bakgrunn før soning og hans syn på tiden etter endt soning.

Data vil bli registrert på lydopptak med informantens samtykke.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Det er kun Nina Bergset Jacobsen (student) og Johan Fredrik Rye (veileder) som vil ha tilgang til personopplysninger. Alle opplysninger vil bli lagret på passordbeskyttede enheter i låste rom. Når oppgaven skal publiseres vil all informasjon bli anonymisert, og deltakere vil derfor ikke kunne gjenkjennes i oppgaven.

Prosjektet skal etter planen avsluttes 10. juni 2016. Da vil alle personopplysninger og lydopptak slettes.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli slettet.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS, og har blitt godkjent.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 4. Intervjuguide høysikkerhet/lavsikkerhet.

Intervjuguide høysikkerhet/lavsikkerhet

Innledende spørsmål:

1. Hva heter du?
2. Hvor gammel er du?
3. Har du noen fritidsinteresser, hobbyer eller lignende?
4. Hvor lenge har du sittet inne?
5. Hvor lenge har du igjen av soningen?
6. Hva er du dømt for?
7. Har du sonet noen andre steder? (forskjeller og likheter)
8. Kan du fortelle litt om livet ditt før fengsel?

Hoveddel:

Hverdag:

1. Hvordan vil du beskrive den første tiden din her inne?
2. Hva var den største overgangen?
3. Hvordan vil du beskrive en typisk hverdag her inne for deg?
4. Hvilke tilbud for fritidsaktiviteter finnes det?
5. Hvilke jobbmuligheter har du her?
6. Hvilke utdanningsmuligheter har du, og benytter du deg av disse?
7. Hvordan er forholdet mellom deg og de som jobber her?
8. Hvilke høydepunkter har du i hverdagen?
9. Hvilke nedturer har du i hverdagen?
10. Har du noe kontakt med familie og venner?
11. Hvordan er de sosiale forholdene her inne? -
- Utformet et slags fellesskap blant de innsatte?
12. Har dere utformet en slags humor rundt situasjonen dere er i?
13. Har du hatt besøk her inne?
14. Har du hatt mulighet for permisjon, eller ønske om dette senere?

Frihet:

1. Hvor stor valgfrihet har du? (måltider, tid utenfor cellen, aktiviteter osv)
2. Hva betyr frihet for deg?
3. Hvor mye frihet føler du at du har her inne?
4. Hvordan opplever du frihet utenfor fengselet?
5. Hvordan opplever du det å bli fratatt friheten din?
6. Hvordan opplever du det å bli låst inne på cellen?
7. Hva vil du si er den største utfordringen her inne?
8. Føler du deg isolert på noen måte?
9. Fungerer fengsel som en straffende eller hjelpende funksjon?

Fremtid:

1. Mener du at du trenger hjelp til å komme tilbake til samfunnet?
2. Hvilken hjelp?
3. Hvilke rehabiliterende tiltak finnes det innenfor fengselet?
 - Samtalarbeid, motivasjonsarbeid
 - Opplever du at det rehabiliterende arbeidet gir en effekt?
4. Hva ser du frem til etter endt soning?
5. Er det noe spesielt du gruer deg til?
6. Vet du noe om hvordan oppfølgingen er etter endt soning?
7. Planer etter endt soning?

Vedlegg 5. Intervjuguide friomsorgen.

Intervjuguide friomsorgen

Innledende spørsmål:

1. Hva heter du?
2. Hvor gammel er du?
3. Hvilke interesser har du?
4. Hvor lenge satt du inne ved din siste soning?
5. Hva ble du dømt for?
6. Har du sonet flere ganger?
7. Har du sonet noen andre steder?
- (forskjeller og likheter)
8. Kan du fortelle litt om livet ditt før fengsel?

Hoveddel:

Hverdag i fengsel:

1. Hvordan vil du beskrive den første tiden din fengsel?
2. Hva var den største overgangen?
3. Hvordan vil du beskrive hverdagen under soning?
4. Hvilke jobbmuligheter hadde du?
5. Hvilke utdanningsmuligheter hadde du?
6. Hvordan var forholdet mellom deg og de som jobbet der?
7. Hvilke høydepunkter hadde du i hverdagen?
8. Hvilke utfordringer hadde du i hverdagen?
9. Hadde du noe kontakt med familie og venner?
10. Hvordan var de sosiale forholdene der inne?
11. Ble det utformet et slags fellesskap blant de innsatte?
12. Har du hatt noen kontakt med de etter soning?
13. Hadde du hatt besøk der inne? (hvem?)

Frimsorgen

1. Hvordan var overgangen tilbake til samfunnet?
- Jobb, bolig osv.
2. Hvordan ser hverdagen din ut?
3. Har du noen obligatoriske aktiviteter?
4. Jobber du?
5. Hvordan bor du?
6. Får dere tilbud om forskjellige former for behandling?
7. Vil du si at du har fått god hjelp etter soning?
8. Hvilke hindringer har du møtt på etter endt soning?
9. Hvordan stiller familien din seg til din situasjon?
10. Kan du fortelle litt om de reglene du må følge?
11. Er du åpen rundt det faktum at du har sittet i fengsel?
12. Hvilke reaksjoner får du når du forteller andre at du har sittet inne?

Frihet:

1. Hvor stor valgfrihet har du?
2. Hva betyr frihet for deg?
3. Hva betydde frihet for deg før du kom inn i fengsel?
4. Hvor mye frihet følte du at du hadde inne i fengselet?
5. Hvordan opplever du frihet utenfor fengselet?
6. Hva gir deg mest følelse av frihet, og hva gir minst?
7. Hvordan opplevde du det å bli fratatt friheten din?
8. Følte du deg isolert da du var i fengsel?
9. Hva gjør at du føler deg isolert?
10. Synes du at fengsel er en straffende eller hjelpende funksjon?
11. Er det noen ting dere ikke får lov til å si, snakke om, eller uttale dere om?
12. I hvor stor grad føler du at du har et privatliv?

Fremtid:

1. Mener du at du trenger hjelp til å komme tilbake til samfunnet?
2. Hvordan hjelp?

3. Hvilke rehabiliterende tiltak finnes det innenfor fengselet?
 - Samtalearbeid, motivasjonsarbeid
4. Opplever du at det rehabiliterende arbeidet gir en effekt?
5. Har du noe du ser frem til i tiden fremover?
6. Hva ser du eventuelt ikke frem til?
7. Hvordan er oppfølgingen fremover nå?
8. Ønsker du å ta nytte av oppfølgingen?
9. Har du satt deg noen planer?
 - Mål med livet videre, den ideelle situasjon